

ВІСНИК

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 2

2'2010

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ
ТА ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ

Спеціальний випуск № 2

У двох частинах

Частина 2

Луганськ
2010

УДК [340.12+32:001+930.1](063)
ББК 67.3я43
С-69

Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

ВІСНИК

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК № 2-2010

Науково-теоретичний журнал Виходить щоквартально* Заснований 1997 року* Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* Реєстр. свід. КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р.* Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук*

Редакційна колегія:

<i>Комарницький В.М.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
<i>Козаченко І.П.</i>	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
<i>Розовський Б.Г.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Бурбело О.А.</i>	- д-р екон. наук, проф.
<i>Віленська Г.В.</i>	- д-р філос. наук, проф.
<i>Замойський І.С.</i>	- д-р юрид. наук
<i>Лазор І.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Бобкова А.Г.</i>	- д-р юрид. наук
<i>Знаменський Г.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Малишева Н.Р.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
<i>Мамутов В.К.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
<i>Сегид М.Я.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. АПРН України
<i>Дудоров О.О.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Любичиц В.Я.</i>	- д-р філос. наук, проф.
<i>Атоян О.М.</i>	- д-р юрид. наук, доц.
<i>Мордовцев А.Ю.</i>	- д-р юрид. наук, канд. філос. наук
<i>Проласв С.В.</i>	- д-р філос. наук
<i>Левченко О.І.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 3 від 30 жовтня 2009 року)

У даному спеціальному випуску розміщено наукові доповіді й повідомлення вчених, викладачів вищої школи, аспірантів і ад'юнктів з України, Росії, Білорусі та Ізраїлю з проблем впливу подій на динаміку сучасного соціального життя, на легітимність суспільних і державних феноменів, проблем віртуального виміру подій, що розглядалися на засіданні міжнародного науково-теоретичного семінару "Соціально-політичні події сучасності: правові наслідки та філософське осмислення" 6 – 7 листопада 2008 року.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2010

РОЗДІЛ 2

ЛЕГІТИМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ТА ДЕРЖАВНИХ ФЕНОМЕНІВ, ЯКІ СТВОРЕНІ ПОДІЯМИ (продовження)

В.Я. Любашци

доктор юридических наук,
профессор, заведующий кафедрой
теории и истории государства
и права юридического факультета
(Южный федеральный университет, Россия)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В РОССИИ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ

Власть выступает в качестве одного из существенных признаков государства. Вместе с тем необходимость власти выводится из организации общества, для которого она является важнейшей функцией, обеспечивающей упорядочивающее, регулирующее воздействие на все основные сферы его жизни. Совместная деятельность в любом обществе обусловлена тем, что люди никогда не жили изолированно друг от друга, общение составляет необходимое условие существования людей. Поэтому генезис власти следует искать в самой необходимости человеческого общежития. Именно в таком общежитии возникает психологическая потребность под-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

чинения индивида единой общественной воле, появляется чувство зависимости, состояние подвладности на одной стороне и чувство властолюбия, воля к власти – на другой.

Разгадка феномена власти, приращение всякого нового знания о природе власти и механизмах властвования является едва ли не самой главной задачей в науке теории государства. Первые попытки разобраться в парадоксах и механизмах власти были предприняты еще в ранний период политической истории Индии, Китая и Греции. Например, то, что древнегреческое "архе", означавшее "власть", или "главенство", имело и другое значение – первоначало, или первопричина, по-видимому, было не случайным совпадением, но смутной догадкой о природе власти.

Власть есть присущее обществу волевое отношение между людьми. Власть необходима, подчеркивал Аристотель, прежде всего, для организации общества, которое немислимо без подчинения всех участников единой воле, для поддержания его целостности и единства.¹

Исторический опыт показывает, что там, где появляется необходимость в согласованных действиях людей (будь то отдельная семья, группа, социальный слой, нация или общество в целом), там происходит подчинение их деятельности достижению определенных целей. В этом случае определяются ведущие и ведомые, властвующие и подвластные, господствующие и подчиненные. Мотивы подчинения весьма разнообразны. Они могут быть основаны на заинтересованности в достижении поставленной цели, на убежденности в необходимости выполнения распоряжений, на авторитете властвующего и, наконец, просто на чувстве страха перед нежелательными последствиями в случае неподчинения. Сами мотивы имеют большое значение для эффективности власти и ее долговечности. Здесь важно подчеркнуть, что властные отношения объективно присущи общественной жизни. Это своеобразная плата за жизнь в обществе, ибо жить в обществе и быть свободным от его правил невозможно. Другими словами, без отношений власти человеческая цивилизация невозможна.

¹ Аристотель. Соч. в 4т. М., 1984. т.4. с.376-380.

Любое общество не может нормально существовать, если любому предоставляется возможность беспрепятственно творить произвол. Как отмечал Вл. Соловьев, "требование личной свободы, чтобы оно могло осуществиться, уже предполагает стеснение этой свободы в той мере, в какой она в данном состоянии человечества несовместима с существованием общества или общим благом. Эти два интереса, противоположные для отвлеченной мысли, но одинаково обязательные нравственно, в действительности сходятся между собой. Из их встречи рождается право".¹

Власть вовсе не является непременно результатом только насилия, подавления одной личности другой. Замечено, например, что в сложной натуре человека есть несомненное искание над собой власти, которой он мог бы починиться. Это своего рода потребность воздействия одного человека на другого, сила, соединяющая людей в общество.

Таким образом, подчеркивает Соловьев, власть неизбежно оказывается следствием самой социальной природы человека. Однако как только проявление власти приобретает общественный характер, главной ее целью становится создание и поддержание порядка, важнейшим средством чего и выступает власть. В связи с этим людям вовсе не нужно создавать власть. Им достаточно ее принять и подчиниться ей, тем самым устанавливается известный порядок. Искание порядка, как правило, сопровождается исканием власти.

Да, власть требует подчинения. Но люди, подчиняясь ей, не должны жертвовать своей свободой. В этой связи следует заметить, что одной из форм осуществления власти выступает авторитет. Мы часто употребляем это слово, называя авторитетным того или иного человека, говоря о какой-либо организации как авторитетной в наших глазах. "Он обладает большим авторитетом", - такое мы часто слышим о человеке.

Что же такое авторитет? В многочисленных определениях данного понятия прежде всего отмечается, что это общепризнанное влияние какого-либо лица или организации в тех или иных сфе-

¹ Соловьев В.С. Соч. в 2т. М., 1990. т.1. с.458.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

рах общественной жизни. При этом необходимо подчеркнуть следующее различие между понятиями "власть" и "авторитет". Если власть обычно подразумевает использование того или иного давления, принуждения, то авторитету, наоборот, люди сравнительно охотно повинуются. Почему? Потому что они видят обоснованность данной власти, ее правомерность, легитимность (законность) в широком смысле слова. Авторитетом часто называют и человека, обладающего такой властью.

Власть есть сравнительно устойчивое отношение между субъектом и объектом. Понятие власти не может употребляться применительно к тем социальным связям, где способность субъекта воздействовать на объект одномоментна, непредсказуема (случайна) и несущественна. Как справедливо отмечает редактор авторитетного трехтомного издания по кратологии Дж. Скотт, "социальная власть включает идею производства *значимого* (курсив мой, - В.Л.) воздействия... Плодотворная концепция власти должна также включать критерий значимости, с помощью которого можно выделить те последствия каузального воздействия, которые являются результатом социальной власти".¹

Исходя из вышесказанного, можно дать следующее определение власти. Власть в общем смысле есть способность и возможность субъекта оказывать определенное воздействие на деятельность, поведение людей с помощью каких-либо средств: воли, авторитета, права, насилия.

Отсюда можно сделать следующий вывод: власть - это один из важнейших видов социального взаимодействия, специфическое отношение, по крайней мере, между двумя субъектами, один из которых подчиняется распоряжениям другого, в результате этого подчинения властвующий субъект реализует свою волю и интересы.

В истолковании власти и причин ее возникновения в обществе существует множество подходов. Уже сам этот факт указывает на то обстоятельство, что, видимо, каждая из них фик-

¹ Scott J. General Commentary// Scott J. (ed) Power: Critical Concepts. Vol. 1. L., 1993.

сирует лишь один из многочисленных аспектов власти, которые в реальном процессе ее генезиса взаимодействуют друг с другом. Так, в рамках биологической интерпретации власти она рассматривается как механизм обуздания, связывания человеческой агрессивности, укорененной в наиболее глубоких фундаментальных инстинктах человека как биосоциального существа. Сама же агрессия, отмечает А. Силин, рассматривается как инстинкт борьбы, направленный против собратьев по виду, существующий как у животных, так и у людей. Для Ницше власть – это воля и способность к самоутверждению.¹ Об инстинктивной, психологической природе стремления к власти и повиновению говорят представители фрейдистской традиции. Они находят их источники в структуре бессознательного, формирующихся под воздействием социальных условий, связанных с ранним детством, сексуальным подавлением, образованием, культивирующим страх, услужливость и повиновение. С социальными факторами, но иного, не культурного, а больше экономического свойства, связывает генезис власти марксистская традиция, видя его основную причину в социально-экономическом неравенстве и расколе общества на враждующие классы, в необходимости обеспечить управление социальной целостностью в условиях нарастающей социальной дифференциации и борьбы. Весьма устойчива и своеобразна традиция рассмотрения власти как порождения самой природы человека, заложенной в нем неискоренимой тяги к доминированию, подчинению как окружающего мира, так и себе подобных (и себе подобным): "В сущности власти нет ничего материального, она есть не что иное, как манера мыслить".² Немецкий социолог М. Вебер рассматривает власть как способность определять поведение других людей даже против их воли, как доминирование.³ По Ве-

¹ См.: Силин А. Философия и психология власти//Свободная мысль. 1995. № 12. С. 34.

² См.: Подорога В.В. Власть и познание. Власть. Очерки современной философии Запада. М., Наука. 1989. С. 207.

³ См.: Weber M. Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology. New York: Bedminster Press, 1968.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

беру, уделавшему много внимания проблемам власти, она характеризуется следующими особенностями: 1) власть осуществляется индивидами и поэтому включает в себя тот или иной выбор, какое-либо намерение и средство; 2) она включает в себя представление о средстве, т.е. о том, как индивиду достичь желаемых целей; 3) осуществляемая над другими индивидами, власть может повлечь за собой сопротивление и конфликт; 4) она подразумевает, что имеются различия в интересах лиц, обладающих властью, и лиц, не имеющих власти; 5) власть – негативное явление, включающее в себя ограничения и лишения для тех, кто подчинен доминированию.

Порой взгляды Вебера на власть подвергаются критике, потому что, подчеркивая роль принятия решений и средств достижения целей, он не учитывает, что отказ от принятия решений и пассивность также могут выступать как своеобразные проявления власти.¹ Так, какая-либо неудача власти или отказ от действий очевидно свидетельствуют о ее несостоятельности. Вебер не учитывал также, что иногда те, кто обладают властью, могут формировать потребности или интересы других людей, зависимых от них. Например, рекламные кампании используют возможную в этих случаях власть, создавая искусственные потребности у людей.

Современный английский социолог Э. Гидденс определяет власть как "трансформационную способность", которой обладают люди, или "способность вмешиваться в данный ряд событий так, чтобы некоторым образом изменять их".²

В марксистской социологии различные проявления власти в обществе рассматриваются как структурные взаимоотношения, существующие независимо от воли индивидов. Существование власти считается следствием классовой структуры того или иного общества. В соответствии с этим каждый класс стремится реализовать свои интересы, которые могут не совпадать с интересами других классов или даже противоречить им.

¹ The Penguin Dictionary of Sociology / Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1994.

² Collins Dictionary of Sociology. Glasgow: Harper Collins Publishers, 1995.

Однако не все определения власти включают в себя такие негативные термины, как "конфликты интересов" или "принуждение". Так, американский социолог Т. Парсонс определяет власть как позитивную социальную способность к достижению общественных целей. Однако использование данной терминологии затрудняет различия между понятиями "власть" и "влияние". При этом считается, что власть рассеяна в пределах всего общества, а не сконцентрирована в руках правящей элиты. По мнению Парсонса, в обществе существует некая ограниченная сумма власти, и поэтому любое увеличение власти одной социальной группы неизбежно влечет за собой уменьшение власти другой группы. Политическая система здесь рассматривается как открытая и плюралистическая, что позволяет всему обществу участвовать в определенной степени в политическом процессе.¹

Как заметил Г. Лассуэл, классик американской политической науки, вся политическая наука сводится к изучению влияний. Власть начинается там, где информация, рекомендация, решение реализуются, переходя в достижение цели.² Он считает, что первоначальные импульсы для возникновения власти дает присущее индивидам стремление (воля) к власти и обладание "политической энергией". Человек видит во власти средство улучшения жизни: приобретения богатства, престижа, свободы, безопасности и т.п. В то же время власть – это и самоцель, позволяющая наслаждаться ее обладанием. Политическая власть складывается из столкновения многообразных волей к власти как баланс, равновесие политических сил.

С появлением государства власть отчуждается от общества и становится отличительным признаком любого государства, приобретая политический характер. Это значит, что власть как социальная функция преобразуется в политическую власть, которая служит концентрированным выражением экономических потребностей своего носителя – класса, сотрудничающих соци-

¹ См.: Parsons T. On the Concept of Political Power // Proceedings of the American Philosophical Society, 1963. Vol. 107.

² Цит. по: Белов Г.А. Политология. М., Наука. 1994. С.82.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

альных сил, национальной элиты, политической партии и т.д. Политическая природа данной власти означает, что именно в государственных формах управления обществом она получает свою относительную самостоятельность от иных видов общественной деятельности (выделяется из общества и становится над обществом). В этом состоит особый характер публичной власти, отделенной от всей совокупности входящих в состав государства лиц.

Государственная власть выступает как функция экономически и политически господствующего социального слоя по руководству делами общества через специально организованный аппарат осуществления власти. Государственная власть характеризуется рядом специфических признаков. Она обладает собственным субъектом (носителем власти), выражающим ее социальную сущность; имеет юридически неограниченный характер; воплощает в себе концентрацию силы, используя метод убеждения, но с опорой на принуждение (в этом заключается принудительный характер государственной власти); обладает реальной способностью к организации общественных отношений и установлению правовых форм их развития (монополия правотворческой деятельности, а также правоисполнительная – реализация предписаний правовых норм и правоохранительная – деятельность по охране правовых норм).

Названные признаки государственной власти прямо вытекают из отличительных черт государства. Они их конкретизируют применительно к организации государственной власти и позволяют отграничить ее от иных видов социальной власти. Но при этом особо следует выделить положение о суверенном характере государственной власти.

Российская Конституция закрепляет в качестве носителя суверенитета многонациональный народ Российской Федерации. Это означает, что в составе основ конституционного строя России видное место занимает полновластие народа, поскольку именно народ-суверен осуществляет руководство делами государства и общества, в чем проявляется сущность государственной власти

как власти суверенной. Тем самым обеспечивается тесная взаимосвязь между суверенитетом государственной власти и суверенитетом народа.

Социальную сущность суверенитета в государстве составляет его принадлежность целиком и исключительно народу, в чем находит воплощение действительное полновластие, осуществляемое во всех сферах общественной жизни. Эта сущность проявляется в единстве суверенитета, покоящемся на прочных социально-политических основаниях: единстве самого народа и единстве принадлежащей ему государственной власти. Так, в условиях Российской Федерации народ выступает как единая политическая общность, охватывающая многонациональное население всего государства. Важнейшие признаки данной общности – единое экономическое пространство; взаимосвязь граждан государства по линии единой государственной организации; общность судьбы различных наций, соединенных в рамках исторически сложившейся территории; чувство ответственности за свою землю, неприкосновенность ее границ, ее экологическую безопасность, нерушимость основ демократической организации общества, прав и свобод каждого человека. Все это в наибольшей степени позволяет установить сущностные качества суверенитета народа как единого, целостного явления общественной жизни, определить его носителя, выступающего источником государственной власти.

Именно в той глубокой сфере общественных отношений, в которой возникает и приобретает реальное выражение фактическая власть народа, сливаются воедино экономические и социально-политические основы осуществления этой власти, формируется политическая воля единого и единственного суверена. В этом плане выявляется единство власти и суверенитета народа по их субъекту и источнику, волевому характеру и социальной направленности.

Отсюда следует, что в Российской Федерации суверенитет народа – это фактическое и юридическое полновластие социально-политической общности людей – многонационального народа России как единого и единственного источника и носителя всей вла-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

сти в государстве, осуществляемой в демократических формах в целях полноправного управления государственными и общественными делами.

Суверенитет народа характеризуется не только его социальной сущностью, но имеет определенное правовое содержание и формы реализации. Содержание суверенитета служит показателем его осуществления государственной властью, принадлежащей народу, в силу чего он находит организационное и юридическое выражение как суверенитет государственной власти. Соответственно полномочия народа раскрывается через формируемую народом, ему подчиненную и от него зависимую государственную власть: полномочия (суверенитет) народа в правовом аспекте выступает как верховенство (суверенитет) государственной власти. Чем более государственная власть зависит от народа, чем более четко выполняет его волю, тем выше степень ее верховенства внутри страны и независимости на международной арене, а, следовательно, более высок уровень суверенности государственной власти. Как мы уже видели, содержание суверенитета народа раскрывается в качестве суверенитета государственной власти, что означает осуществление единства народного и государственного суверенитета в условиях подлинной демократии. Таким образом, сущность государственной власти наиболее полно проявляется именно в ее суверенитете, в то время как остальные ее признаки, носящие сугубо юридический характер, определяются местом и ролью суверенной власти в обществе.

Наконец, следует отметить, что суверенитет народа может реализоваться в соответствующих правовых формах. При характеристике его понятия нельзя ограничиваться только правовым содержанием – рассмотрением суверенитета государственной власти. В качестве формы выражения суверенитет относится к более широкому понятию – государству в целом. Именно суверенитет государства является высшей юридической формой воплощения полномочия народа, суверенности наций, верховенства государственной власти в границах территории России (тем самым он охваты-

вает все стороны организации государства – население, власть, территорию).

Суверенитет является одним из важнейших свойств, неотъемлемых качеств государства. Он характеризует государство со стороны его политической независимости и самостоятельности. Значение суверенитета определяется тем, что в нем выражается высшая воля, неограниченная власть государства, обладающего всеми необходимыми правами как внутри, так и вне границ. В принципе, государств без суверенитета не существует. Если то или иное образование утрачивает суверенитет, оно перестает быть государством как таковым и может быть отнесено к разряду государственноподобных образований или даже административных единиц.

Все сказанное может быть выражено определением: суверенитет государства – это такое общее свойство государства, в силу которого оно осуществляет самостоятельную и верховную власть внутри своих границ и является независимым на международной арене. Соответственно внутренняя сторона суверенитета характеризует государство с точки зрения его полновластия в осуществлении своих функций. Известно, что не имеет смысла постановка вопроса о "внутренней независимости" государственной власти, поскольку она полностью зависит от своего носителя (народа), который наделяет ее лишь относительной самостоятельностью. В этих пределах, т.е. выполняя волю своего носителя, государственная власть обладает верховенством, ее акты являются непререкаемыми, носят безусловно обязательный характер в границах всей территории государства. Что же касается внешнего проявления суверенитета, то оно предполагает полную независимость государства во внешнеполитических отношениях.

Внутри государства не может быть иной суверенной власти, которая могла бы присвоить себе верховные функции в установлении средств и форм проведения внутренней и внешней политики. Эта верховная власть распространяется на всю территорию, находящуюся под юрисдикцией государства. Конститу-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ция Российской Федерации именно данные положения закрепляет в качестве необходимых моментов осуществления государственного суверенитета. В ст.4 Конституции устанавливается, что суверенитет Российской Федерации распространяется на всю ее территорию, которая включает в себя территории ее субъектов, а верховенство Конституции и федеральных законов в пределах этой территории обеспечивает единство и согласованность всех элементов правовой системы Российской Федерации.

Таким образом, в самом суверенитете государства находят воплощение наиболее существенные факторы деятельности государственной власти.

Единая по своей социальной сущности, источнику и суверенному характеру государственная власть может иметь различные виды – в зависимости от типа общества, где она функционирует, способов и пределов своего существования. Единство государственной власти неизбежно сочетается с определенными формами ее выражения и структурой внутренней организации. В соответствии со структурным и функциональным назначением принципов рациональной организации всей властной деятельности выделяются отдельные виды и ветви государственной власти, которые, в зависимости от характера полномочий их органов, действуют самостоятельно в пределах собственной компетенции, но при этом уравнивают друг друга и взаимодействуют между собой. Именно способность государственной власти разветвляться в процессе своей реализации лежит в основе принципа разделения властей.

Разновидности государственной власти определяются по разным основаниям: способам господства социальных сил в обществе; полномочиям органов государства; территориальным масштабам их деятельности.

Первое из данных оснований выражает господство соответствующей социальной группы в зависимости от того или иного исторического типа общества. Это господство может осуществляться через тоталитарную, авторитарную, демократическую го-

сударственную власть. В своем первоначальном (классическом) проявлении государственная власть может служить олицетворением диктатуры господствующего класса и обеспечивать организованное насилие этого класса для подавления другого. При отсутствии демократических форм ее осуществления и тотального (всеобщего) распространения на все сферы общественной жизни личной и бесконтрольной власти диктатора устанавливается тоталитарная государственная власть. Ее действие направлено на беспредельное вмешательство в жизнь человека и устранение институтов гражданского общества. Тоталитарный политический режим как форма проявления власти является, как правило, порождением XX века, это фашистские государства, социалистические государства периодов "культы личности". Сам термин появился в конце 20-х годов, когда некоторые политологи стремились отделить социалистическое государство от демократических государств и искали четкое определение социалистической государственности. Тоталитарный режим является крайней формой авторитарного режима. Тоталитарное государство выступает как всеохватывающая, всеконтролирующая и все проникающая власть.

Тоталитарный режим характеризуется, как правило, наличием одной официальной идеологии, которая формируется и задается общественно-политическим движением, политической партией, правящей элитой, политическим лидером, вождем народа, в большинстве случаев харизматическим.

Тоталитарный режим допускает только одну правящую партию, а все другие, даже ранее существовавшие партии, стремится разогнать, запретить или уничтожить. Правящая партия объявляется ведущей силой общества, ее установки рассматриваются как священные догмы. Конкурирующие идеи о социальном переустройстве общества объявляются антинародными, направленными на подрыв устоев общества, на разжигание социальной вражды. Правящая партия захватывает бразды государственного управления: происходит сращивание партийного и государственного аппаратов. В результате этого становится массовым явлением одновре-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

менное занятие партийной и государственной должности, а там, где этого не происходит, государственными должностными лицами выполняются прямые указания лиц, занимающих партийные посты. Кроме того, осуществляется демагогическая ориентация всех членов общества на якобы имевшие место выдающиеся достижения правящей партии. Монополия на информацию делает это осуществимым.

В государственном управлении тоталитарный режим характеризуется крайним центризмом. Практически управление выглядит как исполнение команд сверху, при котором инициатива фактически отнюдь не поощряется, а строго наказывается. Местные органы власти и управления становятся простыми передатчиками команд. Особенности регионов (экономические, национальные, культурные, социально-бытовые, религиозные и др.), как правило, не учитываются.

Центром тоталитарной системы является вождь. Его фактическое положение сакрализируется. Он объявляется самым мудрым, непогрешимым, справедливым, неустанно думающим о благе народа. Какое-либо критическое отношение к нему пресекается. Обычно на эту роль выдвигаются харизматические личности.

На фоне этого происходит усиление мощи исполнительных органов, возникает всевластие номенклатуры, т.е. должностных лиц, назначение которых согласуется с высшими органами правящей партии или производится по их указанию. Номенклатура, бюрократия осуществляет власть в целях обогащения, присвоения привилегий в образовательной, медицинской и иных социальных областях. Возрастают дискреционные, т.е. законом не предусмотренные, и не ограниченные полномочия, растет свобода усмотрения административных органов. Особенно выделяется на фоне разросшихся исполнительных органов "силовой кулак" (армия, полиция, органы безопасности, прокуратура и т.п.), т.е. карательные органы.

Тоталитарный режим широко и постоянно применяет террор по отношению к населению. Физическое насилие, несмотря на его широкое использование, уже не становится самоцелью, как

при деспотии и тирании. Оно выступает как главное условие для укрепления и осуществления власти.

При тоталитаризме устанавливается полный контроль над всеми сферами жизни общества. Государство стремится буквально "слить" общество с собой, полностью его огосударствить. В экономической жизни происходит процесс огосударствления в тех или иных формах собственности. В политической жизни общества личность, как правило, ограничивается в правах и свободах. А если формально политические права и свободы закрепляются в законе, то отсутствует механизм их реализации, а также реальные возможности для пользования ими. Контроль пронизывает и сферу личной жизни людей. Демагогия, догматизм становятся способом идеологической, политической, правовой жизни. Тоталитарное государство выступает против экономически и соответственно политически свободного человека, всячески ограничивает предпринимчивость работника.

Тоталитарные режимы различаются по субъективному признаку, позволяющему определить обладателя монопольной власти.

Если власть сосредоточена и осуществляется одним лицом – монархом, президентом, диктатором, – тоталитарный режим имеет вид автократии. Его именуют также авторитарным режимом. Система власти связана с конкретным "автором", личные возможности которого позволяют ему распоряжаться поступками подчиненных ему соратников и граждан государства. Как и при любом тоталитарном режиме, авторитарная власть, власть автократа "не сдерживается конституционными нормами и ограничениями".¹

Авторитаризм, безусловно, существует, но не отдельно, а в русле тоталитарной власти как ее разновидность. Понятие авторитарного режима указывает на политическое господство одной личности.

Отличительной чертой авторитаризма является сильная исполнительная власть, как правило, основанная на личности лидера. Авторитарный режим может быть основан на праве, мораль-

¹ Black's Law Dictionary. St. Paul. 1991. P.90.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ных началах, но его нельзя все же отнести к режимам, где население участвует в управлении, а власть осуществляется наиболее эффективным способом.

Все же при любой форме авторитаризма государственная власть не формируется и не контролируется народом. Несмотря на то, что существуют представительные органы, реально они никакой роли в жизни общества не играют. Парламент штампует решения, выработанные правящей элитой во главе с вождем или группой лиц.

Реально жизнь в стране направляется правящей элитой, которая себя не ограничивает законом, особенно в части привилегий, льгот. В ее среде выделяется еще более узкий круг людей, небольшая группа высших должностных лиц, осуществляющих политическое руководство. Тогда, когда руководство государства формируется вследствие военного или государственного переворота, авторитарный режим называют кликой или хунтой. Внутри правящей клики выделяется лидер. Его влияние очень значительно. Однако единолично он не склонен принимать решения. Советы, рекомендации, учет мнений, обсуждение того или иного вопроса со своей командой становятся для него необходимыми. Лидером является обычно сильная, порой харизматическая личность. И хотя общественное мнение не обожествляет лидера, не называет его вождем, тем не менее, оно ориентируется на эту сильную личность.

Зачастую авторитарные режимы в относительно "мягкой" форме осуществляют для проведения реформ, укрепления государства, его целостности, единства, противопоставления сепаратизму, экономическому развалу. В авторитарном государстве управление осуществляется, как правило, централизованно.

Решения центральной власти, не учитывающие *зачастую* экономических, национальных, географических, бытовых, религиозных и других особенностей тех или иных групп населения, исполняются отнюдь не добровольно. В случае отклонения людей от "генеральной линии" применяется принуждение. Использование насилия становится характерным для авторитарного режима. Вот почему авторитарное государство не может существовать без опо-

ры на полицейский и военный аппараты. Суд в таком государстве – вспомогательный инструмент, поскольку широко используются внесудебные методы принуждения людей.

Оппозиция при авторитаризме не допускается. В политической жизни могут участвовать и несколько партий, однако все эти партии должны ориентироваться на линию, выработанную правящей партией, в противном случае они запрещаются, разгоняются. Оппозиционеры, как организации, так и граждане, жестко наказываются. Власть применяет к инакомыслящим законные и незаконные методы расправы. Личность в авторитарном государстве фактически не может пользоваться конституционными правами и свободами, даже если они и провозглашаются формально, так как отсутствует механизм их реализации, гарантии. Она лишена также гарантий своей безопасности в ее взаимоотношениях с властью, поскольку власть не стесняет себя в применении принуждения. Провозглашается полный приоритет интересов государства над личностью, а права личности игнорируются. Авторитарная власть осознает, что доверие народа – великая сила, и поэтому она культивирует фанатизм в массах по отношению к себе, используя демагогию.

Наличие авторитарной власти не всегда служит показателем антидемократической сущности государства. Сильная централизованная власть иногда является необходимым противовесом распаду и анархии и может стать переходным этапом к началу создания гражданского общества. Но в целом авторитарная власть допускает вмешательство в общественную жизнь и нарушение частной автономии граждан.

Наконец, произвольное, бесконтрольное правление большинства называют охлократией или народным самодержавием, народным абсолютизмом (С. Франк), плебисцитарной диктатурой (Ф.А. фон Хайек), "деспотизмом толпы, безгранично властвующей не только в области общественных отношений, но и над всей частной жизнью человека...".¹

¹ Чичерин Б.Н. Политические и социальные идеалы.//Власть и право. Л., 1990. С.80.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Важно заметить, что охлократия, "власть толпы", не способна существовать в чистом виде сколько-нибудь длительное время. Самая простая согласованность действий больших масс людей нуждается хотя бы в минимальной организации. Тем более без соединяющего, авторитетного начала немислимо государство. В действительности охлократия всегда сосуществует с авторитаризмом или олигархией. Обычно она оборачивается властью харизматического, обожествленного лидера, получающего беспорную и неограниченную поддержку большинства - "народ возвышает кого-либо одного, чтобы в его власти обрести для себя защиту".¹ Конечно, эти доверие и поддержка, как правило, целенаправленно организуются, но они очевидны.

В условиях охлократии диктатор, наделенный неограниченным доверием, поддерживает его всеми средствами. Утверждается принцип "*salus populi suprema lex*" (благо народа - высший закон). Решения диктатора воспринимаются как осуществление надежд и чаяний народа, его политика ставит целью благополучие нации, могущество государства, расширение территории, борьбу с внутренними и внешними врагами. Широкие массы населения привлечены к реализации политических мероприятий, к насилию. "Задача партии, - писал В.И. Ленин, - разрабатывать формы насилия, которые бы рассчитывали на непосредственное участие массы и обеспечивали бы это участие".²

Примеров такого рода достаточно - цезаризм, бонапартизм, правление Гитлера, Сталина, Мао Цзе-Дуна, Ф. Кастро. Во всех перечисленных случаях автократическая власть возникала и существовала при очевидном одобрении подавляющей массы общества.

Тиранический режим - основан на единоличном правлении. Однако в отличие от деспотии, власть тирана подчас устанавливается насильственным, захватническим путем, часто смещением законной власти с помощью государственного переворота. Она также лишена правовых и нравственных начал, построена на про-

¹ Макиавелли Н. Государь. М., 1990. С.29.

² Ленин В.И. Полн. Собр. Соч. т.36. с.386.

изволе, подчас терроре и геноциде. Следует учесть, что понятие "тирания" имеет эмоциональную и политико-правовую оценку. Когда речь идет о тирании как политическом режиме, используется именно оценка тех жестоких способов, с помощью которых тиран осуществляет государственную власть. В этом смысле власть тирана, как правило, является жестокой. Стремясь подавить сопротивление в зародыше, тиранический режим осуществляет казни не только за выраженное неповиновение, но часто за обнаруженный умысел на этот счет. Кроме того, захватчики широко используют и превентивное принуждение для того, чтобы посеять страх среди населения. Овладение территорией и населением другой страны обычно связано не только с физическим и моральным насилием над людьми, но и над теми обычаями, которые существуют у народа. Тиранические режимы можно наблюдать в полисах Древней Греции, в некоторых средневековых городах-государствах.

Тирания, как и деспотия, основана на произволе. Однако если в деспотии произвол и самовластье обрушиваются, прежде всего, на головы высших должностных лиц, то при тирании им подвержен каждый человек. Законы не действуют, поскольку тираническая власть в большинстве своем не стремится их создать.

Деспотический режим (от греч. "despotia" – неограниченная власть). Этот режим характерен для монархической формы правления, а именно для абсолютистской монархии, когда власть осуществляется исключительно одним лицом, становящимся деспотом. Деспотии возникли в древности и характеризовались крайним произволом в управлении (власть осуществлялась подчас болезненно властолюбивыми лицами), полным беспорядком и подчинением деспоту со стороны его подданных, отсутствием правовых и моральных начал в управлении. Для многих государств азиатского способа с их общественной, государственной собственностью, принуждением к труду, жесткой регламентацией труда, распределением его результатов, завоевательными, имперскими тенденциями деспотический режим становился типичной формой осуществления власти. В деспотическом государстве доминируют

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

карательная, жесткая налоговая политика по отношению к народу.

При деспотии осуществляется жесткое подавление любой самостоятельности, недовольства, возмущения и даже несогласия подвластных. Санкции, применяемые при этом, потрясают воображение своей суровостью, причем, как правило, они не соответствуют содеянному, а определяются произвольно. Жесткое подавление применяется весьма широко.

Психологические основы деспотии также своеобразны: страх пронизывает все поры в государстве. Деспотия держится на страхе. Характеризуя деспотию, Монтескье пишет о том, что все должно чувствовать ежеминутно вечно поднятую длань государя. "Если государь хотя бы на мгновение опустит угрожающую руку, если он не может без промедления уничтожить лиц, занимающих первые места в государстве, то все пропало, так как страх – единственное начало этого образа правления – исчез, и у народа нет более защитника".¹

Деспотический режим встречался в основном в странах Средиземноморья, на Ближнем Востоке, в странах Азии, Африки, Южной Америки, словом, в государствах "азиатского способа производства", рабовладельческих обществах, некоторых феодальных странах. Он характерен для ранних этапов развития человеческого общества, государственности. Однако этот режим возникал и может возникать и в некоторых современных государствах в силу исторического своеобразия их развития, личностных характеристик их политических лидеров, монархов, способов борьбы за власть и ее осуществление или подавление противников режима и т.д.

Теократии как разновидности политического режима обнаруживают много своеобразного в своих политико-правовых системах. Дословно теократия означает "божественное правление", власть Бога. Для клерикала и просто искренне верующего религия воплощает истину и справедливость. Поэтому вероятно ожидать от верующего человека, что, став политиком, он постарается

¹ Монтескье Ш. О духе законов. Избр. произв. М., 1955. С.185.

утвердить религиозные нормы и ценности властью, силой государства.

Неоднократно предпринимались попытки изобрести образец теократии, где все живут счастливо и справедливо под властью Бога. С другой стороны, мировая государственно-правовая практика свидетельствует о трудностях в создании или даже неосуществимости режима, где свобода совести и нравственного выбора уживаются с политическим господством религии. Существующие модели теократии тоталитарны, и потому теократический режим неприемлем для общества, приверженного идеалам личной свободы.

В литературе встречаются упрощенные, неточные определения теократии. Например, теократию обозначают как "форму правления, при которой глава государства (обычно монархического) является одновременно его религиозным главой".¹ Следуя такому определению, мы должны будем причислить к теократиям Великобританию, где монарх имеет титул главы англиканской церкви. В действительности понятие теократии сложнее.

Теократия – это режим, в котором политическая власть реально принадлежит духовным лидерам, божеству, а регулятором общественных, в том числе политических, отношений являются предписания религиозного происхождения, каноны.

Носитель религиозной власти связан ответственностью, прежде всего, перед небесной инстанцией. Поэтому он приобретает свободу от политических обязательств перед единоверцами, от контроля с их стороны. Например, в исламе довольно широко распространена идея таклида, т.е. беспрекословного повиновения религиозным авторитетам и доктринам. Мера добросовестности, характер власти зависят от личных нравственных и интеллектуальных качеств религиозных лидеров, а не от свободного политического выбора граждан.

Альтернативой жесткой антидемократической власти с элементами личной диктатуры обычно выступает демократическая

¹ Советский энциклопедический словарь. М., 1980. С.1329.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

государственная власть. Она осуществима в подлинно демократическом государстве, где может быть обеспечен процесс обратного "поглощения" государственной власти обществом. Именно в этом случае единым и единственным носителем всей власти в государстве становится весь народ. Народ должен быть суверенным обладателем государственной власти, которая принадлежит ему в полном объеме.

Демократическая власть использует многообразные формы, сочетая их в интересах обеспечения полновластия народа. Наиболее важной из этих форм является представительная демократия, выступающая своеобразным связующим звеном между народом и профессиональным государственным аппаратом, осуществляющим оперативную властную деятельность. Выборы представительных органов концентрируют важнейшие черты подлинного народовластия, поскольку они служат высшим непосредственным выражением власти народа и одновременно составляют институт народного представительства в нашей стране.

Представительная демократия означает вручение народом посредством всенародных свободных выборов определенных важных функций по руководству делами государства и общества своим выборным представителям (депутатам), которые объединяются в организации осуществления государственной власти на уровне федерации и ее субъектов или местного самоуправления на муниципальном уровне. Таким образом, данная форма обеспечивает осуществление полновластия народа через выборные представительные органы, составляющие систему представительной демократии. Именно система представительной демократии выражает государственную волю народа, воплощенную в законе, и обеспечивает решение населением вопросов местного значения. Тем самым демократические формы проявления суверенитета народа начинаются именно с представительной системы, а сам народный суверенитет определяет характер народного представительства.

Не менее существенное значение в системе народовластия имеет непосредственная, прямая демократия. Это значение опре-

деляется той ролью, которую играет прямое выражение воли народа, не преломленное ни через какие промежуточные звенья, как в процессе правотворчества, так и при решении важнейших вопросов государственного строительства.

Непосредственная демократия означает возможность обсуждать вопросы государственной и общественной жизни и принимать решение по ним не через посредство представительных органов, а путем прямого волеизъявления народа или его частей. Такое волеизъявление, надлежащим образом оформленное в виде акта, содержащего решение по обсуждаемому вопросу, является окончательным и не подлежит утверждению или отмене со стороны какого-либо органа.

Конституция РФ закрепляет институты прямой демократии в качестве высшего непосредственного выражения власти народа, называя в их числе референдум и свободные выборы. Но при всем их значении они не могут быть признаны единственной формой воплощения народовластия, несмотря на прямое выражение в них воли народа. Громадная масса сложнейших вопросов руководства государством и обществом не может повседневно решаться непосредственно народом, без использования форм представительной демократии. Это было бы нецелесообразно и неэкономно, да и просто невозможно в силу организационных условий. Развивая институты прямой демократии, государство использует их в качестве необходимой гарантии привлечения масс к правотворческой деятельности, к управлению государственными делами, но в сочетании с представительной демократией. Именно в таком сочетании суверенитет и власть народа находят свое полное проявление.

Институты прямой демократии отличаются большим разнообразием. Кроме указанных в Конституции используются такие, как обсуждение народом важнейших законопроектов и иных вопросов государственной жизни, собрания граждан, совещания по отраслевым вопросам, деятельность общественных объединений, политических партий, митинги и демонстрации, пикетирование, составление петиций и сборы подписей, обращения в органы го-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

сударства и общественные организации и т.д. Ряд из них носит императивный характер, т.е. принятые в результате их проведения решения имеют высшую юридическую силу для государства и его органов, являются общеобязательными (референдум, выборы). Другие являются консультативными, т.е. имеют не обязательное, а рекомендательное значение для государственных органов и иных субъектов (например, обсуждение проектов законов, решения собраний граждан, резолюций митингов и др.).

Важную роль в осуществлении государственной власти народа играют органы государства, составляющие в своей совокупности государственный аппарат, который работает на профессиональных основах и обеспечивает повседневное управление делами государства и общества. С установлением в Российской Федерации должности единоличного главы государства, избираемого народом, появились основания для выделения в системе народовластия еще одной формы - президентской демократии.

Таким образом, важнейшим принципом демократии, находящим отражение в Конституции Российской Федерации, является идеологический и политический плюрализм, многопартийность и многоформенность общественной жизни. Это предполагает различие в направлениях деятельности политических сил, их борьбу за власть в рамках закона, различие взглядов и представлений о путях развития общества. Все эти различия выявляются и реализуются в процессе образования и деятельности таких организационных форм общественной активности, как политические партии и иные общественные объединения. Они оказывают содействие государству и его органам в управлении обществом, являются участниками осуществления политической власти. Но вместе с тем такое множество выдвинутых жизнью политических форм не является чем-то аморфным и расплывчатым, оно не составляет также простой арифметической суммы разнородных организаций. Все эти формы объединяются в единую политическую систему общества, составляющую конституционный механизм народовластия.

А.Ю. Мордовцев

доктор юридических наук,
профессор, заведующий кафедрой
теории и истории государства и права
(Таганрогский институт управления и экономики)

ИНСТИТУТ НАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ И ДОКТРИНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

С 2008 года в постсоветской России начинается новая эпоха, связанная с возникновением института национального лидера, сущность которого не исчерпывается ни занимаемой должностью, ни имеющими место конституционными положениями. Этот институт возник объективно, в силу множества факторов, связанных с особенностями отечественного государственного строительства, экономической и политической жизни последних 15-16 лет. Используя философско-методологическую схему А. Тойнби, можно сказать, что институт национального лидера - это "Ответ" на "Вызов" времени, ответ российской действительности, укорененной в глубинах национальной истории тем процессам, которые идут в мире, глобализационным импульсам, ощущаемым многими странами. В полной мере стоит согласиться с мнением И. Фроянова, считающего, что "сегодня мы являемся свидетелями ползучей мировой революции, нацеленной на создание "нового мирового порядка", новой "вселенской цивилизации", где нет места национальным государствам с их границами и суверенитетом, где человечество сливается, по выражению Ф.М. Достоевского, в "единое стадо". Эта революция называется *глобализацией*".

В этих условиях, естественно, идет поиск адекватной национальным интересам модернизационной стратегии, включающей эффективный механизм обеспечения российской политико-правовой и социально-экономической идентичности, а значит и устойчивого развития отечественной государственности, законности и правопорядка, которые просто невозможны в условиях абсолютного господства "заемных" юридических и государственных институтов, что

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

видно, хотя бы из опыта петровского реформирования, когда российское правотворчество и правоприменение свелось (более чем на сто лет) к практике "юридического перевода" и к последующему продавливанию в ткань национальной правовой культуры, систему регулирования общественных отношений разного рода скопированных "артикулов" и т.п. В итоге, в обществе произошло вполне ожидаемое и объяснимое отторжение "нового российского права", импортированных институционально-правовых форм, а русский народ "прослыл" якобы неисправимым "правовым нигилистом" (как нам пытались и до сих пор пытаются доказать некоторые современные обличенные в "либеральные одежды" реформаторы).

Конечно, самый простой вариант в этой ситуации – вариант "третьего пути". Суть его, примерно, в следующем: "История России XX века опробовала две противоположные модели общественного развития. Это модель бюрократического, авторитарного социализма, который, отказавшись от идеалов свободы и справедливости...не сумел выиграть соревнование с капитализмом. И прямо противоположная модель либерального фундаментализма, утвердившаяся в начале 90-х годов, которая сегодня отторгается абсолютным большинством российских граждан. Отсюда следует, что необходим "третий путь", на который может и должна вступить Россия. Это путь соединения (или конвергенции) лучших черт социализма и капитализма. О том, что такое возможно, свидетельствуют отечественный опыт НЭПа и результаты нынешней экономической реформы в Китае"¹.

В принципе такого рода подход являет нам образец обычной примитивизации проблемы, что ведет и к простым ответам на сложные вопросы национального бытия. Оказывается выход из сложившейся, крайне сложной во всех отношениях ситуации, в "скрещивании ужа с ежом", а именно "надоевшего" социализма (которого в принципе и не было) и некоего "желаемого", искомого капитализма (которого также, по большому счету, в России также не было). В практическом плане развития этого мифа (кстати, статья про-

¹ Славин Б. Мифы разных эпох // Литературная газета. 2007. № 43. С. 3.

фессора Б. Славина имеет вполне подходящее для его выводов название) предлагается хорошо знакомое с конца 80-х годов прошлого века развитие демократических и самоуправленческих начал в обществе и на производстве, создание артелей и кооперативов, акционерных товариществ и самоуправляемых трудовых коллективов. Конечно же, в этом контексте звучат и "всхлипывания" по поводу НЭПа и сожаления по поводу игнорирования в начале горбачевской перестройки китайского опыта и т.п. Хочется сказать, что такого рода "сентенции" более подходят для журналистов и некоторых политиков, стремящихся к быстрому "выписыванию рецептов для общественного выздоровления", но вряд ли могут иметь серьезное научное значение, какую-либо эвристическую ценность.

Во-первых, НЭП есть не что иное, как хорошо известный историкам ленинский вариант "обмана глухонемых" (термин приписывают самому В.И. Ленину) и за рубежом, и внутри Советской России; во-вторых, политика НЭПа была не совместима с основами устанавливаемого большевиками государственно-правового режима, но она смогла и отвлечь внимание тогда еще имевшейся оппозиции от ряда основных проблем государственного строительства, и дать импульс к формированию советской экономической модели. Кроме этого, НЭП – это "передышка" для будущих "славных дел". В этом смысле и НЭП, и Брестский мир – явления одного тактического и стратегического порядка, они обусловлены именно той ситуацией, именно теми способами, методами решения насущных проблем, в конечном счете, стилем ленинского политико-правового и экономического мышления, его, видимо, природной государственной "хитростью", особым "чутьем"; хотя для страны новая экономическая политика и дала кратковременный положительный эффект, привела к относительной стабильности в важнейших областях жизнедеятельности.

В отношении же китайского опыта, вообще, трудно говорить даже о его "рамочной" преемственности, поскольку "реформы Дэна" рассчитаны на китайский мир, уклад жизни, причудливое для западного рационализма сочетание "марксистско-маоистских" установок и традиционного обыденно-конфуцианского мышления,

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

получивших, действительно, удачную институционализацию в 80-х и 90- годах в политике, праве, экономике.

Ясно, что ни третьего, ни какого-либо еще пути развития российской государственности в XXI в. нет и не может быть, так как есть один, собственный, самодостаточный проект модернизации, адекватный нам таким, какие мы есть и другими быть уже не сможем (иначе это будем уже не мы, а кто-то иной). Проблема стратегии российской модернизации должна получить собственно научное осмысление. Причем, вначале необходимо проанализировать именно стратегические моменты, не размениваясь на разного рода "мелочи", фрагменты, сущность которых все равно останется загадкой без решения концептуальных вопросов.

В методологическом и теоретическом плане необходимо вывести и понять изменения конфигурации российского политического режима, произошедшие с 2000 г., рассмотреть особенности и значение основы национальной политической системы – института главы государства (президента) – для дальнейшего развития отечественной государственности, так как появление института национального лидера, безусловно, вызвано изменением вектора эволюции государственно-правового (более точная категория с позиции рассматриваемой нами проблемы) режима в постсоветской России.

Стоит отметить, что в современной юридической литературе отмечают несколько основных подходов к пониманию его сущности: институциональный, неоинституциональный и социологический¹. Каждый из этих способов трактовки политического режима ценен тем, что вскрывает тот или иной его аспект, поэтому данные три подхода позволяют вскрыть политико-правовую сущность институтов государственного режима и его функциональную природу:

1) в рамках *институциональной* теории обосновывается органическая взаимосвязь государственно-правового режима с формой правления и даже формой государственного устройства (напри-

¹ Подробнее об этом см.: Сальников М.В., Кудрявцев Ю.А. Политический режим как элемент формы государства. СПб., 2006. С. 15-16.

мер, сторонники цього напрямлення вважають, що федералізм – це "либералізм по вертикалі" і т.п.);

2) *неінституціоналісти* (Ф. Риггс, Р. Бейкер, Г. Лассуэл), розглядають державно-правовий режим як спосіб упорядкування, легітимізації політичної системи, інститутів державної влади. Державний "режим функціонує для того, щоб свести до мінімуму елемент примусу в політичному процесі"¹;

3) представники *соціологічного* підходу при розгляді специфіки державно-правового режиму основний акцент роблять на баланс взаємостосунків соціального і політичного його початку, т.е. суспільних стосунків і конкретних політичних практик, інститутів, процесів. Більше того, практично всі представники даного напрямлення сходяться в тому, що політичні режими не можуть бути трансформовані шляхом змін визначаючих їх існування правових процедур, так як кожен з цих режимів виникає і функціонує в суспільстві і державі системою соціальних основань. Тому будь-які зміни в його вмісті пов'язані не з формально-юридичною стороною державного режиму, а з радикальними метаморфозами економічних і духовно-моральних стосунків, праводуховної (правоментальної) сфери і т.д. В цьому плані зусилля власних еліт, прагнуть до переходу від одного типу державно-правового режиму до іншого через створення нового нормативно-правового режиму, абсолютно безплідні, якщо при цьому не враховані інші фактори.

Встановлення діалектичних зв'язків між позначеними підходами дозволяє не тільки відкрити інституціональні і неінституціональні, зовнішні і глибокі сторони державно-правового режиму, але і виявити кілька основних джерел виникнення інституту національного лідера:

1) абсолютна легітимність другого Президента РФ (підтримка 76-78% населення), яка виникає після відносного роз-

¹ Lasswell H.D. Kaplan A. Power and Society. New Haven, 1950.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

решения чеченского конфликта, удаления столь "ненавистных" для российского обывателя олигархов, и окончательно укрепляется после административной реформы 2000 г., когда глава государства укрепляет вертикаль власти, резко ограничивает сложившуюся в начале-середине 90-х годов систему "губернаторского местничества";¹

2) не согласимся с мнением представителей социологического подхода, считающих, что формально-юридические основы не влияют на трансформацию государственно-правового режима. Конечно, прямой зависимости здесь нет, но, например, закрепленные в главе 4 Конституции РФ огромные полномочия Президента РФ, очевидно, являются важной юридической предпосылкой для возникновения института национального лидера, который просто не мог бы возникнуть при ограниченном круге властных функций главы государства. Он просто не смог бы себя проявить при решении важнейших вопросов, а его авторитет либо не возник бы вовсе, либо "замылится" в общем потоке решений и действий различных властных органов;

3) институционалисты совершенно правы в том, что трансформация государственно-правового режима неизбежно ведет к постановке вопроса об адекватности и целесообразности той или иной формы правления в конкретном государстве. Не исключением является и постсоветская Россия, в которой все более и более развиваются монархические настроения, получающие не только идеологическое, но и серьезное научное подтверждение. Последнее носит и философский, и политологический, и юридический характер. Здесь стоит в первую очередь, конечно, упомянуть очередное анонимное издание "Проекта России", вторая книга которого вышла в 2007 г.² Ее неизвестные авторы утверждают: "Наша идея – мо-

¹ Изменения касались статуса губернаторов и глав местного самоуправления, что получило закрепление в пакете федеральных законов. (Федеральный закон РФ от 29.07. 2000 "О внесении изменений и дополнений в федеральный закон "Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации"; Федеральный закон РФ от 5.08. 2000 "О порядке формирования Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации" и др.)

² Проект России. Выбор пути. Вторая книга. М., 2007.

нарх, власть которого ограничена религией. Власть, стоящая на двух ногах - алтарь и трон. Обратите внимание, мы желаем восстановления системы и принципа, а не какой-либо монархической фамилии¹. В рамках юридической науки, современного государственоведения, также немало монархических "всплесков", что подчеркивает пока еще интуитивные ощущения необходимости радикальных перемен в конфигурации институтов публичной власти, к которым Россия уже подошла в процессе своего постсоветского развития². И по большому счету, отечественное государство и общество стремится увидеть в монархе, прежде всего, национального лидера, свободного от партийной "возни", стоящего выше мнимых выборов, не зависящего даже от Конституции РФ в той мере, в какой это имеет место в отношении Президента, но готового взять на себя ответственность за страну "по совести", по "Правде".

В многочисленных же современных исследованиях, посвященных политико-правовому реформированию отечественного социума, его правовой и политической жизни, не учитывается систематика, преемственность властных отношений, их связи с определенной ценностной структурой, национальной правовой культурой и стилем политико-правового мышления. Здесь явным образом проявляется самое главное расхождение, а именно между тем, что публично декларируется и устанавливается в виде официального элемента государственно-правовой жизни и тем, что существует в реальном положении дел - *исторический контекст и преемственность* политического и юридического опыта.

Более того, в настоящее время ясно, что вектор политико-правовых преобразований, выбранный в начале 90-х годов и направленный на модернизацию всех сфер общественной жизни - экономической, правовой, политической, духовной, - имеет своей целью

¹ Цит. по: Савельев В. Монархические мечтания // Литературная газета. 2008. № 2. С. 3.

² Например, см.: Серегин А.В. Неомонархические концепции идеального государства в России на рубеже XX-XXI веков // Порядок общества: идеал в истории политико-правовой мысли и современность. Ростов н/Д. 2007. С. 282-286. и др.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

создание внеисторической, внекультурной, совершенно абстрактной государственности, в рамках которой традиционная идентичность граждан, национальный идеал общего блага и справедливости, аксиомы отечественного правового сознания нивелируются и замещаются безупречно теоретически сформулированными западными идеалами (чаще всего, подаваемыми в качестве универсальных, общечеловеческих), штампами государственного строительства. Однако, "если у политической власти есть собственная логика, ее институционные формы воспроизводят социальные структуры во всем их разнообразии и сложности. Это побуждает нас осмысливать проблемы демократии ("либеральной демократии", "народной демократии") и политики вообще не в произвольных формулировках, а с учетом социальных и исторических условий возникновения той или иной формы институтов"¹.

Впрочем, еще в первой четверти XX века кризис демократии ощущается в Европе. Так, Н.А. Бердяев пишет: "Из глубокого кризиса демократии не может быть выходов исключительно политических или социальных. В европейском мире чувствуется безнадежная и роковая исчерпанность всех политических форм... Кризис демократии не есть кризис политический, это прежде всего кризис духовный"².

Хотя, необходимо подчеркнуть, что еще в начале XX века российские конституционалисты находились в сфере притяжения ценностей европоцентристского мира, и стратегия модернизации отечественной государственности усматривалась в постепенной европеизации политико-правовой и социально-экономической систем. Поэтому, применительно к периоду реформ начала XX века,

¹ Ковлер А.И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века. М., 1997. С. 44.

² Бердяев Н.А. Философия неравенства. Письмо восьмое "О демократии" М., 1990. С. 174-175. Примечательно здесь и то, что по отношению к либерализму в другой части этой же работы Н.А. Бердяев пишет: "Либерализм влачит существование, лишенное всех онтологических основ, он живет крохами и клочьями какой-то замутированной правды. И с ним перестали считаться как с самостоятельным явлением духа" (Бердяев Н.А. Философия неравенства. Письмо седьмое "О либерализме" / Опыт русского либерализма. Антология. М., 1997. С. 314.)

можно говорить о специфически российском варианте защитной модернизации, который предполагал возможность не только сохранения национальной государственности, противостояния кризисным явлениям, но и прогрессивного развития российского общества, государства, права.

Реформаторы этого периода, видимо, в большей степени, чем современные "скороспелые" либералы и им "сочувствующие", понимали, казалось бы, такие простые, но вместе с этим труднодостижимые для определенных властных кругов истины. Например, то, что "любое мало-мальски серьезное дело подбирается под конкретного человека, под его реальные способности и опыт. Нет и не может быть абстрактной "модернизации", "модернизации" вообще. В противном случае она оборачивается денационализацией. А это и есть тот самый "большой исторический кризис или тупик": утрата нацией способности к историческому творчеству и элементарной самодеятельности"¹.

Можно вспомнить, что еще Н.М. Карамзин, исследуя формы правления, наиболее приемлемые для России, считал, что целесообразность той или иной формы правления связана с реальным уровнем нравственности людей и степенью их политической грамотности. Поэтому относительно современного ему состояния отечественной государственности Карамзин рассматривал монархическое правление в качестве более надежной организации власти, в смысле установления системы порядка и подчинения. Его идеалом, как известно, был сильный монарх, опирающийся в своей деятельности на законы и принимающий меры к нравственному воспитанию, правовому и политическому просвещению своей страны.

В настоящее время отношение к такой версии консервативного проекта государственно-правового строительства, конечно, далеко не однозначно: в научном мире и на уровне публицистики в СМИ по этому поводу ведутся жаркие споры, причем мнения здесь разделились.

¹ Разумовский Ф. Модернизация с кнутом и без... // Литературная газета. 2007. № 22-23. С. 12.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Можно выделить категорических противников стратегии формирования православного государства, т.е. исследователей, не признающих целесообразности утверждения православно-монархических ценностей и принципов в национальном политико-правовом пространстве. В частности, О.В. Мартышин рассматривает русский монархизм в качестве "примитивной реакции на тенденциозное во многом отношении советской историографии к прошлому России". "В перестроечные годы все начиналось с обогащения социалистической идеологии концепцией... демократии, понимаемой не по-советски, а в духе общечеловеческих ценностей. Затем были отброшены социалистические идеи, развитие перешло на капиталистические рельсы, и "демократия" приобрела зримые буржуазные черты. Но дело не остановилось и на этом: активизируются монархические тенденции... Появились приверженцы монархии среди юристов... Отвергается не только Октябрь, но и Февраль, отвергается всякая революция в принципе"¹.

"Не являются панацеей и идеи "соборности", "братства во Христе", другие идеологемы, как бы привлекательны они не казались", - пишут представители конституционно-правовой науки².

Другие представители современной юридической и политической мысли, напротив, достаточно активно ищут национальные основы Российского государства и права, их архетипические начала (А.Г. Дугин, А.М. Величко, М.В. Назаров, А.И. Овчинников, А.С. Панарин, В.Н. Синюков, А. Ципко и др.). Отказываясь от привычных аксиологических установлений и исследовательских схем, выработанных еще в советское время и во многом подтвержденных в постсоветский период (республика и демократия всегда со знаком "плюс", монархия и авторитарный режим однозначно со знаком "минус", революция – явление положительное, контрреволюция – всегда отрицательное и т.п.), представители этого направления критически оценивают многие происходящие в период либе-

¹ Мартышин О.В. Столетие учреждения Государственной думы и судьба парламентаризма в России // Государство и право. 2007. № 2. С. 92.

² Эбзеев Б.С., Айбазов Р.У., Краснорядцев С.Л. Глобализация и государственное единство. М., 2006. С. 29.

рализации события, имеющие место процессы, институты, тенденции и трезво оценивают возможности модернизации постсоветского Российского государства в этом формате. Отсюда и разного рода монархические интенции, и интерес к проблемам сохранения политико-правовой идентичности в России, возрождения многих традиционных для отечественной государственности институтов и т.д.

В целом же в основе последнего направления лежит идея К. Шмитта о демократии как временном "порождении кризиса легитимности традиционной монархической формы правления", "попытке поставить на место божественного происхождения власти ее обоснование народным волеизъявлением"¹.

Кроме этого, в рамках современного консервативно-традиционного дискурса в правовой и политической науках большое внимание уделяется духовно-нравственным идеалам общества как критериям оценки любой политико-правовой формы, государственно-правового режима и формы правления. Например, во многом следуя консервативным доктринам второй половины XIX – начала XX вв., в рамках традиционной парадигмы развития отечественного государства и права утверждается, что демократия, оторванная от нравственных основ, не может быть признана целесообразной формой государственно-правового режима, а в ряде стран, в том числе и в России, становится даже опасной.

"Еще до своего избрания папой тогда еще кардинал Ратцингер беседовал с известным итальянским мыслителем Флорэсом Аркасом и спросил у него: "Если демократия – это высшее благо, тогда за что вы осудили немецкий народ, который избрал Гитлера, если он воплотил в жизнь то, за что его избрали?.." Поэтому демократия не может быть высшей нормой"². В этом же ключе рассуждал и И.Л. Солоневич, который считал, что в ныне модном термине "демократия" есть "два противоречивых положения: а) "все для народа" и б) "все через народ"... Немецкий народ – в его по-

¹ См.: Шмитт К. Политическая теология. М., 2000.

² Спасет ли православие христианскую цивилизацию? // Литературная газета. 2007. С. 4.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

давляющем большинстве – голосовал за Гитлера, голосовал на основании строго демократической конституции... С другой стороны, древнеримский цезаризм был явлением демократического характера, ибо выступал в защиту низших классов против высших¹.

В 2007 г. отмеченная выше дискуссия приобрела вполне практические формы: не только политологи, но и юристы (многие из которых ранее не высказывались в пользу свертывания демократии и не утверждали о необходимости пересмотра нормативной основы института Президента РФ) вдруг начали исследования о "возможности третьего срока". Интересный вопрос: "Почему?". Скорее всего, не для "дальнейшего утверждения идеалов демократии и президентской республики".

В целом же, по отношению к главе государства наметились тенденции, вполне отвечающие содержанию стратегии "суверенной демократии" (проект-вариант преодоления антиномичного политико-правового и социально-экономического развития последних 15-16 лет) и национальным интересам на рубеже веков. Позиции современных правоведов, политологов, философов в основном сводятся к следующему: для того, чтобы действующий Президент РФ остался на третий срок, нет необходимости вообще изменять Конституцию РФ, необходимо лишь правильно толковать ее нормы (логически, телеологически, исторически и др.).

Так, доктор юридических наук Л. Карапетян отмечает: "Главным (и неоспоримым) политико-правовым обоснованием права народа России оставить действующего президента у власти или досрочно прекратить его полномочия без конституционной правки являются установления ст. 3 Конституции: носителем суверенитета и единственным источником власти в РФ является ее многонациональный народ... Производной от установлений ст. 3 Конституции является ч. 3 ст. 81... Это дает обществу гарантии от стагнации власти и снижает возможность для злоупотребления ею.

¹ Солоневич И.Л. Народная монархия. М., 2003. С. 124.

Но при этом оно не отменяет приоритет установленный той же третьей статьи. А это означает, что именно народ наделен конституционным правом решать вопрос о корректировке срока пребывания у власти как главы государства, так и других высших органов власти...¹. Таким образом, референдум как институционально-правовое оформление волеизъявления народа и источник легитимности его действий, связывающий понятия "народный суверенитет" и "источник власти", может стать основой продления полномочий российского Президента.

Примерно в этом же ключе, правда, иногда более "казуистическом", как, например, через грамматическое и логическое толкование нормативных положений п. 1, п. 2 и п. 3 ст. 92, п. 3. ст. 81 Конституции РФ, а также таких понятий, как "занимать должность" и "избираться на должность"², рассуждают и иные авторы. "Норма "двух сроков" перестает "работать", и ее применение ухудшает состояние общества, а в пределе грозит катастрофой в следующих ситуациях... Решающее большинство граждан готовы на выборах сознательно высказаться в пользу действующего президента, когда для них непонятно и неприемлемо, что сильный лидер должен быть заменен заведомо более слабым... претендентом"³.

Таким образом, некоторые правоведы указывают на то, что в рамках проекта "суверенной демократии" должен получить реализацию такой правовой признак, как верховенство воли многонационального народа над Конституцией РФ и иными нормативно-правовыми актами при выборе главы Российского государства и при решении иных вопросов организации институтов государственной власти. В принципе это положение вполне согласуется и с теоретическими интуициями многих отечественных мыслителей. Так, И.Л. Солоневич в свое время писал: "Не человек для выполнения закона, а закон для охранения человека. И когда закон вхо-

¹ Карапетян Л. Конституция и третий срок // Литературная газета. 2007. № 15. С. 3.

² Аврамченко Р. Выход из лабиринта // Литературная газета. 2007. № 21. С. 3.

³ Наумов С., Слонов Н. Народ выше любой Конституции и вправе сам выбирать себе лидера // Литературная газета. 2007. № 24. С. 3.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

дит в противоречие с человечностью – русское сознание отказывает ему в повиновении"¹.

Вряд ли и с такой постановкой вопроса следует соглашаться в настоящее время, так как российское государство не находится в изоляции и вовлечено в общемировой политико-правовой процесс, так или иначе испытывает на себе принятые стандарты, а властные элиты вынуждены в той или иной степени соизмерять свое поведение, важнейшие решения с теми или иными нормами международного права, а то и просто со стереотипами, навязанными им со стороны "международного сообщества". Поэтому ни о какой монархии в настоящее время речь идти не может. В этом плане, видимо, прав был И.А. Ильин, считающий, что "царя надо еще заслужить". Не стоит требовать от современной государственной власти и того, чтобы у ее представителей "хватило ума и воли внести в Конституцию "бессрочную" избираемость президента – до тех пор, пока его хочет большинство народа" (А. Казин), так как это, в принципе, трудно юридически формализовать, подобно, например, тому, как в XIX в. политическое учение славянофилов, включавшее теорию юридически бесформенного государства, государства "по душе", государства, построенного на одних нравственных началах"², не могло получить соответствующей политико-правовой институционализации.

Необходимо признать, что, во-первых, русский народ в большинстве своем не считает конституционно-правовые установления высшими регулятивными началами, а во-вторых, что после 2 марта 2008 г. носителем абсолютной легитимности будет не официально избранный Президент РФ, а национальный лидер, имеющий (пока!) неюридический, а фактический статус, являющийся ключевым элементом национальной политической системы, неким объединяющим различные социальные, политические и национальные силы центром.

¹ Солоневич И.Л. Народная монархия. М., 2003. С. 98.

² Градовский А.Д. Сочинения. СПб., 2001. С. 464.

А.Ю. Мамычев

кандидат юридических наук, доцент,
заведуючий кафедрой державно-правових дисциплін
(*Тагирогский государственный педагогический институт*)

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?

Очевидность такова, что проблематика суверенитета государственной власти, вопросы концептуального переосмысления данного понятия и, соответственно, теоретико-практических следствий для развития внутрисостоятельных пространств и международного сообщества, становится не то чтобы актуальной, сколько первостепенной, стержневой в третьем тысячелетии. Процессы глобализации, унификации политико-правовой и социально-экономической организации различных обществ, легитимации (или делегитимации) существующих державно-правовых режимов со стороны международного сообщества, обуславливают принципиально иную эпоху в развитии национальных держав, другую геополитическую матрицу оценки существующих проблем и угроз – с одной стороны, вариантов и перспектив цивилизационного взаимодействия с другой.

Эта эпоха рассматривается многими аналитиками как "парад мягких суверенитетов", постепенной десоверенизации державно-правовых пространств, слом "национально-территориальных инстинктов" (Ж.-Ф. Ришар) держав, предполагая всеобщее (сетевое) управление глобальными процессами, "гуманитарные интервенции", стандартизацию экономической и политической действительности. Политическим клише, оценочной матрицей происходящих трансформаций в политико-правовом развитии стало выражение известного политолога Г. Киссинджера о том, что современные мировые процессы свидетельствуют о "смерти" Вестфальской системы и бессмысленности вообще идеи державных суверенитетов, идеи национально-культурного развития. Если сегодня и принято говорить о суверенитете, то лишь в контексте объединенных, глобальных суверенитетов, предполагающих интеграцию различных держав в некоторое единое (сетевое) целое, в качественно новую форму международно-правовой организации.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Однако сам процесс глобализации суверенных государственно-правовых пространств рассматривается сегодня двояко. С одной стороны, он анализируется как специфическая, объективно существующая тенденция наравне с такими процессами как регионализация, провинциализация, локализация и др.

С другой, глобализм трактуется как тенденция к распространению культурно индифферентного государственно-правового стандарта, глобального мирозерцания, планетарного и сетевого сознания, имеющих "свои теньевые стороны и порождающим собственную антитезу – идеологию и движение антиглобализма" ¹. В данном случае речь идет о гуманитарной, экономической, политической, юридической унификации существующих государственно-правовых пространств в соответствии с определенными "стандартизированными" ² идеалами и принципами.

В этом плане следует согласиться с теоретико-методологическими позициями М.Н. Марченко, когда он отмечает, что "глобализм как тенденция, как естественный процесс, наконец, как предтеча глобализма – "определенного цивилизационного стандарта" и определенного мировоззрения – существовал в человеческом обществе и оказывал активное воздействие на государство и право практически всегда, на всех этапах развития человеческой цивилизации. Что же касается глобализма – определенного, сформировавшегося явления в виде "цивилизационного стандарта" и "планетарного" мировоззрения, то он появляется и соответствующим образом воздействует на национальные государственные и правовые институты лишь на самых поздних стадиях развития мировой цивилизации" ³.

¹ Неклесса А.И. Глобализация и новое геоэкономическое мироустройство // Философия хозяйства. 2002. № 1. 110.

² В данном случае "стандартизированный" берется в кавычки с той лишь целью, чтобы показать условность проектов унификации цивилизационного развития. Дело в том, что в современный период развития международного порядка существует по крайней мере несколько таких проектов, основывающихся на совершенно разных постулатах и принципах.

³ Марченко М.Н. Глобализация и ее воздействие на современное национальное государство (методологический аспект) // Теоретико-методологические проблемы права. М., 2007. С. 59.

В то же время в научной литературе существует и иная позиция, идущая, в некотором смысле, вразрез с вышерассмотренными. Так, по мнению А.П. Бутенко, является неоправданным слишком широкая трактовка понятия "глобализм". Рассмотрение его и как тенденции, естественного процесса, и как продвижения "определенного международного стандарта" формирует прямо-таки необъятное содержание данного понятия. Уязвимость предлагаемой трактовки понятия "глобализм", по его мнению, как раз и коренится в том, что он осмысляется как объединительный процесс без конкретизации его сущности и содержания в пространстве и времени. Следовательно, как справедливо отмечает Ю. Шишков, такая терминологическая путаница ведет к серьезным концептуальным ошибкам. В частности, ответ на вопрос о том, когда началась глобализация, в свою очередь, предопределяет то или иное содержание данного понятия. С этих позиций автор утверждает, что глобализация – это качественно новый этап развития, отличающийся от предшествующих этапов и ступеней интернационализации¹.

Ясно одно, что процесс переосмысления категории "суверенитет" естественный и достаточно очевидный итог формирования нового этапа интернационализации – глобального мироустройства. Причем, новый формат изложения этой категории связан: *в практическом плане* – с формированием глобального мирового порядка, его стандартов, параметров и режима функционирования, правил и систем поддержки; *а в теоретическом смысле* – с формулированием внегосударственных (международных) аксиом и ценностей, нового планетарного мировоззрения. Все это понятно и объяснимо, поскольку сегодня в политической риторике и научных исследованиях главный упор делается не на объективные глобальные тенденции, социокультурный диалог и обмен, а, напротив, на процесс формирования нового *постсуверенного мирового порядка*.

Современный проект постсуверенизации государственно-правовых образований рассматривает и анализирует государство и право не как прежде – с точки зрения национально-культурной уни-

¹ См. об этом подробнее: Глобализация и государственное единство России / Б.С. Эбзеев, Р.А. Айбазов, С.Л. Краснорядцев; от вред. Б.С. Эбзеев. М., 2006. С. 60 – 61.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

кальности (близости или отдаленности в политическом, социально-духовном, правовом, экономическом и ином развитии), а сквозь призму включенности государств в формируемый порядок, соответствия его стандартам, а также легитимации того или иного политического режима со стороны международного сообщества.

В этом глобалистическом дискурсе используются и другой концептуальный ряд, иная логика рассмотрения проблем. Так, проблематика безопасности переносится с суверенных территорий и рассматривается с точки зрения международной (внетерриториальной, планетарной, всеобщей). Легальность и легитимность экстраординарных ситуаций и чрезвычайных режимов обосновывается не через обеспечение целостности, единства, стабильности суверенного государства, а посредством международного санкционирования, т.е. признания этих действий как необходимых для сохранения, продвижения глобального порядка и соответствующей идеологии.

Неслучайно, что сегодня "терроризм", "насилие", "вооруженное подавление", как юридические термины, а не конкретные явления, вышли за внутрисударственные рамки и стали составляющими международно-политической концепции. Причем, и это не удивительно для постсуверенного порядка, сегодня содержание термина "терроризм" не является однозначным и варьируется в зависимости от политической ситуации (конъюнктуры). Все зависит от того, кто дает трактовку вооруженному насилию. Так, если какой-либо режим не вписывается в современный глобальный порядок, то любые действия по восстановлению единства и целостности государства могут трактоваться как террористические, насильственные вооруженные действия против народа, человека, его прав и свобод. В другом случае, напротив, эта же ситуация может быть интерпретирована как борьба за свободу и демократию т.п.

Вообще, риторические формулы об "обеспечении мирового порядка", о статусе "врага мира", "человечества", "демократии и свободы" делает современное международное сотрудничество потенциально конфликтогенным, а политическое и военное противоборство тотальным. Примечательно то, что данные категории апеллируют к некоторому аморфному, не фиксированному субъекту, которо-

го каждый раз уточняют сызнова в зависимости от политической обстановки, стратегических потребностей, интересов постколониального господства. Справедливы в этом плане суждения М. Ремизова, который замечает, что "сегодня кажется более актуальной вторая характеристика тотальной войны: ее вездесущность. Если потенциальная бесчеловечность вытекает из "не-человеческого" качества врага (враги человечества, лишённые человечности), то потенциальная вездесущность непосредственно следует из его "неограниченного" качества"¹.

Становление постсуверенного порядка проводит и к размышлению производной от суверенитета государственной власти категории "легитимного и легального насилия", "поскольку дискурс гуманитарных прав и опирающиеся на него военные интервенции и другие узаконенные акции, - замечают современные исследователи М. Хардт и А. Негри, - способствовали постепенному продвижению к делегитимации государственного насилия даже при осуществлении его на собственной национальной территории". [.....]. В этой ситуации исчезновение монопольного (суверенного) права государства на легальное и легитимное принуждение ставит весьма тревожные вопросы: "если насилие со стороны государства априорно нельзя считать легитимным, то от чего зависит теперь легитимность насилия? Является ли всякое насилие легитимным в равной мере? Есть, ли скажем, у бен Ладена и "Аль-Каиды" столь же законное право на совершение насилия, как и у американских военных? Является ли насилие палестинских групп, направленное против израильских граждан, в той же мере законным, что и насилие израильских военных против граждан Палестины?". Поэтому в мировом порядке, "где никакое насилие не будет легитимным, - продолжают вышеназванные авторы, - в принципе допустимо называть всякое насилие терроризмом... Все существующие сейчас определения терроризма неустойчивы и зависят от того, кто или что определяет их основные компоненты: законность правительства, права человека и правила ведения войны"².

¹ Ремизов М. Опыт консервативной критики. М., 2002. С. 60.

² Хардт М., Негри А. Множество: война и демократия в эпоху империи. М., 2006. С. 43.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

В соответствии с вышесказанным следует сделать важное теоретико-методологическое замечание: достаточно устоявшимся в современной исследовательской практике стало утверждение об объективности процессов глобализации или более точно об объективности процессов глобальной трансформации государства и права.

С этим можно согласиться лишь частично, поскольку закономерным видится межгосударственное сотрудничество при решении многих глобальных проблем. Однако это не означает, что процесс глобальной унификации национального законодательства, отмирания суверенного качества государственной власти носит объективный характер. Иначе говоря, практика государственного сотрудничества, возникновение глобальных экономических, экологических и политических проблем объективно вынуждают государства к интенсификации сотрудничества, к поиску наиболее эффективных форм и механизмов совместной деятельности. Безусловно, это *объективная закономерность современной действительности*.

Однако суждения об ослаблении роли национальных государств, о постепенном отмирании внутринациональной легитимации монопольной триады функций государства (установление общеобязательных норм, легальность государственного принуждения, право формирования и применения вооруженной силы), а также стирание государственных границ и "освобождение политического от культурной и этнической идентичности" (У. Альтерматт), отражают не объективную серию процессов, обусловленных глобализаций, а продуманный *политический проект утверждения нового дестуверенного миропорядка*.

В последнем варианте утверждается, будто бы для всех государственно-правовых пространств характерны общие объективные тенденции, при которых "управление, имеющее кардинальное значение для рыночной экономики, не должно отождествляться с государством, ибо глобальная политика отделяет управление от государства и его органов"¹. Данные объективные закономерности по мысли, прежде всего, западных аналитиков приводят к повсе-

¹ См. об этом: Глобализация и государственное единство России / Б.С. Эбзеев, Р.А. Айбазов, С.Л. Красноярцев; от введ. Б.С. Эбзеев. М., 2006. С. 90.

местному сужению роли государства в мировых процессах, стирают государственные границы и суверенитет, и на первый план выдвигают в качестве значимых субъектов глобального взаимодействия – глобальное гражданское общество (лишенное этнополитической и культурной идентичности), глобальных экономических субъектов (ТНК, МВФ, ВТО, ВБ и др.), международно-правовые и политические организации (ООН, НАТО и т.п.). Именно эти организации глобальной иерархии формируют принципиально иную политико-правовую, экономическую и социальную (гражданскую) организацию, в которой государства являются лишь одним из уровней (притом не самым существенным) управления в этой глобальной иерархии институтов и структур.

В свою очередь мы убеждены, что данная "объективация" процессов глобальной трансформации государства и права – это лишь политический проект формирования нового мирового глобального (имперского) порядка¹, который не следует (а в большей степени невозможно) отождествлять с закономерностями эволюции геополитических и геополитических пространств.

Во-первых, в рамках данной позиции игнорируются очевидные теоретические положения: все социальные явления и процессы, тем более закономерности их развития и функционирования специфичны и действуют в контексте определенного пространства и времени. Не существуют абсолютно схожих, одинаковых государственно-правовых закономерностей, выражающих однотипность и регулярность политико-правовых явлений и процессов. Можно лишь говорить о схожести в развитии тех или иных правовых и политических систем.

Например, в контексте сравнительно-правовых исследований выявляются закономерности развития отдельных правовых систем с целью познания "качественного состояния" правовой карты мира, обобщения тенденций в развитие основополагающих правовых институтов, влияния на это развитие различных факторов и национально-культурных доминант. Сегодня неслучайно отме-

¹ Наиболее подробно о сущности, формах и процессах навязывания глобального имперского порядка см.: М. Хардт, А. Негри. Империя. М., 2004.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

чается, что значимость сравнительно-правовых исследований можно сравнить со значимостью теории сопротивления материалов в естественнонаучной картине мира. Именно познание специфических национально-культурных закономерностей развития права и государства позволяет отразить "сопротивляемость, готовность национального материала (бытия)" к тем или иным политико-правовым рецепциям и заимствованиям¹. Поэтому, если и говорить о глобальных (выражающих наибольшую степень общности, обобщенности) государственно-правовых закономерностях, то только лишь в контексте определенного государства, права, конкретных правовых и политических систем.

Справедливо в этом плане отмечает М. Ремизов, что "бессмысленно воевать с законами, на которых основана экспансия западного глобализма, и бессмысленно отрицать, что они, так или иначе, существуют. Но все социальные законы - и даже физические - имеют лишь ограниченные диапазоны действия и уместны лишь внутри неких пороговых величин. В случае физики предпосылочны "фундаментальные физические константы", а их значения произвольны, то есть не выводимы ни из каких законов. И будь они иными, облик мира также был бы иным. В случае же общества эти пороговые величины можно мыслить *антропологически* (курсив наш - авт.)².

Во-вторых, сегодня за риторическим клише "объективные закономерности глобализации государства и права" фиксируются не общемировые тенденции международного развития, а напротив, маскируются специфические процессы гуманитарной и экономической экспансии мировых держав, прежде всего, стратегические и тактические интересы США. Прав в этом плане С. Кара-Мурза, когда отмечает, что "сегодня речь идет не вообще о глобальных процессах в развитии человечества, а о специфическом нынешнем этапе - попытке создания Нового мирового порядка и той мифологии, которая эту попытку идеологически прикрывает"³.

¹ См. более подробно об этом: Мордовцев А.Ю., Попов В.В. Российский правовой менталитет. Ростов н/Д, 2007.

² Ремизов М. Указ. соч. С. 86.

³ Кара-Мурза С.Г. Россия в "глобализирующемся" мире // Философия хозяйства. 2001. № 1. С. 148 - 149.

Следовательно, нынешний этап "глобализации государства и права" следует трактовать как идеологический проект постсуверенного мирового порядка, в содержании которого лежит неолиберальная доктрина и технократический подход к социально-экономическому развитию¹. Справедливости ради следует согласиться с З. Бауманом, который отмечал, что формирование самой идеи глобализации, как нового этапа в эволюции человеческой цивилизации, связано со стремлением ведущих "мировых игроков" *получить механизмы глобального управления и контроля*. Она "выражала надежду, намерения и решимость навести порядок", в его универсальном значении, "во всеобъемлющем, подлинно глобальном масштабе" ².

В-третьих, "объективные закономерности" интернационализации и глобализации гражданского общества также следует трактовать как политический проект. Так, интерпретируемый идеологами глобальной унификации государства и права всеобщий гражданский мир как лишенный национально-культурной и этнической идентификации, в том числе и национально-государственной, в своей сущности несет логическое противоречие. При этом обосновывается, что новый мировой порядок будет основан на гражданской организации (глобального гражданского общества), стирающей государственные границы, перерастая национально-культурные рамки самоорганизации людей. Другими словами, происходит глобальная институционализация жизненного мира (глобальные изменения в структуре гражданского общества), представляющая собой "организацию

¹ Неолиберальная модель постсуверенного порядка предполагает: сужение до минимума функций и значения государственной власти; "ослабление способности государственных органов регулировать и контролировать национальную экономику и решать социальные проблемы; рост экономической и политической власти глобальных экономических игроков, в том числе, транснациональных корпораций и новых финансовых спекулянтов, которые независимы, освобождены (в том числе юридически) от ограничений и какого-либо демократического контроля; ослабление власти ООН на фоне роста власти международных финансовых организаций – ВБ, ВФФ, ВТО, над которыми также нет демократического контроля и которые выступают проводниками политики стран «большой семерки» / Институциональная полигология: Современный институционализм и политическая трансформация России / Под ред. С.В. Патрушева. М., 2006. С. 375.

² Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М., 2004. С. 87.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

повседневных локальных взаимодействий и социализации непосредственным (минующим национально-государственный уровень) взаимодействием макроструктур мирового порядка"¹.

Однако не совсем понятно, почему этот проект использует категорию гражданственности, которая, напротив, фиксирует тесную и неразрывную связь человека, социальных групп с государством, их взаимные права и обязанности. Как в этом случае снимается предусмотренная гражданством внутринациональная организация общества и система взаимных прав и обязанностей (если угодно взаимного социально-правового "служения" в системе личность-общество-государство) не совсем ясно. В то же время неясным остается вопрос и о том, какие новые формы идентификации и общественной самоорганизации, придут на смену национально-государственным формам (поскольку проекты политической и конституционной идентичности, лишенной этнонационального и культурно-цивилизационного, мягко говоря, абстрактны и не реальны для реализации в ближайшей перспективе).

В-четвертых, тезис об объективной закономерности десоверенизации государственной власти логически предполагает и исключение в качестве сущностных признаков последней трех монопольных прав: установления общеобязательных норм; легального применения государственного принуждения; формирования вооруженных сил и "независимого" использования их для поддержания порядка и безопасности. Как известно, именно данные признаки (вторичного) характера отличают государство от иных политических организаций, нивелирование их приводит к размыванию властно-правовой сущности и функционального назначения государства. При этом государство, лишенное этих монополий, практически выступает на равных с иными политическими субъектами - политическими партиями и движениями, профсоюзами, общественными организациями и т.п., особенно в контексте глобального миропорядка, где отпадает вообще смысл и социально-политическое назначение данного института.

¹ Институциональная политология: Современный институционализм и политическая трансформация России. М. - 2000. - С. 364.

Очевидно, что природа государства и его функциональное значение раскрывается через сущностные характеристики, проявляющиеся в единстве его первичных (власть, территория, население/налоги) и вторичных (суверенитет, три вышеназванных монополии, символика и др.) признаков. "Изъятие" у института государства определенных функциональных признаков приводит, как известно, либо к исчезновению института, либо к его дисфункциональности. При этом дисфункциональная, институционально искаженная деятельность публично-властного института всегда вызывает процессы замещения его иными, более оптимальными эквивалентами, функциональными заместителями. Как уже отмечалось выше, суверенность означает государственную монополизацию определенных общественных функций, т.е. невозможности существования каких-либо иных (негосударственных, международных, теневых) функциональных альтернатив или функциональных эквивалентов.

В то же время проект глобального мироустройства не исключает, а, наоборот, предполагает институт государства как необходимое звено в мировой иерархии политико-правовых институтов, как среднее звено, обеспечивающее по универсальным параметрам мировой порядок, локализованный на определенной территории.

В свою очередь, неясным остается тот факт, как сможет обеспечивать этот порядок государство, чей политико-правовой статус будет практически схож со статусом, например, политических партий. Десуверенизация государственной власти без предложения взамен иных эффективных политико-правовых структур, обеспечивающих оптимальное управление локальными территориальными единицами в рамках глобального миропорядка, представляется скорее утопической иллюзией, нежели реальным политическим проектом.

Напротив, развитие государственно-правовых систем в современной международно-политической обстановке свидетельствует об усилении функциональной роли государства. В противовес теории "ослабления суверенного качества" государства наблюдаются процессы возрастания роли институтов государственной власти не только в управлении внутринациональным пространством, но

и на международной арене – в урегулировании различных конфликтов. Поэтому, следует присоединиться к позиции Б.С. Эбзеева, согласно которому следует говорить не об "отмирании" института государства, а о его адаптации к изменяющимся условиям функционирования: "государству и органам еще предстоит пережить нелегкий процесс адаптации к меняющимся условиям развития глобализирующегося мира, но уже сейчас видно, что от этого зависит не только судьба государства и преодоление его, пусть и видоизмененной, однако *столь же важной, как и раньше, исторической миссии* (курсив наш – авт.)"¹.

О.В. Дмитренко
викладач кафедри
конституційного та міжнародного права
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ. АВТОРИТЕТ ТА ЛЕГТИМНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Актуальні питання цивілізаційної ідентичності пострадянської української держави, правової системи та форм владарювання знаходяться у фокусі уваги правознавців, політологів, соціологів, філософів, etc. Майже два десятиріччя як на науково-теоретичному рівні, так й на рівні державно-правової побудови ведуться дискусії щодо оптимального для вітчизняної державності проекту подальшого розвитку політичних, економічних, владних та правових інститутів. Більшість її учасників об'єднує переконання у необхідності подолання комуністичної політико-правової моделі та формування принципово іншого інституціонального профілю в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства. Однак, уявлення про адекватну національну традицію та сучасні міжнародні юридичні стан-

¹ Глобализация и государственное единство России. – М., 2001. С. 105.

дарті, стратегії реформування вітчизняної держави, безумовно, відрізняються.

Досить широкий історично-правовий дискурс, запропонований для аналізу у творчих спадщинах мислителів минулого (а саме: Ф. Тарановського, Є. Трубецького, Є. Спекторського, В. Іванівського, М. Ковалевського, Б. Кістяківського, В. Гессена, П. Новгородцева та інш.), а також дослідників сьогодення є задіяним для створення варіантів рішення ключових питань трансформації сучасної юридичної та політичної сфер, що свідчить про поступову відмову від ідеологічного та методологічного монізму у вітчизняному політико-правовому пізнанні. Слід відзначити, що цей монізм є характерним не лише для періоду панування марксистсько-ленінської теорії суспільного розвитку, але й для першої половини 90-х років ХХ століття, коли ліберально-правова думка практично витиснула інші позиції у відношенні до минулого, сьогодення та майбутнього української державності.

Прагнення осмислити особливості трансформації пострадянської державності у ситуації нестійкого розвитку українського правового та політичного життя, необхідність подолання кризи довіри населення до запозичених інституціональних форм та стандартів, виправдовують звернення до проблем організації інститутів державної влади, її авторитету та легітимності, що, у власну чергу, зумовлює зміст та направленість владних відносин, їх юридичне оформлення, характер співвідношення держави, суспільства та особистості на основі вітчизняного досвіду та геополітичного положення України у контексті самотності політичних процесів.

Історичний досвід демонструє, що там, де з'являється необхідність в узгоджених діях людей (чи то окрема сім'я, група, соціальній прошарок, нація або суспільство у цілому), там відбувається підпорядкування їхньої діяльності досягненню певних цілей. У цьому випадку визначаються ведучі та ведені, володарюючі та підвладні, пануючі та підкорені. Мотиви підпорядкування досить різноманітні. Вони можуть ґрунтуватися на зацікавленості у досягненні поставленої мети, на впевненості у необхідності виконання розпоряджень, на авторитеті володарюючого і, нарешті, просто на почутті страху перед небажаними наслідками у разі неподкорення.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Суто мотиви мають велике значення для ефективності влади та її довговічності. Тут важливо ще раз підкреслити, що владні відносини об'єктивно притаманні суспільному життю. Це - своєрідна плата за можливість життя у суспільстві, бо, перефразовуючи відомого класика, жити у суспільстві і бути вільним від його правил неможливо. Іншими словами, без владних відносин людська цивілізація не можлива.

Будь-яке суспільство не може нормально існувати, якщо кожному надається можливість безперешкодно коїти свавілля. Як зазначав В. Соловйов, "вимога особистої свободи, щоб вона могла здійснитися, вже передбачає обмеження цієї свободи у тій мірі, у якій вона у даному стані людства є несумісною з існуванням суспільства або загальним благом. Ці обидва інтереси, протилежні для відверненої думки, але однаково обов'язкові морально, у дійсності сходяться поміж собою. Із їх зустрічі народжується право" [1, 458].

Влада зовсім не є неодмінно результатом лише насильства, придушення однієї особистості іншою. Помічено, наприклад, що у складній натурі людини є безсумнівне шукання влади над собою, якій би він міг підкоритися. Це своєрідна потреба впливу однієї людини на іншу, сила, що з'єднує людей у суспільство.

Таким чином, підкреслює В. Соловйов, влада неминуче виявляється наслідком самої соціальної природи людини. Однак, як тільки прояв влади набуває суспільного характеру, головною її метою стає створення та підтримка порядку, найважливішим засобом чого й виступає влада. У зв'язку з цим, людям зовсім не потрібно створювати владу. Їм достатньо лише прийняти її та підкоритися їй. Таким чином встановлюється відомий порядок. Пошуки порядку, як правило, супроводжуються пошуками влади.

Дійсно, влада потребує підкорення. Адже люди, підкорюючись їй, не повинні жертвувати своєю свободою. У зв'язку з цим слід зазначити, що однією із форм здійснення влади виступає авторитет.

Ми досить часто вживаємо це поняття, називаючи авторитетним ту чи іншу людину, говорячи про якусь організацію. Що ж таке авторитет? У численних визначеннях даного поняття відзначається, перш за все, що це загально визнаний вплив будь якої особи або організації у тих чи інших сферах суспільного життя.

При цьому необхідно підкреслити розбіжності між поняттями "влада" та "авторитет". Якщо влада зазвичай має на увазі використання того чи іншого тиску, примусу, то авторитету, навпаки, люди досить охоче коряться. Чому? Тому, що вони бачать обґрунтованість даної влади, *легітимність* (законність) у широкому значенні цього слова. Слід досить чітко розуміти, що авторитет може владарювати, а влада, у свою чергу, бути авторитетною (й навпаки).

Слід зазначити, що деякі відомі мислителі – наприклад, Ф.В. Тарановський – у якості властивостей державної влади виділяють лише її суверенітет. Підводячи підсумки своїм дослідженням з цього приводу, учений сформулював наступний висновок: "Державна влада характеризується як влада суверенна, або верховна <...>. Суверенітет, або верховенство <...> є притаманністю держави, яка конструюється як юридична особа" [5, 364]. Однак, більшість учених сьогодення вважають, що наряду з суверенністю основною й необхідною властивістю державної влади є її легітимність [6, 18-21; 7, 86-92; 8, 64-69].

Звісно, що категорія легітимності влади отримала класичне визначення й аналіз у роботах німецького юриста, історика та соціолога Макса Вебера [2, 366]. Однак, розглядати сьогоденні легітимність у руслі лише веберовської методології вже вкрай недостатньо, оскільки їй притаманні явні протиріччя, вона уся пронизана кризовим настроєм перехідного періоду кінця ХІХ – початку ХХ століть. Це стосується, наприклад, відсутності чіткого критерію розділення типів легітимності (традиційного, харизматичного, раціонального), а також різниці між двома об'єктами легітимації: особистою владою та політичним режимом.

Принцип легітимності державної влади, на наш погляд, не можна розуміти абстрактно, як абсолютно правильну організацію державної форми; його необхідно досліджувати конкретно, в контексті історичних уявлень щодо ідеального типу конституційно-політичної системи.

Таким чином, легітимною буде вважатися така система, яка на даний момент часу, у даній країні у повній мірі відповідає уявленню населення щодо найбільш придатній їй формі.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Суттєвою стороною легітимачії є правове регулювання та практичне здійснення зміни партій та вищих посадових осіб у владі. Легітимачія державної влади у сучасних державах є частіше за все пов'язаною з департизацією правоохоронних та деяких виконавчих органів, збройних сил; з заборонаю вищим посадовим особам, які мають доступ до розпорядження державними матеріальними коштами та ресурсами, володіють владними повноваженнями, працювати за сумісництвом в державних, спільних, приватних фірмах, товариствах та організаціях.

Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку суспільства одним із важливих аспектів легітимачії (делегітимачії) влади можуть виступати засоби масової інформації, оскільки вони здатні суттєво впливати на відношення населення до влади, політичних подій, змін, формуючи відповідну громадську думку.

Основним типом легітимачії влади у сучасних державах з демократичними політичними режимами є раціональна легітимачія, при якій населення підтримує державну владу, керуючись власною оцінкою її заходів. Не лозунги та обіцянки, не імідж благодюшного й мудрого правителя, а практична робота органів державної влади на благо країни та її громадян є базою такої легітимачії.

Таким чином, для дотримання принципу легітимності у державі необхідна наявність прийняття державної влади з боку підлеглих (підвладних) їй суб'єктів і визнання того, що ця влада (у ідеалі будучи законною, легальною) відповідає загальним уявленням громадян про справедливу політичну систему. Державна влада легітимує своє існування та функціонування за допомогою сукупності форм, методів, способів і засобів владарювання, що визначає в результаті державний режим у країні [3, 123].

Легітимність державної влади не виключає критики державного керівництва, прояву невдоволення населення, навіть організації виступів проти окремих урядових дій. Однак, усі ці спонукання не зламують структури інституту державної влади, що склалися, не ставлять під сумнів усталені норми та не порушують прийняті у суспільстві правила політичної боротьби.

Слід зазначити, що легітимачія нерідко не має ані якого відношення до закону, а деколи й суперечить йому. Цей процес, який

не є обов'язково формальним (а, навіть частіше, є неформальним), за допомогою якого державна влада набуває властивість легітимності, тобто стан, що виражає вірність, виправданість, доцільність, законність та інші сторони відповідності конкретної державної влади установкам, очікуванням особистості, соціальних та інших колективів, суспільства цілком [4, 66].

Визнання державної влади, її дій легітимними складається на підставі почуттєвого сприйняття, досвіду, раціональної оцінки. Воно спирається не на зовнішні ознаки (хоча, наприклад, ораторські спроможності вождів можуть у значній мірі впливати на публіку, сприяючи встановленню харизматичної влади), а на внутрішні спонукальні мотиви, внутрішні стимули. Легітимація державної влади пов'язана не лише з законодавчим аспектом, але й з комплексом переживань та внутрішніх встановлень людей, з уявленням різних верств населення про дотримання державною владою та її органами норм соціальної справедливості, прав і свобод людини і громадянина, їх захистом.

Нелегітимна влада спирається на насильство, інші форми примусу (у тому числі й психічного впливу), але легітимацію не можливо нав'язати людям ззовні (наприклад, силою зброї). Вона завжди пов'язана з інтересами людей, але, оскільки інтереси та потреби різних груп можуть бути задоволеними лише частково, легітимація державної влади у суспільстві не може мати всеосяжного, універсального характеру: те, що є легітимним для одних, виявляється нелегітимним для інших.

Саме рівень легітимності державної влади надає їй необхідний авторитет у суспільстві. Більшість населення добровільно й свідомо підкорюється їй, законним вимогам її органів та представників, що надає їй сталості, стабільності, необхідного рівня свободи у здійсненні державної політики. Чим вищим є рівень легітимації державної влади, тим ширшими є можливості керівництва суспільством з мінімальними "силовими" витратами та затратами "управлінської енергії", з отриманням більшої свободи для саморегулювання суспільних процесів [4, 66].

Разом з тим, легітимна влада вправі та зобов'язана у інтересах суспільства застосовувати заходи примусу, що є передбаченими

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

законом, у разі якщо інші способи припинити антисуспільні дії не дають результатів.

У сучасних розвинутих демократичних державах, у тому числі й в Україні, легітимація державної влади може включати в себе (і, як правило, включає) її легалізацію. Однак, вітчизняні проблеми легітимації та легалізації державної влади є досить складними для розв'язування. Напевно, ми ще довго матимемо справи з погано передбачуваною політикою уряду країни, коли ситуація є абсолютно невизначеною. Саме у такі періоди питання щодо легітимності дій влади та різноманітних опозицій набуває принципового сенсу. Виявляється, що самі екзотичні уявлення про легітимність та легальність можна не лише вселити, але й встановити за допомогою технологічних процедур. Виявляється, що, у разі, коли влада не є спроможною відстояти власну законність, кризою її легітимності можна успішно керувати (й зсередини, й ззовні – за допомогою неурядових організацій, парламентських постанов, відвертих фальсифікацій, втілення порад "досвідчених" іноземних політиків, etc.).

Саме сьогодні, на фоні гострого протистояння парламенту та президента, напередодні імовірних виборів у Верховну Раду України, ми маємо розуміти, що оптимальні проекти подальшого державно-правового розвитку країни, юридичні механізми, що забезпечать можливість впливу громадянського суспільства на функціонування владних інститутів, систему засобів здійснення легітимної, легальної та авторитетної державної влади, необхідно шукати з позиції розуміння особливостей вітчизняного соціокультурного та політичного ландшафту, а не копіювати лише іноземні (*чит. американські*) зразки побудови демократичної, правової держави.

Використана література:

1. Соловьев В.С. Соч. в 2т. М., 1990. Т. 1.
2. Вебер Макс. Избранные произведения. М., 1990.
3. Халипов В.Ф. Наука о власти. Кратология. М. ОСь, 2002.
4. Чиркин В.Е. Легализация и легитимация государственной власти / Государство и право. 1996. № 8.
5. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. С-Пб., 2001

6. Чехович Т.В. Сутність і юридична природа державної влади/ Часопис Київського університету права. 2003. № 3.
7. Чиркин В.Е. Государствование. М., 1999.
8. Демидов А.И. Политическая власть/ Политология для юристов. М.: ОСЬ, 2002.

Н.В. Камінська

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ЗНАЧЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими і практичними завданнями. Реформування українського суспільства з метою розвитку демократичних інститутів зумовлено рядом внутрішніх і зовнішніх факторів. Це насамперед інтереси людини, потреби громади, різних рівнів публічної влади, а також євроінтеграційний курс України, що вимагає оптимізації територіальної організації влади, децентралізації владних повноважень, зміцнення місцевого самоврядування, перерозподіл владних повноважень між центром та регіонами на користь останніх, наближення регіональних і місцевих органів влади до населення.

Адміністративно-територіальна реформа в Україні на сучасному етапі ставить нові завдання у цій сфері для реалізації потенціалу окремих регіонів, умов їх стійкого розвитку на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади. Тому чітке розуміння децентралізації має теоретичне і прикладне значення, адже дозволить належно вивчити теоретичні засади та відповідний практичний досвід цього процесу, визначити напрями та перспективи його реалізації в умовах української дійсності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Сутності децентралізації приділяли певну увагу ряд дослідників, а саме Т.Безверхнюк, З. Варналій, І.Грицяк, М.Долішній, В.Керещман, О. Клищенко, Р.Колиш-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ко, О.Копиленко, А.Лелеченко, П.Мартиненко, А.Матвієнко, Н.Нижник, Н.Плахотнюк, М. Харитончук та ін. У свою чергу, роль регіонального чинника в сучасному суспільному житті України досліджують Б. Данилишин, М. Дацишин, Т. Кучеренко, С. Максименко, Ю. Наврузов, С. Романюк, В.Семенов, М. Чумаченко, М. Янків і т.д., однак з точки зору географічної, економічної, політичної науки.

Слід згадати дисертаційні дослідження Р. Колишка "Децентралізація публічної влади в унітарній державі", М. Харитончука "Зарубіжні концепції і практика децентралізації державного управління", А. Лелеченко "Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз" та ряд наукових статей у даній сфері. Серед зарубіжних дослідників згаданих проблем можна виділити С. Артоболевського, Т.Вюртенгбергер, М. Кітінга, С. Ліпсета, Ж. Марку, М. Портера, В. Роккана, Е. Томпсона.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати позиції різних дослідників щодо децентралізації, її сутності й значення, з'ясувати принципи, форми і механізми її здійснення, а також напрямки і перспективи процесу децентралізації в сучасній Україні з урахуванням історичних традицій і потреб населення, розвитку регіонів та існуючих стандартів у цій сфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Децентралізація системи публічної влади в Україні зумовлює належне теоретичне вивчення даного явища в юридичній науці. В основному її представники акцентують на функціонуванні органів державної влади і місцевого самоврядування (О. Батанов, М. Баймуратов, Б.Калиновський, О.Прієшкіна, В. Кампо, В.Кравченко, Н.Нижник, П.Мартиненко, О.Копиленко, В. Шаповал), реформуванні адміністративно-територіального устрою (В. Авер'янов, І. Коліушко, ін.). Але рідко зустрічаються комплексні наукові дослідження, які охоплювали б широкий спектр питань з метою вироблення чіткого визначення поняття децентралізації, її особливостей, детального аналізу структури, об'єктів і суб'єктів, механізмів децентралізації, її значення для розвитку регіонів, територіальної організації влади тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток демократичних інститутів, потреба врахування локальних відмінностей, соціально-економічних, культурних, геогра-

фічних, демографічних, інших особливостей спричинили певні зрушення у розподілі владних повноважень у розвинутих державах. Їх результатом є *децентралізація* – комплексне і багатоаспектне поняття, стосовно якого існує чимало тлумачень та різновидів. У загальному вигляді це спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що не входять у систему виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [1].

Під децентралізацією часто розуміється перерозподіл владних повноважень та обсягів компетенції між центральним та місцевими рівнями організації публічної влади із зміщенням акценту на місцевий рівень в частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій [2]. Її визначають як один з ключових принципів розвитку демократії в державах Європейського Союзу і Ради Європи, основою їх регіональної політики [3].

М. Харитончук стверджує, що децентралізація – поступове делегування постійно зростаючої частини повноважень регіональним, міським і сільським владним інститутам [4]. На думку А.Матвієнка, це процес передачі частини функцій та повноважень центральних органів влади органам місцевого самоврядування, розширення та зміцнення прав і повноважень територіальних громад з одночасним звуженням прав і повноважень відповідного центру [5].

Також деякі дослідники визначають її як процес передачі відповідальності за планування та реалізацію ресурсного забезпечення, розподілу та інших компонентів процесу соціального управління від центрального уряду та його агентств і відомств. Проте виникає запитання кому передається ця відповідальність, адже єдиного суб'єкта децентралізації – одержувача цієї відповідальності – не існує [6].

Серед суб'єктів децентралізації публічної влади можна виділити:

- суб'єкти первинні (народ)
- безпосередні (державні органи, органи місцевого чи регіонального рівня).

В Україні поряд з центральними органами влади активними суб'єктами економічних, політичних та інших відносин стають ре-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

гіони та міста, відбувається пошук взаємовигідної моделі між "центром" та регіонами, територіальними громадами міст, селищ, сіл та інших населених пунктів, заснованої не на засадах диктату і підпорядкування, а децентралізації, партнерства та узгоджених діях. Досвід зарубіжних країн свідчить, що така модель певною мірою уніфікує ці взаємовідносини незалежно від форми державного устрою.

Закріплення за органами місцевого самоврядування повноважень здійснюється за принципом "завдання, які можна успішно виконувати на найнижчому рівні управління (наприклад, на рівні муніципалітетів), повинні здійснюватися саме там, тоді як за завдання, що є поза межами невеликого муніципалітету, мають відповідати регіональні органи управління" [7]. Як відзначає німецький науковець Т.Вюртенгбергер "громада вирішує згідно з гарантією її самоврядування всі справи місцевого характеру під власну відповідальність" [8].

Розгляд суб'єктів децентралізації тісно пов'язаний з її *об'єктами* – встановленими законом обсягами владних прерогатив відповідних органів державної влади, які, в свою чергу, складаються з владних повноважень та обсягів компетенції, мають суттєве значення для суспільного життя. Їх специфіка полягає у тому, що, за умови збереження існуючої форми правління та адміністративно-територіального устрою, певна їхня кількість не може піддаватися децентралізації.

У процесі здійснення децентралізації публічної влади обов'язково виділяються відповідні рівні організації публічної влади – центральний і місцевий, що поділяється на безпосередньо місцевий і регіональний – проміжний між місцевим рівнем організації публічної влади і центральним. Кожен рівень характеризується сферою виключних повноважень та компетенції, системою гарантій від несанкціонованого втручання інших рівнів у законну реалізацію цієї сфери.

Важливим для оптимізації організації публічної влади є обмеження кола його владних прерогатив, яке у сучасній літературі визначається як "функції загальних справ" (найбільш загальні напрями розвитку та забезпечення нормальної життєдіяльності держави). Адже великої шкоди для суспільства може завдати надмірна

концентрація виконавчої влади, яка є найбільш ієрархічною, пов'язана з організацією управління на всіх рівнях публічної влади.

Саме регіональний рівень публічної влади виступає основним бенефіціарієм від децентралізації публічної влади в унітарній державі. Крім нормативного оформлення, регіональний рівень публічної влади децентралізованої унітарної держави набуває специфічного статусу територіальної громади, населення якої претендує на сукупність прав та обов'язків, притаманних населенню територіальної громади, зокрема, право на місцеве (регіональне) самоврядування [9].

Серед форм організації внутрішньодержавних відносин ефективною в практиці демократичних країн є форма внутрішньодержавного договору [10]. Його укладання передбачає формальне виділення регіонального рівня публічної влади в унітарній державі з наданням йому статусу специфічної територіальної громади, права та інтереси якої гарантуються та охороняються Конституцією.

Децентралізація характеризується відповідними соціальними, економічними та політичними передумовами. При цьому важливе значення для її розуміння має з'ясування принципів, на основі яких здійснюється даний процес оптимізації публічної влади. На нашу думку, до них слід віднести наступні принципи:

1) відповідності рівню влади певного рівня відповідальності: будь-яка функція, що може бути ефективно виконана на нижчому рівні, має бути йому передана. Уряд визнає автономію місцевих органів влади, але встановлює над ними контроль, особливо над сукупними суспільними витратами і наданням послуг загальнодержавного значення;

2) загальної компетенції, що полягає в наданні місцевій владі права діяти в інтересах місцевої громади в межах, дозволених законом. Місцеві органи менш пов'язані правилами і більш гнучкі, схильні до інновацій, впровадження яких у державному масштабі або через вертикаль органів виконавчої влади потребує більше часу і коштів;

3) партнерства, тобто налагодження нових форм співпраці та взаємодії між державою та громадами;

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

4) принцип субсидіарності надання стількох повноважень регіонам, скільки вони вважають доцільними для себе для забезпечення ефективного їх виконання;

5) принципи спеціалізації та кооперації.

На думку багатьох науковців, процес децентралізації державних функцій складається з таких компонентів як деконцентрація та деволюція. Деволюція – це надання прав органам самоврядування приймати рішення і здійснювати самостійну фінансову та управлінську діяльність, якщо не передбачено реалізації єдиної державної політики. Тобто місцеві органи самоврядування за законодавством набувають незалежного статусу [11].

Деконцентрація – це адміністративна децентралізація (адміністрування), що передбачає створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями із здійснення виконавчої влади. Її інколи виділяють як форму децентралізації або видів централізації, адже територіальні органи державної влади залишаються підпорядкованими центральним [12].

Іншою формою є демократична децентралізація (автономія) – делегування, передача частини державної виконавчої влади на рівень населення адміністративно-територіальних (субнаціональних) одиниць (територіальних громад, колективів) та обраним населенням органам – місцевому самоврядуванню [13]. Вона дає можливість громадянам індивідуально і колективно брати участь в управлінні державними справами, загалом виходячи за межі державно-управлінських відносин, впливає на правопорядок держави і тому відображена в Конституції.

Ефективний розподіл законодавчо закріплених повноважень та компетенції різних рівнів публічної влади неможливий без спеціальних *механізмів*, за допомогою яких здійснюється децентралізація. Основними з них, на нашу думку, є:

- створення механізму взаємного невтручання різних рівнів публічної влади у справи одне одного крім випадків, передбачених законодавством;

- розподіл і закріплення власності за різними рівнями влади;

- формування ефективних місцевих бюджетів, система оптимального оподаткування та міжбюджетні відносини.

Дія механізмів, за допомогою яких здійснюється оптимізація публічної влади в унітарній державі, має певні особливості, пов'язані із адміністративно-територіальним устроєм. Оскільки складові унітарної держави не повинні мати різний статус, децентралізація публічної влади має забезпечуватися ефективною системою правових, організаційних та фінансових *гарантій* здійснення повноважень на центральному і місцевому рівнях публічної влади.

До правових гарантій відносяться нормативно-правові акти, які регулюють порядок створення, існування, обсяги компетенції всіх елементів вертикальної структури організації публічної влади в державі. Організаційними гарантіями є збалансована система адміністративно-територіального устрою, ефективна державна служба та служба в органах місцевого самоврядування, здійснення ефективного адміністративного контролю тощо. Фінансові гарантії зосереджені у своєчасному наповненні консолідованого бюджету держави, витраті передбаченої частини його коштів на фінансування діяльності різних рівнів організації публічної влади.

Це комплекси адекватних заходів процедурного та нормативного характеру (введення режиму надзвичайного стану на відповідній території, перерозподіл повноважень між рівнями публічної влади, заходи фінансового характеру тощо) [14], застосування яких з метою запобігання поширенню тенденцій сепаратизму має бути вваженим, на основі законодавчих норм.

В Україні створюється її правова основа з 1990 р. (закони "Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве самоврядування", "Про Представника Президента", "Про місцеві Ради народних депутатів, місцеве і регіональне самоврядування", "Про місцеве самоврядування", "Про місцеві державні адміністрації", Про стимулювання розвитку регіонів та ін.). Конституція України 1996 р. закріпила систему організації влади на місцевому рівні, межі функціонування органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Конституційний принцип децентралізації дозволяє розвивати громадянське суспільство, забезпечити збалансований соціально-економічний розвиток регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій [15].

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Але при здійсненні децентралізації в Україні спостерігаються проблеми розмежування предметів відання органів місцевого самоврядування і державних адміністрацій, ресурсного забезпечення реалізації покладених на органи місцевого самоврядування функцій держави тощо. Вони викликані ментальністю українського народу, який звик до сильної державної влади, відставанням економічної основи децентралізації від правової, відсутністю чіткого закріплення сфер компетенції органів публічної влади [16].

Ефективним напрямом оптимізації публічної влади може стати представництво у владних відносинах інтересів регіонів, структурізація місцевого рівня публічної влади та зміцнення регіонального рівня з повноцінними органами самоврядування, законодавче закріплення та забезпечення механізмів регіональної політики, державне регулювання розвитку регіонів, визначення удосконалення статусу адміністративно-територіальних одиниць з метою наближення до потреб людини й існуючих стандартів, демократизація внутрішньодержавних відносин, більша частка економічних методів впливу на відповідні об'єкти тощо.

Важливим фактором є гармонізація дій всіх суб'єктів владних відносин, яка можлива завдяки чіткому розмежуванню повноважень органів виконавчої влади нижчого рівня та органів місцевого самоврядування, ефективному контролю за діяльністю органів публічної влади, законодавчому закріпленні незалежності органів місцевої влади від державних органів щодо прийняття рішень, розпорядження ресурсами та власністю, необхідними для їх реалізації.

Як свідчить практика і позиції дослідників, децентралізувати владу в Україні можна із завершенням адміністративної реформи, спрямованої на розв'язання політико-правових проблем місцевого самоврядування, зміну системи і структури, повноважень публічної адміністрації, тобто в цілому державної влади і місцевого самоврядування [17]. На нашу думку, децентралізація влади в Україні сприятиме:

- 1) наближенню не лише влади до її джерела й носія - народу, а й власне результатів цієї влади - публічних послуг;
- 2) перетворенню територіальних громад на ключового владного суб'єкта на місцевому рівні;

3) активізації населення на вирішення власних (колективних) потреб й інтересів;

4) зменшенню сфери впливу держави на суспільство за допомогою саморегулюючих механізмів, вироблених самим суспільством;

5) законодавчому делегуванню громадам певних повноважень держави;

6) зменшенню витрат держави і платників податків на утримання державного апарату;

7) безпосередньому контролю місцевих жителів за якістю наданих послуг;

8) підвищенню відповідальності державної влади пропорційно збільшенню обсягу її відповідальності та функцій;

9) розвитку демократичних інститутів громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

Як бачимо, принципи централізації та децентралізації розглядаються українськими науковцями одночасно як принципи, системи і процеси [18], різною мірою втілюються в політичних системах (централізованих, децентралізованих). Децентралізація публічної влади має декілька аспектів характеристики: юридичний, соціумний, владний, адміністративно-територіальний.

На сучасному етапі в Україні першочерговим завданням є збереження унітарного державного устрою України з одночасною децентралізацією – важливою складовою оптимізації системи органів державної влади і місцевого самоврядування. Отже, визначальними в умовах демократизації українського суспільства, європейської інтеграції є його реалізація відповідно до існуючих міжнародних стандартів і потреб людини, трансформація системи влади і територіальної організації.

Надмірне посилення центральної влади – шлях до централізму, а результатом безмежної самостійності регіонів можуть стати сепаратизм, руйнування державності. Звідси завданням для науки і практики є пошук і забезпечення таких механізмів, які підтримували б оптимальне співвідношення між різними рівнями влади, забезпечували територіальну цілісність, єдність держави і прагнення регіонів реалізувати власний потенціал, надавати відповідні послуги населенню.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Використана література:

1. Гурне Б. Державне управління / [пер. з франц. В.Шовкуна]. – К.: Основи, 1994. – С. 88; Мартиненко П.Ф. Децентралізація у здійсненні державної влади як конституційний принцип в Україні / П.Ф. Мартиненко // Українсько-європейський журнал міжнародного та порівняльного права. – 2001. – Т.1. – Вип. 2. – С. 23.

2. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади в унітарній державі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спеціал. 12.00.01 / Р.А. Колишко. – К., 2003. – С.6; Лелеченко А.П. Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. управл.: спеціал. 25.00.01 / А.П.Лелеченко. – К., 2006. – С.7-8.

3. Безверхнюк Т.М. Роль принципів "європейського регіоналізму" в організації вітчизняної системи регіонального управління [Електронний ресурс] / Т.М. Безверхнюк // Режим доступу: www.oridu.odessa.ua/news/bok/

4. Харитончук М. В. Зарубіжні концепції і практика децентралізації державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.04 / М. В.Харитончук. – К.,2000. – С. 14.

5. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади [Електронний ресурс] / А.Матвієнко // Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1314/>

6. Государственное и муниципальное управление: справочник. – М., 1997. – С. 454–455; Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. [за ред. З.С. Варналія]. – К., 2007. – С.99-100.

7. Проміжний рівень управління в Європейських державах: складність проти демократії? / [за ред. Т.Ларссона, та ін.] – К., 2003. – С. 49.

8. Організація регіональної та місцевої влади: досвід держав-членів Європейського Союзу та вибір України. – К., 2000. – С. 94.

9. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади в унітарній державі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спеціал. 12.00.01 / Р.А. Колишко. – К., 2003. – С.10-11.

10. Холліс Г., Плоккер К. На пути к демократической децентрализации. Перестройка региональных и местных органов власти в новой Европе. – Brussels, ЕС, 1995.

11. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. [за ред. З.С. Варналія]. – К., 2007. – С.101.

12. Конотопцев О.С. Концептуальні основи реформування територіальної організації державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. управл.: спеціал.: 25.00.01 / О.С.Конотопцев. - Х., 2003. - С. 7-12.

13. Погорілко В.Ф., Батанов О.В. Місьцеве самоврядування // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. - Т.3. - К., 2001. - С.731.

14. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади в унітарній державі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спеціал. 12.00.01 / Р.А. Колишко. - К., 2003. - С.11.

15. Конституція України 1996 року // ВВРади України. - 1996. - №30. - Ст.141.

16. Плахотнюк Н.Г. Децентралізація як шлях розвитку демократії в Україні // "Розвиток демократії та демократична освіта в Україні": доповіді III міжнародної наукової конференції, Львів, 20-22 травня 2005 р. [Електронний ресурс] / Н.Г. Плахотнюк // Режим доступу: <http://www.democracy.kiev.ua/publications/>

17. Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування: парламентські слухання, 12 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

18. Конотопцев О.С. Концептуальні основи реформування територіальної організації державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з держ. управл.: спеціал.: 25.00.01 / О.С.Конотопцев. - Х., 2003. - С. 7-12.

А.В. Стовба

кандидат юридических наук,
доцент кафедри теоретической
и практической философии
(Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина)

НЕЗАВИСИМОСТЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Проблема независимости правосудия для современной Украины является одной из наиболее актуальных. Постоянные конфликты

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

между законодательной и исполнительной ветвями власти, а также президентом зачастую делают судебную власть "заложницей" сложившейся ситуации. При таких обстоятельствах каждая из противоборствующих сторон пытается подчинить себе судебную власть. Подобные процессы достигли такого размаха, что это привело к созыву внеочередного Пленума Верховного суда Украины и принятия постановления от 13.06.2007 г. № 8 "О независимости судебной власти"¹.

Переходя к степени научной разработки вопроса следует отметить, что в отечественном правоведении он до сих пор не получил надлежащего философского осмысления. Как можно видеть, фактически проблема заключается в "секуляризации" судебной власти от исполнительной, законодательной и президентской. Однако в подобном ракурсе исследования практически не ведутся. Наоборот, на доктринальном уровне является фактически общепризнанным, что правосудие, которое в демократическом обществе призвано защищать граждан от возможного произвола со стороны государственной власти, является исключительной компетенцией самого же государства². Это нашло свое отражение и в тексте Конституции Украины, когда судебная власть является не самостоятельной ветвью власти, но подразделением общей, государственной власти (ст.6). Следует отметить, что это извращение классической концепции разделения *властей (а не власти)*, приближает нашу Конституцию не к мировым стандартам демократии (основанным на трудах Монтескье и Канта)³, а к таким "демократическим образцам" как, например, "конституция пяти властей" китайского идеолога Сунь Ятсена, который как раз и говорил о разделении

¹ Вісник Верховного Суду України. - 2007. - № 6

² См. напр.: Копейчицков В.В. Основы конституционного права Украины. - К.: Юрінком, 1997. - С.116-118; Тодыка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. - Харьков: Факт, 2000. - С.312-313; Критика такого понимания: Речицкий В. Конституционализм: украинский опыт. - Х.: Фолио, 1998. - С.120-121

³ Так, например, И. Кант прямо утверждает: "в каждом государстве существуют три власти (курсив И. Канта), т.е. всеобщим образом объединенная воля в трех лицах: верховная власть (суверенитет) в лице законодателя, исполнительная власть в лице правителя (правлящего согласно закону) и судебная власть (присуждающая каждому свое согласно закону) в лице судьи...". Кант И. Метафизика нравов // Основы метафизики нравственности. - М.: Мысль, 1999. - С. 690

единой государственной власти¹. Поэтому, как верно отмечает отечественный правовед В.С. Бигун, весьма важно понятийно разделить правосудие и судопроизводство². Если последнее идентифицируется с помощью формальных критериев (законности, соблюдения процедуры) и может быть подразделением государственной власти, то первое является самостоятельным феноменом, "вечной" проблемой философии права, которая снова и снова требует своего разрешения.

Соответственно целью настоящей статьи является осмысление основных помех, существующих на пути к независимости правосудия, а также поиск путей к решению данной проблемы.

Как показывает практика, среди факторов, которые препятствуют независимости судебной власти, можно условно выделить три группы таковых.

Во-первых, это "процедурная зависимость". Так, как известно, полномочиями на назначение судей обладают как президент (право первого назначения сроком на 5 лет), так и парламент (пожизненное назначение). В силу этого, судьи, особенно в первый период своих полномочий, являются весьма уязвимыми для давления со стороны указанных выше органов. Также к данной группе факторов принадлежит и весьма дискуссионный вопрос о том, кто же имеет право назначать судей на административные должности (председателя суда и проч.).

Во-вторых, следует отметить и финансовую зависимость судебной власти. Как известно, полномочия по финансированию деятельности судов имеют парламент (утверждение Закона о бюджете), президент (подписание указанного закона, право внесения поправок), правительство (посредством государственной судебной администрации). В силу этого суды фактически находятся в положении "просителей" по отношению к исполнительной и законодательной властям, а также президенту.

¹ Ср с приведенным выше положение Сунь Ятсена: "государственная власть (курсив мой – А.С.) делится на пять независимых друг от друга властей: законодательную, судебную, исполнительную, контрольную и экзаменационную..." и далее. Сунь Ятсен. Избранные произведения. - М.: 1985. - С.641-656.

² Бигун В.С. Філософія правосуддя (до постановки проблеми) // Проблеми філософії права. - 2006-2007. - Т. IV-V. - С.113.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

В-третьих, более "тонким" способом воздействия на суды является непосредственно законодательная деятельность парламента. Так, в случае, если суды активно применяют "неудобный" парламентскому большинству закон, он может быть легко изменен. Аналогичную функцию зачастую также выполняют решения Конституционного суда.

Какой же выход из сложившейся ситуации? Можно предположить, что в качестве такового могут быть предложены процессуальная имплементация двух важнейших положений Конституции Украины. Это верховенство права (ст.8) и право народа на участие в правосудии через присяжных (ст.124).

Так, верховенство права, которое не может быть отождествлено с верховенством закона, может помочь правосудию стать более гибким к особенностям конкретной ситуации, когда закон не позволяет найти адекватное ей решение. Это также позволит избежать попыток законодателя жестко детерминировать деятельность суда¹. Введение же суда присяжных позволит вывести правосудие из-под пресса власти, т.к. простые граждане, в отличие от судей (по сути, чиновников) являются менее уязвимыми для административного давления.

Переходя к рассмотрению феномена верховенства права, следует отметить, что, несмотря на попытки его "расшифровки" Конституционным судом Украины², он до сих пор адекватно не осмыслен. Исследователи в области конституционного права в своих фундаментальных работах, посвященных проблемному полю данной науки, либо не видят проблемы вообще, либо же отождествляют принципы верховенства закона и права³. Вместе с тем, как верно

¹ Поскольку любой закон, в итоге, представляет собой команду законодателя судье.

² Решения Конституційного суду України № 1-33/2004 // Урядовий кур'єр. - 17.11.2004. - № 219.

³ См. напр.: Копейчиков В.В. Основы конституційного права України. - К.: Юрінком, 1997. - С.33; Тодька Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. - Харьков: Факт, 2000. - С.55; Критика отождествления верховенства права и верховенства закона см. напр.: Головатий С. "Верховенство закону" versus "верховенства права": філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? // Вісник Академії правових наук України. - 2003. - № 2 - № 3. - С. с. 105, 112-113.

отмечает отечественный правовед М.И. Козюбра, в связи с принципом прямого действия конституционных норм проблема верховенства права превращается из академической в прикладную¹.

Поэтому в свете сказанного перспективной видится следующая гипотеза. Не следует ли под принципом верховенства права понимать право суда выйти в отдельных случаях за рамки закона, вынося решение непосредственно на основании ст.8 Конституции? Специальному исследованию критериев для определения таких случаев посвящен ряд работ автора настоящей статьи². Несмотря на всю видимую "революционность" данного предложения, подобная практика уже имеет место в Верховном суде Украины. Примером этого является общеизвестное решение Верховного суда по жалобе доверенного лица кандидата в Президенты Украины В. Ющенко Н. Катеринчука. Хотя действующая на декабрь 2004 г. редакция Закона Украины "О выборах президента Украины" не предусматривала третьего тура выборов, Верховный суд, приняв во внимание, что действующее законодательство не содержит мер, достаточных для восстановления нарушенного права кандидата в президенты, а также то, что системные нарушения закона не дали возможности установить действительное волеизъявление избирателей, самостоятельно избрал способ восстановления нарушенного права, мотивировав свое решение непосредственно ст. 8 Конституции Украины – верховенством права³. Иным примером является практика Палаты по хозяйственным спорам Верховного суда Украины, когда данная судебная инстанция, основываясь на ст.8 Конституции, отменяет постановления Высшего хозяйственного и апелляционного хозяйственного судов, оставляя в силе решения местного хозяйственного суда, что не предусмотрено ХПК

¹ Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв // Вісник Академії правових наук України. - 2003. - № 2 - № 3. - С. 85.

² См. напр.: Стовба А.В. Правовая ситуация как исток бытия права. - Х.: Дис+, 2006. - С.130-133; Стовба О.В. Буття права у правовій ситуації як онтологічна засада верховенства права // Проблеми філософії права. - Т. III. - № 1-2. - Київ-Чернівці: Рута, 2005. - С.24-32; Стовба О.В. "Право-суддя": філософсько-правові аспекти реалізації деяких конституційних положень // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 427: Правознавство. - Чернівці: Рута, 2007. - С. 22-26;

³ Вісник Верховного суду України. - 2004. - № 11

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Украины как результат рассмотрения дела Верховным судом. Таковую позицию коллегия судей Верховного суда обычно аргументирует тем, что отмена законного и обоснованного решения суда І инстанции по одним лишь формальным основаниям противоречила бы верховенству права¹.

Переходя ко второй из предлагаемых инноваций – процессуальному закреплению участия народа в осуществлении правосудия через присяжных, следует отметить, что данная тема практически не обсуждается. Можно предположить, что законодателям, к какому бы политическому лагерю они не принадлежали, претит возможность того, что правосудие по конкретному делу будет находиться в руках "простого человека", который в отличие от судьи, назначенного на должность государственным органом и стремящегося оставаться на ней как можно дольше, подконтролен государству в несоизмеримо меньшей степени. Как известно, в настоящее время небольшим исключением является институт народных заседателей, которые, в соответствии с УПК Украины, принимают участие в правосудии по тем уголовным делам, по которым законом предусмотрено наказание в виде пожизненного лишения свободы. При этом заседатели участвуют в рассмотрении дела не самостоятельно, подобно присяжным, а в составе коллегии профессиональных судей, т.е. фактически лишь соглашаются с их решениями.

Можно предположить, что теоретической базой для введения института присяжных на уровне процессуального законодательства, может послужить следующее. Так, в соответствии со ст.5 Конституции Украины народ является единственным источником власти (а, следовательно, и судебной также). Согласно ст.22 Конституции Украины перечень прав, предусмотренных разделом 2 Конституции, не является исчерпывающим. А в ч.4 ст.124 Конституции закреплено, что народ непосредственно принимает участие в осуществлении правосудия через присяжных и народных заседателей. Поэтому можно предположить, что, исходя из положений действующей Конституции, не только у чиновника, но и у обычного человека есть право судить, осуществлять "право-судие".

¹ Вісник Верховного суду України. - 2007. - № 11; Вісник Верховного суду України. - 2007. - № 12.

При этом необходимо ответить на т.н. "классическое возражение" против присяжных: как могут судить некомпетентные люди, не знакомые с законом? Не приведет ли такая безграмотность присяжных к правовому нигилизму? Представляется, что ответ следует искать в разграничении компетенции между судьями и присяжными, а также процессуальной имплементации верховенства права.

Так, к ведению присяжных уместно отнести процессуальные вопросы: достаточно ли имеется доказательств, чтобы признать подсудимого виновным в совершении инкриминируемого деяния, и является ли оно преступным? Как можно видеть, для решения подобного вопроса не требуется специальных знаний в области права. Любой человек, обладающий здравым смыслом, может судить, адекватно ли было совершенное деяние сложившейся ситуации и доказано ли, что это деяние было совершено именно этим лицом?

К компетенции же судей следует отнести решение о юридической квалификации того деяния, которое присяжные признали доказанным, и назначение конкретной меры наказания. Т.е. например, если присяжные признают человека виновным в убийстве, судья решает, было ли оно умышленным или неосторожным, совершенным при превышении пределов необходимой самообороны и проч., а также какое наказание надлежит назначить.

Все изложенное в своей совокупности позволяет сделать следующие выводы.

Во-первых, мерами по обеспечению независимости правосудия являются процессуальная имплементация верховенства права и введение института присяжных.

Во-вторых, верховенство права означает право суда выйти за рамки закона, если последний не содержит правовых последствий, адекватных совершенному деянию.

В-третьих, присяжные должны отправлять правосудие не в составе коллегии судей, а самостоятельно.

В-четвертых, при отправлении правосудия присяжные должны решать вопросы о преступности и доказанности деяния, а судья – вопросы о его квалификации и определении меры наказания.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

С.В. Матвеев

старший викладач кафедри
державно-правових дисциплін
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ЛЕГІТИМНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається його значна соціальна та політична активізація. Цьому сприяє багато як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Це і стрімкий розвиток техніки, засобів комунікації, і значне підвищення ролі політичних і правових процесів у житті суспільства, і зростання рівня правової свідомості і правової культури як окремої особистості, так і суспільства в цілому. В свою чергу це приводить до певної відкритості термінологічних фондів багатьох соціальних наук, яка виявилася, перш за все, в загальномовному вживанні спеціальних понять.

Сучасна публічна комунікація рясніє такими висловами державних діячів, політиків, та і просто обивателів, що містять велику кількість юридичних, політичних, філософських термінів, значення яких часто розуміється недостатньо. Предметом розгляду у цій роботі стало поняття **легітимності** - цей термін практично увійшов до повсякденної мови. За мету цієї роботи поставлено намагання всебічного розгляду цього, на нашу думку, важливого і актуального поняття та розуміння суті названого поняття.

Під терміном "легітимність" стосовно державної влади найчастіше розуміють визнання цієї влади населенням країни як публічної або у відповідності політичної (державної) влади будь-якої країни цінностям, на які спирається режим, чию діяльність цей принцип забезпечує.

Видатний представник німецької соціально-політичної філософії Ю. Хабермас визначає легітимність як здатність публічної влади заслуговувати визнання суспільства. Легітимність є підтримка і збереження соціальної інтеграції, нормативно певної ідентичності суспільства. Поняття "легітимність" (тобто узаконення) суспіль-

ством дій влади означає, що соціум визнає і підтверджує право державного апарату діяти від його імені, оскільки метою влади дійсно є реалізація основоположних для суспільства цінностей [6, с. 42].

Слід звернути увагу на той факт, що до останнього часу термін "легітимність" використовувався для називання укоріненої в людині звички дотримуватися певних традицій. При такому підході легітимність схожа на вірність монархові. Так, легітимістами "у Франції 19 століття (після Липневої революції 1830 року) називали прихильників династії Бурбонів. У ширшому сенсі легітимістами називають прихильників повалених династій будь-якої держави" [2, с. 703]. У такому розумінні у свій час термін "легітимність" з негативним експресивним забарвленням використовував Ш. де Голль при характеристиці уряду Віші (1940-1944). Цей факт підтверджує, що при визначенні дійсного сенсу легітимності є певні труднощі, пов'язані з неоднозначністю і багаторівневістю терміну, що розглядається. Для того, щоб розібратися в цьому понятті і найповніше відобразити його суть, на наш погляд, необхідно звернутися до досліджень визнаного теоретика легітимності - німецького соціолога Макса Вебера, який виділив три "чисті" (ідеальні) типи легітимного панування [1, 134-139].

1. Легітимність традиційного характеру, яка ґрунтується на буденній вірі в святість традицій і вірі в легітимність авторитету, заснованого на цих традиціях. *Цьому типу легітимності, на наш погляд, і відповідає наведений вище приклад (курсив мій - С. М.).*

2. Легітимність харизматичного характеру, яка ґрунтується на неабияких проявах святості або героїчної сили, або зразковості особи і створеному цими проявами порядку (харизматичне панування). *У цьому випадку, ймовірно, мається на увазі цілком особиста відданість суб'єктів (підданих) будь-якій людині (правителеві) і їх довіра його персоні через видатні якості останнього, зразкові властивості, які формують особу лідера.*

3. Легітимність раціонального характеру, яка ґрунтується на вірі в легальність встановленого порядку і законність здійснення панування на основі цієї легальності (легальне панування). *Цей тип легітимності витікає з відповідності державної влади вже не традиціям або вірності конкретному лідерові, а раціональному принципу, що встанов-*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

лює правовий порядок правового режиму, що діє. Виражається така легітимність у відповідності походження і конкретних дій державної влади вимогам демократії.

Крім того, заслуговує на увагу і точка зору відомого американо-канадського політолога Д. Істона, який підрозділяє легітимність на наступні три типи: ідеологічну (у її основі лежить моральна переконаність людей в цінності того або іншого політичного режиму); структурну (прихильність людей механізму і нормам політичного режиму); персональну (віра конкретної людини в особисті якості політичних лідерів, їх здатність правильно використовувати доручену їм політичну владу) [5, с. 280-281].

Аналогічною проблемою – виділення характерних рис легітимності, а відповідно і спробою запропонувати свою класифікацію цього поняття – займався і відомий французький політолог Ж.-Л. Кермонн. Він у свою чергу запропонував виділяти чотири типи легітимності, згрупованих по два відповідно до того, чи відноситься даний тип легітимності безпосередньо до політичних чинників або до парадигми політичної дії. Відповідно до його переконань слід виділяти:

1. Легітимність, пов'язану з політичними чинниками (демократичну і технократичну легітимність);
2. Легітимність, пов'язану з рамками політичної дії (ідеологічну і онтологічну легітимність) [7, с. 12-16].

Слід зазначити, що наведеними вище прикладами наукових концепцій легітимності перелік досліджень відомих правознавців, політологів і філософів, безумовно, не обмежується. Так, проблемами легітимності займалися Ж.-Л. Шабо, Р. Арон, Б. Деніч, П. Стілман і багато інших дослідників.

Разом з існуючими неоднозначними підходами до визначення терміну "легітимність" в сучасній юридичній літературі питання про необхідність легітимності державної влади як обов'язкової її ознаки є також дискусійним. Деякі видатні сучасні правознавці (С.С. Алексєєв (Росія), О.Ф. Скакун (Україна)) називають легітимність державної влади однією з основних її ознак. Інші (М.М. Марченко, О.В. Малько, М.І. Матузов, А.Б. Венгеров) не відносять досліджуване поняття до основних ознак державної влади. Можна припус-

тити, що питання про необхідність легітимності як ознаки державної влади залишається і сьогодні досить проблемним як в політології, так і в юридичній науці. При вирішенні цього питання, на наш погляд, слід погодитися з точкою зору Ж.-Л. Кермонна, який відзначав, що "легітимність політичної влади - це сенс її існування, підтвердження її правомочності, її вирішальне обґрунтування" [7, с. 12]. *Досить очевидно, що це твердження цілком справедливо для державної влади, хоча поняття "державна влада" і "влада політична", на наш погляд, не тотожні.*

При такому розумінні справедливо виникає питання, чи має право на існування державна влада, яка не визнається суспільством, народом, населенням держави. Історія містить достатню кількість прикладів, які підтверджують можливість вказаної ситуації, проте при характеристиці державної влади в демократично орієнтованій державі, у чьому ми впевнені, питання про легітимність повинне вирішуватися на користь її необхідності як ознаки державної влади, оскільки така влада повинна мати довіру населення. На сучасному етапі розвитку суспільства таке бачення проблеми знаходить своє осмислення і відповідне віддзеркалення в конституціях більшості демократичних держав. Як приклад можна вказати, що в основних законах як Росії, так і України цей концепт отримав достатньо чітке закріплення. Так, п. 1 ст. 3 Конституції Російської Федерації свідчить: "Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Російській Федерації є її багатонаціональний народ", п. 1 ст. 5 Конституції України проголошує аналогічні цінності: "Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ". Іншими словами, конституції проголошують і визначають народи як Росії, так і України першонасіями і першоджерелами державної влади, тим самим підкреслюючи її легітимність. При цьому п. 2 ст. 3 Конституції Російської Федерації - "народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади і органи місцевого самоврядування", і п. 1 ст. 5 Конституції України - "народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування", на наш погляд, свідчать про необхідність розмежування легітимності першоджерела влади і легітимності органів державної влади. Легітим-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ність першоджерела влади знаходить віддзеркалення і юридичне закріплення в першому прикладі. Державні ж органи можуть набувати легітимності по-різному. Всі представницькі органи отримують її на основі проведення регламентованих законом виборів і тим самим отримують владно-розпорядчі повноваження безпосередньо від першоджерела влади. А органи управління набувають легітимності шляхом призначення їх, найчастіше представницькими органами, на основі конкурсного відбору і в порядку, передбаченому законом. Такий шлях, ймовірно, можна назвати опосередкованою легітимацією.

Також, п. 4 ст. 3 Конституції Російської Федерації ("Ніхто не може привласнювати владу в Російській Федерації. Захоплення влади або привласнення владних повноважень переслідується федеральним законом") і аналогічний п. 3 ст. 5 Конституції України ("Ніхто не може узурпувати державну владу") опосередковано вказують на те, що державна влада повинна володіти ознакою легітимності, оскільки нелегітимна влада і є типовою узурпацією влади.

Таким чином, можна зробити висновок, що цілі державної (публічної) влади і підкорення суспільства для їх реалізації виправдано лише за умови, якщо таке підкорення орієнтовано на забезпечення автономії і свободи особи. Істотним завоюванням політико-правової теорії і практики є теза, що легітимними можуть бути тільки ті дії державної влади, завдяки яким свобода кожного може співіснувати зі свободою інших. На нашу думку, це означає, що в конфліктах між двома функціями державної влади (загальносоціальною і функцією підкорення) перевагу слід віддавати не якійсь одній з них, тобто цілям самої влади, а інтересам суспільства, людини, свободі як цінності в цілому. Також слід відзначити, що як в світовій, так і у вітчизняній науковій думці фундаментальна політико-правова ідея підлеглості цілей публічної влади цілям, благу суспільства збагачувалася і деталізувалася в ході суспільних перетворень. Спочатку завоювання суспільством свободи політичної, потім свободи економічної, формально-юридичної рівності, тобто рівної правоздатності, автономізації соціальної і юридичної особистості, забезпечення вимог верховенства права над державою, звуження сфери тиску держави на суспільство, забезпечення державою простору

для самореалізації особи, прийняття суспільством на себе частки соціальної відповідальності за своє благополуччя.

Термін "легітимність" іноді перекладають з французької як "законність" або "узаконеність", внаслідок чого його зміст підміняється змістом іншого поняття, а саме - легалізації. Наприклад, А.Ф. Черданцев стверджує, що "легітимна влада - це влада, встановлена відповідно до процедури, передбаченої нормами права" [3, с. 9]. Проте, легальність означає законність державної влади і припускає формування, організацію і функціонування державної влади відповідно до чинного в країні законодавства: конституції і інших нормативних правових актів. "Термін "легалізація" походить від латинського слова "Legalis", що означає законний. Посилання на легалізацію як підставу влади і належної поведінки вже в IV-III вв. до н.е. використовувалися школою китайських легістів в спорі з конфуціанцями, що вимагали такої поведінки, яка відповідала б вселенській гармонії" [5, с. 65].

На наш погляд, трактування, при якому легітимність і легальність державної влади ототожнюють, не зовсім вірне. "Легітимність" і "легальність" - близькі, але не тотожні поняття. Перше з них носить оцінний, етичний і політичний характер, друге - юридичний і етично нейтральний. Проте слід визнати, що легітимність державної влади крім визнання її населенням, безумовно, характеризується також і легальністю, яка входить до складу легітимності і є її юридичним виразом. При цьому, на нашу думку, заслуговує на увагу той факт, що реальна легалізація державної влади, а не так звана псевдолегалізація, також може існувати тільки в демократичній державі. Юридична легалізація в умовах авторитарних і тоталітарних режимів зовні може здійснюватися демократичними способами, законодавство може містити демократичні положення, закріплювати широкий перелік соціально-економічних прав, але при цьому, враховуючи реальну дійсність, буде ілюзорною.

Использованная литература:

1. Вебер М. Хозяйство и общество // Социологические исследования. - 1988. - № 5.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

2. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет. А.М. Прохоров, М.С. Гиляров, Е.М. Жуков и др. - М.: Советская энциклопедия, 1980. - 1600 с.

3. Черданцев А.Ф. Государственная власть и ее обоснование // Правоведение. - 1992. - № 2. - С. 3-12.

4. Чиркин В.Е. Легализация и легитимация государственной власти // Государство и право. - М.: Наука, 1995. - № 8 - С. 65-73.

5. Easton D. Systems Analysis of Political Life. - N.Y.: Willey, 1965. - 507 p.

6. Habermas J. Legitimations probleme im modern Staat / Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. - Frankfurt a/M., 1976.

7. Quermonne J.-L. Les regimes politiques occidentaux. - Paris: Seuil, 1986. - 329 p.

О.В. Кафанова

здобувач кафедри теорії та історії держави і права
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Після проголошення Україною незалежності та будувannya її як демократичної, соціальної, правової держави, що зафіксовано у Конституції України [1, ст.1], все більше громадян та дослідників цікавляться джерелами походження органів прокуратури, які забезпечують в Україні законність.

Однак, освіченість населення стосовно завдань та функцій прокуратури, її повноважень та можливостей наявно не відповідає ролі та значенню цього державного органу в житті суспільства.

Проблеми функцій держави у цілому та у галузевих межах давно пригортали увагу дослідників, особливо питання, що стосується кримінального процесу та діяльності прокуратури. Раніш, так і в останні роки по цій проблематиці, як у вітчизняній так і у зарубіжній науці з'являються окремі монографічні дослідження. Серед таких треба визначити роботи В.Г. Смирнова, О.Р. Михайлен-

ко, С.А. Альшера, А.М. Колодія, В.С. Чельцова, В.М. Савицького, С.В. Клименко, В.В. Гаврилова, В.А. Власіхіна, О.М. Глотова, Б.А. Філімонова, П.С. Елькінда, В.П. Рябцева, А.Ф. Кони, Е.А. Матвиенко, М.С. Строговича.

Актуальність теми статті зв'язана і з тим, що державний апарат України, а значить, і органи прокуратури, проходять стадію реконструкції, становлення і розвитку. В цих умовах дуже важливим, безсумнівно, є звернення до історичного та зарубіжного досвіду з позицій сьогодення, ідеологічно неупереджених підходів, введення у науковий обіг нового фактичного матеріалу, переоцінки існуючих відомостей, використанням сучасних методологічної бази, що буде зроблене саме під кутом зору з'ясування місця і ролі органів державного обвинувачення США та ФРН в державному механізмі обох держав.

Таким чином, *актуальність* питань, що розглядаються у статті, є очевидною: функція прокуратури є одним з важливіших понять, через яке розкривається структура і весь зміст діяльності органів прокуратури, а саме – підтримання державного обвинувачення у суді, яке згідно ст. 121 Конституції України є першочерговою. Однак, проблема функцій залишається всебічно не дослідженою, з урахуванням її складностей та багатоплановості системи видів державної діяльності.

Для досягнення *мети* цієї статті – розгляду та аналізу деяких аспектів розвитку та функціонуванню органів державного обвинувачення зарубіжних країн (таких як США та ФРН) – було застосовано наступні методи дослідження: метод аналізу, метод зрівняння, а також історичний метод, системний підхід та компаративний аналіз.

Наукова новітність питань, що розглядаються полягає у тому, що в умовах, коли в Україні ще не склалася достатньо ефективна система боротьби зі злочинами, дуже важливим є вивчення досвіду боротьби зі злочинністю в зарубіжних країнах, включаючи як нормативно-правову базу, так і організаційну структуру правоохоронних систем

Кримінально-процесуальне законодавство, що регулює порядок та організацію попереднього розслідування у розвинутих країнах, у той чи іншій модифікації відноситься або до англосаксон-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ської, або до романо-германської системи права. Тому доцільне вивчення досвіду боротьби зі злочинністю у таких країнах, як США і Німеччина. В зв'язку з цим, розглянемо систему органів державного обвинувачення у вищезазначених країнах.

В США органом державного обвинувачення по кримінальних справах є прокуратура. В українській юридичній літературі цю правоохоронну установу називають по-різному: одні кличуть його атторнетурой, інші – атторнейской службою, а багато хто – прокуратурою. Однак, незважаючи на таку розбіжність у термінах, мова йде про одне й те саме: про установу, посадові особи якої виконують три основні функції: юридичного консультування уряду відповідного рівня, представлення його інтересів у судах і забезпечення виконання закону. Реалізуючи третю функцію, прокуратура діє як служба обвинувачення, що уповноважена ім'ям держави збуджувати кримінальні справи, розслідувати порушення законів, притягати правопорушників до карної відповідальності, підтримувати обвинувачення в судах. Ця обставина, природно, зближає дану установу з аналогічним органом країн континентальної Європи (у т.ч. Німеччини) і нашої країни, звично маючим назву: "прокуратура".

Прокуратура ФРН виконує наступні задачі: по-перше, розслідує карні злочини, веде карне переслідування по них і виступає як обвинувач в суді; по-друге, бере участь у судовому процесі в якості "безсторонньої сторони" і, по-третє, приводить потім вирок у виконання. Прокуратура в Німеччині є не частиною загальної державної влади, а спеціальним органом карного судочинства [2, с. 98].

Федералізм США обумовив існування трьох самостійних ланок прокуратури: федерального, штатного і місцевого. Кожна ланка має свої особливості в організації, комплектуванні і компетенції і діє в межах своєї територіальної і предметної юрисдикції. Штат вправі на основі власної конституції чи відповідного законодавства встановлювати організацію і визначати обсяг повноважень прокуратури в штаті, а федеральна служба функціонує на основі законів, прийнятих Конгресом США.

Прокуратура на федеральному рівні – строго централізована ієрархія правозастосовних органів виконавчої влади, представле-

на Генеральним прокурором США (US Attorney General) і Прокурорами США (US Attorney). У її складі варто виділити насамперед очолюване Генеральним прокурором Міністерство юстиції США. Його апарат має кілька підрозділів, що організують роботу федеральних прокуратур на місцях або безпосередньо виконуючі прокурорські функції (в основному досудова підготовка матеріалів обвинувальних досьє, використовуваних при підтримці обвинувачення в судах). Серед підрозділів такого роду помітне місце займає виконавчий офіс по справах федеральних районних прокурорів (Attorneys).

Генеральний прокурор США, що очолює Міністерство юстиції як доданий йому апарат, виконує такі функції, що в інших країнах покладені на прокуратуру, міністерство внутрішніх справ, органи контррозвідки і карного розшуку, тюремні відомства. Загальне політичне керівництво самим Генеральним прокурором здійснює Президент США, на якому в силу статті II Конституції США лежить обов'язок "забезпечувати точне виконання законів". Президент же назначає Генерального прокурора "за радою і за згодою" Сенату [7, с. 28].

Основні обов'язки Генерального прокурора США - представництво інтересів уряду з юридичних питань, консультування уряду з юридичних питань, забезпечення виконання федерального законодавства - реалізується через відповідним чином організовані підрозділи Міністерства юстиції та через прокурорів США.

У міністерстві юстиції є наступні управління (division), що займаються розслідуванням кримінальних справ:

- з кримінальних справ (Criminal Division);
- зі справ про порушення податкового законодавства (Tax Division);
- зі справ про охорону навколишнього середовища та природних ресурсів (Environment and Natural Resources Division).
- зі справ про порушення громадянських прав (Civil Rights Division).

Функції керувань аналогічні прокурорським. Прокурори США є представниками Генерального прокурора США на місцях у кожному з 94 федеральних судових округів. Кожний з них призначається

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ся президентом зі схвалення Сенату. У них є помічники, а також інші оперативні працівники і допоміжний персонал. У функції прокурора США в рамках територіальної юрисдикції входить здійснення карного переслідування за порушення федерального законодавства.

На відміну від федеральної системи у штатах відсутня централізація: Генеральний прокурор, як правило, не керує прокурорами на місцях і не контролює їхню діяльність.

У більшості штатів Генеральний прокурор (Attorney General) – виборна посадова особа; обсяг його обов'язків устанавлюється законодавством і в різних штатах неоднаковий. Звичайно Генеральний прокурор консультує губернатора, посадових осіб штату і членів законодавчих зборів по правовим питанням, представляє штат у суді і збуджує кримінальні справи по фактах порушення законодавства штату; іменується він "головною посадовою особою штату у сфері правозастосовної діяльності". Однак у дуже небагатій кількості штатів подібний титул відповідає дійсному стану влади Генерального прокурора: як правило, він виконує функції нагляду за поліцією. У більшості випадків місцеві прокурори не здійснюють функції нагляду за поліцією, вони виконують лише функцію консолідуючого органу, розпорядження якого не мають обов'язкової сили.

Що стосується сфери застосування кримінального законодавства штату, то тут функції Генерального прокурора, як представника обвинувальної влади, у більшості штатів обмежені – він виступає по найбільш сенсаційним справам, а його правомочності реалізуються лише у відношенні порушення окремих адміністративних актів податкових законів.

У деяких штатах титул "головної посадової особи в сфері правозастосовної діяльності" відповідає статусу і змісту діяльності Генерального прокурора. Приміром, у Каліфорнії, в одному з найбільших і населених штатів, генеральний прокурор відповідно до конституції уповноважений наглядати за поліцейськими органами на місцях і координувати їхню діяльність. Свої правомочності він реалізує за допомогою відділень підлеглого йому департаменту юстиції. Генеральний прокурор Каліфорнії, по суті діла, є "го-

ловним поліцейським штату", що за допомогою департаменту юстиції може мобілізувати зусилля всіх низових поліцейських органів. У штатах Аляска, Делавер, Род-Айленд генеральний прокурор - повноправний голова обвинувальної влади: на ньому лежить відповідальність за свою роботу з організації карного переслідування в штаті і контроль за прокурорами на місцях.

Прокурори на місцях у різних штатах іменуються по-різному, як правило - окружний прокурор (District Attorney). У більшості штатів він обирається безпосередньо населенням з числа кандидатів, висунутих по партійних списках. Правомочності окружного прокурора встановлюються законодавством штату чи нормативними актами місцевих органів влади. На них лежить також відповідальність за забезпечення боротьби зі злочинами, переслідуваними по законам штатів, якщо у виробництво по справах про такі злочини не вступають генеральний прокурор штату або його помічники.

Служби окружних прокурорів мають власні слідчі апарати. Слідчі (investigators) цих служб можуть доповнити неякісне поліцейське розслідування, але головним чином вони проводять власне розслідування по найбільш серйозних справах.

Прокурор-обвинувач будь-якого рівня відіграє велику роль на всіх стадіях карного процесу і є важливою складовою частиною механізму карної юстиції.

Особливістю організації американської прокуратури є те, що прокуратури усіх: трьох рівнів автономні по відношенню друг до друга. Їх не об'єднує тверда субординація. У кожного рівня - своє "начальство". У цілому в США існує майже 3 тис прокурорських органів, що, як правило, між собою не зв'язані твердими "узлами" супідпорядності.

Щоб перебороти таку роз'єднаність, вже давно здійснюються зусилля по налагодженню координації між прокурорськими органами різних рівнів і усередині кожного з них. У 1907 р. була утворена Національна асоціація генеральних прокурорів. Під її егідою щорічно відбуваються наради всіх генеральних прокурорів, що сприяє обміну досвідом та інформацією, що представляє взаємний інтерес.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

У ФРН прокуратура розглядається як "пані" стадії попереднього розслідування [3, с. 137]. Її задачі, по суті, досить ясно визначені ч. 1 § 160 КПК: "Оскільки прокуратура за заявою чи іншим шляхом одержала зведення про передбачуваний злочин, вона повинна вирішувати: або повинно бути висунуте обвинувачення, або факти підлягають дослідженню (перевірці)". Згідно ч. 1 § 152 КПК тільки прокуратурі належить право висунування обвинувачення (*alleinige Anklagebefugnis*), як, утім, і право припинити виробництво (ч. 2 § 170 КПК).

Відповідно прокуратура у передписаних формах, не будучи стороною, але і не здійснюючи за ким-небудь нагляд, веде попереднє розслідування – досудову стадію. При цьому поняття "слідчий" для позначення функцій прокурора, що виконує цю задачу, в УПК не застосовується; слідчих, як посадових осіб, у прокуратурі немає [4, с. 155]

Здійснюючи карне переслідування, прокурор зобов'язаний за власною ініціативою, але у відповідності зі своїми обов'язками, що впливають з організації роботи в даній прокуратурі, зробити все, щоб підготувати обвинувачення проти особи (осіб) і направити його по підсудності. Це значить, що прокурор на підставі закону і будучи зв'язаний законом, у рамках своєї компетенції, часто з дозволу судді, повинний провести необхідні слідчі дії, ужити заходів процесуального примуса і зібрати докази, достатні для того, щоб перейти від простої підозри, достатнього для початку справи, до обґрунтованого обвинувачення.

При цьому прокурор у карному процесі не є незалежним суб'єктом юстиції, він зв'язаний указівками вищих посадових осіб, аж до міністра юстиції, але тільки винятково законними. У цьому виражається принцип законності (*Legalitätsprinzip*), на основі якого діє прокуратура. Спірною є зв'язаність прокуратури з практикою вищих судів. Ця позиція має і супротивників (К. Роксин та ін.), і прихильників (Э. Шлюхтер та ін.).

У ФРН немає єдиної прокуратури. Оскільки прокуратура в Німеччині, в основному виконує задачі пред'явлення обвинувачення в судах і здійснення обвинувачення під час судових розглядів, її структура об'єднана зі структурою судів і внаслідок цього урегульована в Законі про судоустрій [5, с. 152].

Прокуратура складається з федеральної прокуратури при Федеральному суді ФРН на чолі з Генеральним прокурором і 80 федеральними прокурорами; прокуратур при 25 верховних судах земель і прокуратур при 116 судах другої інстанції. При судах першої інстанції прокурорські задачі виконуються прокуратурою вищестоящого суду другої інстанції.

Організація прокуратури відповідає, таким чином, організації судів. Проте суди і прокуратури виконують свої задачі незалежно друг від друга. Незалежність суддів у ФРН зведена в конституційний принцип (п. 1 ст. 97 Основного закону). Щодо прокуратури § 150 Закону об судоустрій визначає, що вона здійснює свої задачі незалежно від судів.

Таким чином, викладене вище показує, що система органів кримінального розслідування злочинів у розглянутих країнах дещо подібна до української, однак у більшій мірі для них характерні ті чи інші розходження.

Від стану законів, їх виконання безпосередньо залежить дисципліна і загальний порядок. За допомогою законів здійснюється захист інтересів громадян, держави, суспільства. Виконання законів лежить в основі соціальної стабільності і суспільного прогресу. Особливо сьогодні, коли в умовах перехідного періоду точне виконання законів для держави набуває особливого значення, реформи можуть успішно здійснюватися тільки в обстановці організованості, правового забезпечення управлінських рішень, а також єдності правозастосовної практики. На мій погляд, в такій ситуації реформувати прокуратуру аж до фактично її знищення – неможливо. Слушно нагадати думку О.Ф. Коні, який зазначав, що "отцы судебных уставов", скасувавши доволі широкі наглядові функції прокуратури, скоїли "большую ошибку". Копіювання закордонних зразків організації прокуратури, "быть может, и выходило красивым с теоретической точки зрения, но противоречило условиям административной жизни и шло вразрез с внутренними потребностями нашего губернского строя. В торопливом осуществлении страстного желания поскорее расчистить для нового насаждения место, поросшее бурьяном и полусгнившими деревьями, был срублен дуб, стоявший на страже леса..."[6, с. 10]. Не хотілося б на по-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

чатку третього тисячоліття робити помилки, які пізніше доведеться виправляти.

Необхідний для сучасної України тип прокуратури, її організація, функції і напрями діяльності закріплені у Конституції України і об'єктивно залежать від соціальних, економічних, політичних та інших умов у державі. В умовах перехідного періоду до ринкових відносин в Україні прокуратура повинна з позиції закону і тільки закону впливати на усі гілки влади, виконуючи функції одного з елементів системи "отримань і противаг". Водночас вона має сприяти взаємодії гілок влади, тому що останні зацікавлені у додержанні і зміцненні законності, забезпечувати яку, переконана, покликана прокуратура. У тій державі, де немає належного стану законності, не може бути і сильної влади, що успішно виконує свої функції.

Використана література:

1. Конституция Украины. - Х.: ООО "Одиссей", 2005. - 48 с.
2. В. А. Власихин. Федеральная система правоохранительных органов / Подборка сравнительно-правовых материалов по вопросам борьбы с экономическими преступлениями. - Вологда: Юристь, 2002. - 525 с.
3. О. М. Глотов. О некоторых тенденциях развития процессуальных теорий в ФРГ / Вопросы борьбы с преступностью. 1979, №31. С. 137.
4. Б. А. Филимонов. Уголовный процесс ФРГ. - М.: Юрист, 1974. - 359 с.
5. Гуценко К. Ф., Головка Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. - ИКД "Зерцало-М", 2001. - 488 с.
6. Кони А.Ф. Собрание сочинений- М.:Юридическая литература, 1968. - Т. 5. - 721 с.
7. Иностранное конституционное право / Под редакцией проф. В.В. Маклакова. - М.: Юристь, 1997. - 512 с.
8. Сухонос В.В Місце прокуратури в системі органів державної влади України, її розвиток та правове забезпечення гарантій діяльності // Право України. - 2000. - № 6. - С. 10-13.
9. Муравьев Н.С. Прокурорский надзор в его назначении и деятельности. - М.: Щит М 1989. - 453 с.
10. Мычко Н.И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. - Донецк, МАУП, 1999. - 536с.

11. Прокурорський нагляд в Україні: Курс лекцій. – Львів. 2002. – 399 с.
12. Михайленко О.Р. Прокуратура Франції. ФРН. Великобританії. США. – К. Юрінком Інтер, 2001 – 349 с.
13. Екхард фон Бубнофф. Боротьба зі злочинністю на інстанційному рівні ЄС // Юридична Україна. – 2003. – № 2. – С. 48.
14. Шумський П.В. Прокуратура України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 355 с.

Н.Г. Карпунова

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
філософії права, історії та культурології
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сучасні політичні події в Україні, свідками яких ми є, ще раз переконують у необхідності нового філософсько-правового осмислення поняття "політична культура юриста", як важливого компонента його професійної культури.

Проблеми політичної культури активно досліджувалися відомими вченими. Зокрема, значний внесок у розробку теорії політичної культури внесли такі зарубіжні вчені, як Х. Байєр, Г. Альмонд, С.Верба, Г. Пауелл, Л. Пай, Л. Дитмер, Р. Путнем, У. Розенбаум, Є. Вятр та інші. Саме Г. Альмонду та Г. Пауеллу належить класичне визначення політичної культури: "... політична культура – це сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників певної системи; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій, надаючи їм значення" [1, 1]. На проблемах політичної культури, ролі та функціях політичної свідомості зосереджена значна увага і російського політолога М.Ю. Зеленкова [4, 26-27].

Питання політичної культури юриста досліджувалися також і відомими вітчизняними юристами. Зокрема, С.С.Сливка акцентував увагу на її сутності, компонентах, принципах та основних

функціях [2, 168-176]. О.Ф. Скакун більш детально розглядає зміст, структуру, рівні політичної культури, ставлення юриста до різних політичних явищ [3, 248-258]. Розуміння політичної культури як елемента професійної культури юриста розглядається Г.О. Цирфою [5, 117-121]. Деякі аспекти видів політичної культури, законодавче регулювання участі юристів у політичному житті знайшли відображення в працях дослідника Д.В. Лук'янова [6, 169-186].

Утім, проблема філософсько-правового аналізу політичної культури юриста потребує подальшого вирішення. Це й зумовило вибір теми статті: "Політична культура юриста: філософсько-правовий аспект", що дасть змогу окреслити можливі напрями більш глибокого дослідження зазначеного питання.

Виходячи з цього, у статті подається спроба узагальнити погляди на генезу виникнення поняття "політична культура", його філософсько-правову сутність, значення політичної культури в діяльності юриста на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

На наш погляд, при розкритті філософсько-правового аспекту поняття "політична культура", на сьогодні не зовсім повно використовується історичний аспект, хоча саме він може бути джерелом нових думок, що поглиблюють розуміння цієї дефініції. То ж зробимо невеликий екскурс до історії виникнення цього поняття.

Уже перші духовні рухи в історії людства були пов'язані з грою – культовими діями, у яких розігрувалися сцени війни, що театралізували дійсність. На той час носії влади зрозуміли їх вплив на свідомість людей і спробували використати карнавалізацію дійсності у своїх інтересах. Це були перші кроки із залучення політики до сфери культури та права.

Значний крок в цьому напрямку був зроблений в античній Греції. Зокрема Геракліт відкрив ідею мінливості як такої, в тому числі – у сфері культури. Згідно з Аристотелем політика охоплює етику і вчення про державу, у звуженому сенсі – мистецтво і науку державного управління.

Нормативну концепцію культури створив німецький правознавець і філософ С. Пуфендорф (1632-1694), який уперше використав термін "культура" в його сучасному розумінні. За С. Пуфендорфом людина виступає як єдність громадянської (політичної)

і моральної суті й у подальшому все більше виявляє свою двоїстість.

Прибічники нормативної концепції утверджували пріоритет культури над політикою, убачаючи в ній таку силу, що може послабити деспотизм держави.

Європейські мислителі XVII-XVIII століть (від Т. Гоббса до Ж.Ж. Руссо) продовжили античну традицію залучення політики до сфери культури. Так, Ж. Ж. Руссо у роботі "Про суспільний договір" хоча й відділяє культуру від політики та права, але визнає їх суттєві зв'язки. Виділяючи в особливу групу закони, що регулюють політичне функціонування суспільства, звичаї та суспільну думку, Ж.Ж. Руссо визначає їх як одну із суттєвих сфер культури.

Подальший розвиток політичної культури пов'язаний з діяльністю "енциклопедистів" у Франції (Д'Аламбер, Дідро, Вольтер, Гольбах та ін.). Їх погляди в історії розвитку ідеї культури стали ніби ілюстрацією практичної дії та філософського значення культури.

В епоху Просвітництва в основу була покладена ідея людини, яка визначала майбутнє культури та була її кінцевою метою. Цей час визначався пріоритетом культури над політикою, значенням людини як основної цінності. Якраз видатний представник цієї епохи, німецький філософ-просвітник І. Г. Гердер, уперше застосував термін "політична культура".

Новою віхою у розвитку ідеї політичної культури став у XIX столітті романтизм, що звернувся, як це не парадоксально, до міфології в пошуках джерел духовного життя людства й підкреслив значення симбіозу міфів та історії.

Зміни в політичному житті XX століття спричинили появу нових типів політичної діяльності: дії еліти з метою вдосконалення виробництва та адміністрування; різні рухи проти технократії та бюрократизму; регіональні та національні рухи, що боролися за спільку, які базувалися на культурній подібності; міжнародні рухи, які пробували об'єднати цілі регіони світу за принципами історичних традицій, економічних інтересів і культурної подібності.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Усе це знайшло відображення в політичній науці. Так, політична наука на Заході після Другої світової війни зазнала періоду піднесення, завдячуючи збагаченню своїх концепцій досягненням низки інших наукових дисциплін – соціології, економіки, філософії, історії. Політичні феномени почали інтерпретуватися через філософські, культурні, соціокультурні та соціо-психологічні поняття.

Саме в цей час і виникають перші концепції політичної культури, розроблення яких є, безумовно, заслугою американських учених. Поняття "політична культура" було вперше введено в науковий обіг американським політологом Х. Байером у роботі "Системи правління європейських держав". Крім нього, значний внесок у розроблення наукової теорії політичної культури внесли Г. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, У. Розенбаум. Розпочавшись зі США, політична культура як новий напрям політології поширилась і в інші країни.

Шістдесяті роки ХХ століття вважаються періодом найвищої популярності досліджень проблем політичної культури. Важливим імпульсом цього було розповсюдження так званої компаративістської політології, яка порівнювала політичні феномени різних регіонів, виявляла фактори, що забезпечували соціальну стабільність. Це було обумовлено потребою з'ясування безпідставної спроби країн, що розвивалися, копіювати американський і західноєвропейський досвід при створенні власних національних політичних систем.

У дев'яності роки ХХ століття також прослідковувалася значна зацікавленість до політичної культури, саме тому, що цей термін деякою мірою дозволяв відокремити країни, які були схильні до демократії, від країн, які схилилися до авторитаризму [7, 1].

На сучасному етапі розвитку політична культура – один з важливих елементів політичної системи суспільства. Її рівень свідчить про якість самої системи. Політична культура стала одним з основних інструментів дослідження політичних процесів і феноменів та займає важливе місце у професійній культурі юриста.

Дефініції політичної культури дуже багато – від найбільш вузьких за змістом до найбільш широких. Ми ж більш детально зупинимося на визначенні політичної культури саме юриста.

Аналіз відповідних досліджень дозволяє виокремити найбільш відомі тлумачення політичної культури юриста в сучасній Україні. Це:

1) знання політичної історії України, сучасної політичної ситуації, їх оцінка та використання у професійній діяльності юриста в межах позитивного права [2, 170];

2) обумовлені політичними знаннями, вміннями, навичками й утілені на практиці правила (норми) поведінки юриста як суб'єкта політичної влади [8, 211];

3) рівень реальної оцінки юристом політичної ситуації, що безпосередньо стосується правових явищ, вироблення власних політико-національних переконань з метою політичного прогнозування ефективності національного права [5, 120];

4) сукупність знань юриста про політику, наявність у нього певної політичної орієнтації, вміння та звичка реалізовувати їх на практиці [6, 169];

5) свідоме засвоєння й теоретичне осмислення історичних і політичних знань; вміння застосовувати їх при аналізі та оцінюванні явищ суспільного життя, виробленні переконань; усвідомлення політичних цінностей; здатність передбачити політичні наслідки власної діяльності [9, 1-2].

Кожна з цих дефініцій відображає певну сторону політичної культури. Загалом же за М.Ю. Зеленковим і нашою модифікацією подаємо таке узагальнене визначення: **політична культура юриста - це сукупність політичних цінностей, переконань, орієнтацій, що є загальноновизнаними й обумовлюють упорядкування політичного досвіду та регулювання політичної поведінки юриста. Вона включає в себе не тільки політичні ідеали, цінності, настанови, а також і чинні норми політичного життя. Тим самим політична культура визначає найбільш типові взірці та правила політичної поведінки юриста.**

На сучасному етапі юристи беруть активну участь у прийнятті та організації виконання майже всіх будь-яких важливих політичних рішень, що стосуються управління суспільними справами. Звідси стає зрозумілим важливість взагалі політичної культури для юриста. Це обумовлено, на думку кандидата юридичних наук

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Д.В. Лук'янова, перш за все тим, що сучасний світ розвивається в напрямку демократизації влади, де особа має все більше важелів впливу на політику, і тим, що професійна діяльність юриста має безпосередній вихід на політичні процеси в державі [6, 169].

Те, що на сьогодні спостерігається в українській політиці, – відсутність виваженої політичної стратегії, дефіцит політичних переконань, деяка політична розгубленість і невпевненість, неспроможність політичних сил консолідувати українське суспільство, відсутність політично сильних лідерів, спроможних повести за собою більшість населення країни – є наслідком низької політичної культури суспільства та відсутності реальної національної політичної еліти. Колишній президент фонду "Український вимір" Я. Лєсюк щодо цього зазначав: "Формально вона існує. Проте це переважно управління вищого рівня, тобто еліта за посадою. Нашу еліту можна назвати не елітарною і через те, що вона тільки народжується, і через те, що не має низки специфічних рис. Ну, хоча б загостреного почуття відповідальності за справу, за своє добре ім'я, за вищі державні інтереси. У нас немає еліти, натомість є номенклатура, яка відстоює переважно корпоративні, кланові інтереси" [11,35].

Те, що нова політична еліта взагалі, і юристи, як її частина, не є носіями об'єднувального принципу, що веде до створення й зміцнення державності, не виконують в повному обсязі тих завдань, які стоять перед суспільством України, пов'язано з тим, що протягом століть політична еліта або свідомо винищувалася в Україні, або асимілювалася в період перебування нашої країни в складі СРСР. Ось чому вимогою сьогодення стала потреба у формуванні справжньої національної еліти України з насправді авторитетних, інтелектуальних, талановитих, обдарованих моральних осіб, які б намагалися випереджувати час, формувати нові моделі політичної структури суспільства, стати ідеологами та носіями загальної національної ідеї.

Формування політичної еліти суспільства, на думку С.С. Сливки, є однією з найбільш важливих функцій саме політичної культури [2, 175]. На думку дослідниці О.В.Новакової, для України цей процес має містити як мінімум два компоненти – високий профе-

ціоналізм і високі моральні якості (у цьому випадку високий патріотизм) [12, 249]. Юрист повинен бути патріотом своєї Батьківщини, служити суспільству, керуючись законом.

Юристи – практики не можуть бути на сьогодні звичайними спостерігачами, а зобов'язані активно впливати на формування національної політики. Зокрема, цей вплив може виявлятися через обговорення законопроектів. Наприклад, участь юристів в обговоренні змін до Конституції України – це теж прояв політичної культури, оскільки Основний Закон країни в значній мірі складається з норм прямої дії, що безпосередньо регулюють політичні відносини суспільства.

Участь у виборах до Верховної Ради – це теж показник певного політичного впливу юристів на політичну діяльність, адже вони мають таке ж право, як і всі громадяни України, обирати й бути обраними до органів державної влади та самоврядування [10, ст.38]. Без будь – яких обмежень усі категорії юристів мають право брати участь у місцевих і всеукраїнських референдумах [10, ст.38]. Однак слід зазначити, що політичні дії юристів повинні бути легальними, тобто законними. Це стосується насамперед права на утворення та членство в політичній партії, на відповідну діяльність у межах цієї організації [10, ст.36]. Із прийняттям Закону України "Про політичні партії в Україні" від 5 квітня 2001 року це питання було чітко вирішено. Згідно зі ст.6 цього Закону членами політичних партій не можуть бути шість категорій юристів: судді, працівники прокуратури, працівники органів внутрішніх справ, співробітники Служби безпеки України, працівники органів державної податкової служби, юристи, які є військовослужбовцями. Усі інші категорії юристів, зокрема нотаріуси, адвокати, юрисконсультанти, науковці, викладачі, юристи, які працюють на посадах в органах виконавчої та законодавчої влади, мають право вільно створювати політичні партії та бути їх членами [6, 186].

Загалом політична культура юриста є основою розв'язання правових проблем при виконанні службового обов'язку. Тут треба акцентувати увагу на необхідності оволодіння юристами політичної толерантності. У демократичному суспільстві толерантність обумовлює можливість легальної боротьби за владу, існування легальної

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

опозиції щодо правлячої політичної сили, а також згоду між всіма політичними партіями й групами відносно дотримання правил гри в політичній сфері.

Особливо це актуально під час політичної кризи. Саме мистецтво діалогу та компромісу є однією з важливих ознак, що характеризує високий рівень політичної культури юриста. Його суть полягає в тому, щоб при існуванні різних соціальних і політичних сил, інтересів і потреб знаходити загальні позиції, точки зіткнення, мати чітке уявлення про пріоритет цілей, бути незамінним інструментом балансу різних інтересів. А це, у свою чергу, потребує ціннісної орієнтації юриста на світоглядному рівні, де він буде вибудовувати свої уявлення про політику у свою індивідуальну картину світосприйняття та сформує свою політичну поведінку, що буде залежати від його належності до соціальних, національних, демографічних, територіальних, рольових та інших груп, а також від його вміння користуватися політичними досягненнями в суспільстві, ціннісними принципами та нормами.

Отже, політична культура юриста – це складний філософсько-правовий і соціально-культурний феномен, який дозволяє юристові уникати стандартизованих, одновимірних, регламентованих світоглядних поглядів у юридичній діяльності.

Однією з перспектив подальшого розвитку аналізованого питання, на нашу думку, є виявлення та розкриття взаємовідносин юристів як суб'єктів політики, ступені їх свідомості для оптимального вирішення соціальних суперечок, участі юристів у формуванні такого управління державними та громадянськими справами, яке засновано на відмові від насильства, націлено на позитивний результат шляхом вироблення загальної точки зору з урахуванням інтересів різних соціальних верств населення.

Використана література:

1. Политическая культура: возникновение, составные элементы политической культуры [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: http://revolution.allbest.ru/politica/00023031_0.html

2. С.С. Сливка. Юридична деонтологія :Підручник. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. /С.С.Сливка. - К.: Атика, 2006.

3. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология: Учебник: Изд.2-е. / О.Ф.Скакун - Х.: Еспада, 2006.
4. Зеленков М.Ю. Политическая культура и политическое сознание [Электронный ресурс]: единое окно доступа к образовательным ресурсам. - Режим доступа к сайту: http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?
5. Цирфа Г.О. Юридична деонтологія: Навч. посіб. для дистанційного навчання /Г.О.Цирфа. -К.:Університет "Україна", 2005.
6. Юридична деонтологія: підручник / [В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов та ін.]; за ред. В.Л.Ткаченка. - Х.: Одісей, 2006.
7. Политическая культура [Электронный ресурс]: Википедия.-Режим доступа к сайту: <http://5-ka.ru/cult/399.html>.
8. Бандурка О.М. Юридична деонтологія: підручник/ О.М.Бандурка, О.Ф.Скакун -Х.: Вид-во НУВС, 2002.
9. Политическая культура юриста: понятие, структура [Электронный ресурс] - Режим доступа к сайту: <http://yurist-online.com/uslugi/literatura/deont/50.php>
10. Конституція України. - Х., 2007.
11. Дмитренко І. Самозвана еліта, чи просто номенклатура?/ І. Дмитренко // Віче. - 2003.- № 8. - С. 33-36.
12. Новакова О.В. Виховання політичної еліти як фактор модернізації суспільства / О.В. Новакова // зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук-прак. конф. "Розвиток освітніх процесів і становлення громадянина у контексті європейської інтеграції", 17-18 верес. 2004 р./ МОН України, АПН України [та ін.]. - Луганск: Янтар, 2004. - 488 с.

Е.В. Ковалева
преподаватель кафедры
философии права, истории и культурологии
(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ

Актуальность темы исследования социализации не нуждается в доказательствах, так как значительное место в социализацион-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ном процессе отводится выбору личностью системы социальных ценностей, формированию собственных мотивов, интересов и идеалов, которые обеспечивали бы участие молодежи в перестройке украинского государства.

Целью статьи является анализ функционирования механизма профессиональной социализации личности.

В настоящее время в психолого-педагогической литературе большое внимание уделяется социализации личности в процессе жизнедеятельности. Между тем, необходимо отметить, что эта проблема не имеет однозначного толкования в разных научных школах и среди педагогов-практиков.

В связи с этим выделился ряд направлений исследования этого феномена. Социально-философское направление разрабатывалось как зарубежными учеными (Р.Дарендорфом, Д.Дьюи, Э.Дюркгеймом, Э.Мах-Нейлом, Г.Парсонсом, Дж.Перри и Э.Перри, Дж.Хевенгеретом и другими), так и отечественными (С.С.Батениным, О.Н.Изаковым, В.Момовым, Б.П.Парыгиным, Е.К.Пеньковым, Л.К.Синцовой, А.Г.Харчевым и другими).

Второе направление, которое можно обозначить как социально-психологическое, отражено в работах Г.М.Андреевой, Н.В.Андреевской, И.Г.Антиповой, С.А.Беличевой, Р.Бернса, У.Бронфенбрекнера, Я.И.Гилинского, Н.В.Жутиковой, Е.И.Исаева, Я.Л.Коломинского, Л.Кольберга, И.С.Кона, Ч.Н.Леонтьева, Р.С.Немова, А.В.Петровского, А.А.Реана, В.И.Слободчикова, Н.И.Шевандрина, Т.Шибутани, В.Я.Ядова и других.

Следующее направление - социально-педагогическое - представлено работами Б.М.Бим-Бадом, В.Г.Бочаровой, Ю.В.Васильковой, К.Н.Вентцелем, Б.З.Вульфовой, О.С.Газманом, Н.Ф.Головиной, А.С.Макаренко, А.В.Мудриком, П.Наторпом, Л.И.Новиковой, В.И.Летрищевым, М.М.Плоткиным, В.Д.Семеновым, В.А.Сластениным, К.Д.Ушинским, Т.Шацким, М.И.Шиловой и другими.

Проблема социализации личности не является по своей сути новой. Сегодня данную проблему и ее отдельные аспекты изучают педагоги, философы, социологи, криминологи, психологи, и представители других наук. При этом необходимо отметить, что в воззрениях ученых отсутствует единство даже относительно сущности

названної категорії, не говоря уже о розвитку данного феномена в залежності от конкретних соціальних, психолого-педагогічних і культурно-етнічних умов [3, 5, 6, 10, 12, 13 і др.].

В общем понимании социализация есть процесс присвоения социального, то есть процесс, результатом которого является включение социального опыта в структуру личности.

Социализация – это процесс становления личности, усвоение индивидом ценностей, норм, установок, образцов поведения, присущих данному обществу, социальной группе [17]. Функционирование механизма социализации включает ряд фаз.

Выделяют две основные фазы – социальную адаптацию и интериоризацию. В ходе социальной адаптации происходит приспособление человека к новым (изменяющимся) социальным условиям посредством освоения окружающей социальной среды. В результате интериоризации (интернализации) происходит усвоение и принятие индивидом выработанных обществом, группой норм, ценностей, представлений, стереотипов и т.п. В итоге складывается система внутренних регуляторов поведения.

Е.В. Весна рассматривает социализацию с четырех взаимосвязанных сторон:

- социализация как экстериоризация (раскрытие изначальной сущности человека в социуме);
- социализация как гоминизация (приобретение сущности в социуме);
- социализация как адаптация (сопряжение сущностного и общественного);
- социализация как интернализация (овладение социальным, перенесение его в глубинные пласты личности) [6, с. 154-165].

В работе Г.М. Андреевой сущность процесса социализации понимается как преобразование "социальных отношений между людьми в индивидуальные отношения личности", за которым стоит "механизм интериоризации-экстериоризации, функционирующий в процессе совместной деятельности". Автор выделяет три грани социализации: грань индивидуализации, отражающую основной генетический закон культурного развития: от интерпсихической, социальной коллективной деятельности ребенка к индивидуаль-

ным интрапсихическим, собственно психологическим формам его деятельности; грань "интимизации", отражающую переход от "Мы" к "Я", проблему самосознания личности; грань интериоризации как производство внутреннего плана сознания.

Т.М. Трегубова под социализацией понимает развитие человека на протяжении всей его жизни во взаимодействии с окружающей средой в процессе усвоения и воспроизводства социальных норм и культурных ценностей, а также саморазвития и самореализации в том обществе, к которому он принадлежит. Социализация, отмечает автор, происходит в условиях стихийного взаимодействия человека с окружающей средой, в частично направляемом обществом и государством процессе влияния на те или иные возрастные социальные, профессиональные группы людей, а также в процессе относительно целенаправленного и социально контролируемого воспитания (семейного, религиозного, социального).

Сущность социализации состоит в том, что она формирует человека как члена того общества, к которому он принадлежит. Любое общество стремилось и стремится сформировать определенный тип человека, в наибольшей мере соответствующий ее социальным, культурным, религиозным, этическим идеалам [13, с. 47].

Многообразие подходов к понятию "социализация", ее сущности свидетельствует, что "социальное" имеет в истории как минимум три трактовки: социальное как общечеловеческое, социальное как общественное, социальное как коллективное [9].

Это не случайно, так как процесс социализации происходит на протяжении всей жизни человека. На определенных этапах социализация осуществляется достаточно спокойно и безболезненно для личности, в иные периоды этот процесс выходит на одно из главенствующих мест в общей структуре факторов, отвечающих за становление личности. Одним из таковых является период юношеского (студенческого) возраста. В это время можно наблюдать и определенными способами фиксировать тот процесс, от результативности которого во многом зависит направление дальнейшего развития личности. Ход социализации личности зависит и от социальных условий, в которых она протекает.

Особый интерес исследователей в настоящее время проявляется к изучению отдельных видов социализации, которые базируются на выделении различных видов деятельности, выявлению закономерностей их взаимодействия, тенденций развития. В философской, педагогической социологической литературе выделяются профессиональная социализация [7], нравственная [11], политическая [15], правовая [4] и т.д. Условное разделение процесса социализации личности на профессиональную, нравственную, политическую и т.д. предполагает изучение внутренней связи, целостности данного процесса. Прагматическая же ценность изучения отдельных видов социализации несомненна. Она заключается в познании наиболее эффективных средств формирования человека, его воспитания и обучения для той или иной сферы человеческой деятельности, приобщения к определенному виду деятельности.

Трудовая деятельность играет важную роль в социализации личности, именно через освоение профессии интериоризируется данный социальный опыт.

Профессия есть усвоенный самой личностью способ ее включения в трудовой процесс, аккумуляция качеств работника, необходимых для выполнения данной функции.

Общим моментом в толковании профессии является понимание ее как определенной социальной роли человека (наряду с половыми, возрастными и другими ролями). Профессия выполняет социальную роль между взрослыми членами общества и имеет прямые и косвенные социально-финансовые последствия, составляя основную центр жизни индивида.

Профессиональный труд – основной источник биологического и социокультурного существования человека.

Применительно к профессиональной социализации, – подчеркивают В. Голофаст и О. Иванов, – следует говорить об освоении профессионального опыта, профессиональных ролей, о занятии индивидами позиций в конкретных профессиональных структурах, о передвижении индивидов в этих структурах.

При всем многообразии подходов к определению сущности профессиональной социализации многие исследователи рассмат-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ривают ее как разновидность социализации, сохраняющую в преобразованных формах ее социальные качества и специфически реализующую общие закономерности. Специфика ее состоит в том, что:

- содержание наполнено деятельностью практической направленности;

- она имеет объективное основание: объективно сложившуюся разделенность труда, а также производные от этого другие различия в обществе;

- она имеет ценностно-ориентационный и познавательно-преобразующий характер. Ее основная направленность – удовлетворение потребностей личности, социальных общностей и преобразование сознания. Обоюдное взаимодействие сторон опосредовано системой жизненных ценностей, интернированных субъектом и преобразованных в ценностные ориентации;

- она имеет прямое и опосредованное, нормативно-регулятивное влияние на процессы, происходящие в обществе. Профессиональная социализация поддерживает доминанту деятельности, окультуривает технологию социального взаимодействия, оптимизирует выбор средств и способов деятельности в соответствии с потребностями и целями социальной деятельности;

- взаимодействие субъектов профессиональной социализации всегда опосредуется культурой, как социальной системой организованных при помощи норм и ценностей функционально-полезных, закрепившихся в общественной практике и сознании общества, форм деятельности. На основе этой системы формируется культура личности, в том числе и профессиональная. Культура отражает возможности общества в оптимизации условий жизнедеятельности человека и характеризует процесс и итог развития социализированной индивидуальности человека на данном этапе.

Встречается в литературе понимание профессиональной социализации как процесса профессионализации, профессионального становления личности, интеграции в социально-профессиональную среду. Профессионализация – лишь аспект профессиональной социализации, предполагающий освоение суммы знаний, навыков, приемов, операций, составляющих собственно техноло-

гические средства профессиональной деятельности[17]. Что касается профессионального становления личности, то профессиональная социализация является его необходимым условием. Профессиональная социализация личности не тождественна понятию интеграции этой личности в социально-профессиональную среду, она является способом этой интеграции.

В современных условиях, которые влекут за собой ряд негативных социальных последствий (безработицу, обострение криминальной обстановки, нивелирование общечеловеческих ценностей и др.), происходит формирование новых хозяйственных структур, (как государственных, так и частных); изменение демографической структуры общества, повышаются требования к специалистам-профессионалам. Эти требования предполагают, что молодое поколение должно не только совершенствовать свои профессиональные качества, но и быть психологически готовым к выполнению профессиональных обязанностей в иной социальной обстановке и к иному виду профессиональной деятельности [1, с. 124]. Иначе говоря, проявляя профессионализм, активность и предприимчивость в изменившихся социально-экономических условиях, офицер должен уметь реализовать свой жизненный потенциал в иной социальной обстановке и плоскости общественных работ.

Как и любое общественное явление, социализация, по сути своей, многоаспектна. Она представляет собой процесс усвоения человеком определенной системы знаний, норм, ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве полноправного члена общества, а также включает как целенаправленное воздействие на личность (воспитание), так и стихийные, спонтанные процессы, влияющие на ее формирование.

Принципом исследования профессиональной социализации курсантов высшего учебного заведения МВД выступает единство рассмотрения специфической деятельности и отношений, являющихся проекцией существующей в обществе социальной деятельности и отношений на условия конкретной среды. Деятельность по защите граждан Украины и отношения, складывающиеся между субъектами этой деятельности, определяют специфику форми-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

руемых для этого коллективов, их социальную организацию, структуру, профессиональные роли, их содержание, приемы и способы взаимодействия и осуществления коллективных функций. Поэтому и профессиональная социализация не может рассматриваться иначе, чем через систему социальных отношений, складывающихся в конкретных условиях места и времени между курсантами. Социальные отношения формируются в процессе социальной деятельности, то есть совокупности действий преподавателей и курсантов в учебном заведении. Таким образом, профессиональная социализация не есть какая-то особенная область деятельности, вырванная из контекста конкретной социальной деятельности. Она выступает лишь как специфическая деятельность по достижению целей адаптации курсантов к специфическим условиям обучения в высшем учебном заведении системы МВД Украины.

Успех социализации курсанта предполагает его эффективную адаптацию в вузе, с одной стороны, а с другой – способность в определенной мере противостоять части тех жизненных коллизий, которые мешают его саморазвитию и самореализации [13, с.76].

В плане решения проблемы, связанной со способностью противостоять жизненным коллизиям, следует отметить, что у курсанта высшего учебного заведения системы МВД в отличие от студента, обостряются противоречия, обусловленные возрастными социально-психологическими характеристиками.

В студенческом возрасте молодежь имеет довольно ярко выраженную социально-психологическую характеристику, вбирающую в себя ряд противоречивых показателей. С одной стороны, в этом возрасте молодой человек переживает интенсивное психофизиологическое, социальное развитие, формируются его мировоззрение, жизненные цели и социальные ориентиры. С другой стороны, процесс социализации не может проходить безболезненно, не сопровождаясь в определенные моменты кризисными состояниями, которые продуцируются комплексом разноплановых неблагоприятных внешних и внутренних факторов. Эти факторы обостряются в условиях определенного ограничения свободы передвижения и общения курсантов; жестких дисциплинарных требований и моделирования армейских условий быта, кажущейся

невозможністю повноцінно самореалізуватися в соціально значущій діяльності і т.д. [2, с.29].

Таким образом, можно констатировать, что курсанты, как никакая другая социальная группа, испытывают на себе императивный прессинг от навязываемых стереотипов поведения, регламентации ее действий. В то же время формулируются настоятельные требования к активно - позитивной самореализации при решении вопросов, касающихся организации собственной жизни и жизни сокурсников. Такая противоречивость, сочетающаяся со сложностью процессов социализации личности курсанта, усвоением его социальных ценностей и норм поведения, может послужить благоприятной основой для распространения в курсантской среде различного рода социальных отклонений. Противодействием проявлению различных видов социальных отклонений в коллективе способствует организация процесса социализации курсантов во взаимосвязи мезо- (образовательное учреждение) и макросоциума (окружающая среда).

Под социализацией курсанта мы понимаем целостный, непрерывный, преемственно-взаимосвязанный процесс освоения и воспроизводства человеком социальных ролей и культурных норм, формирование социокультурного опыта и преобразование его в собственные ценности, установки, ориентации путем саморазвития и самосовершенствования адекватно динамично-меняющемуся окружению и условиям реализации военно-профессиональной и социокультурной деятельности.

Социализация такого типа возможна в условиях социально-ориентированной образовательно-воспитательной среды, обеспечивающей тесные внутренние связи образовательной и профессиональной деятельности, а также внешние связи с социальным окружением [16].

Одним из неотъемлемых требований успешной социализации курсантов является освоение ими многообразия социальных навыков и ролей, развитие культуры социального поведения с учетом открытости общества, его быстрой информатизации, роста динамики изменений межличностных и общественных социокультурных отношений [17].

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Система образования МВД – необходимая и неотъемлемая часть организации государства. Она является основным источником комплектования офицерами органов внутренних дел, других формирований. Социализация личности курсантов происходит в жестко регламентированных условиях. Однако данная регламентация относительна и динамично меняется в соответствии с рядом детерминирующих факторов (смена общественно-политических и экономических интересов страны, динамика общественно-политической обстановки в мире, преобразование государства и др.).

Таким образом, можно сделать вывод, что в условиях высшего учебного заведения системы МВД социализация имеет свои особенности. Речь идет о том, что она, во-первых, осуществляется в специфической, относительно замкнутой, социокультурной среде, которая оказывает существенное влияние на личность курсанта.

Во-вторых, социализация представляет собой процесс приобретения личного опыта через различные роли, которые приходится "играть" курсанту в период обучения в вузе – роль обучаемого, подчиненного, командира, воспитателя и другие. Все эти роли имеют место в структуре высшего учебного заведения, поскольку курсант задействован во всех сферах жизнедеятельности вуза.

В-третьих, социализация основывается на приобретении знаний и усвоении тех моральных и правовых норм, которые культивируются в вузе и прививают уважение к известным правилам политической и правовой системы и социальным ролям различных социумов. В этот процесс включаются нравственные, политические и правовые нормы, которые являются необходимой составной частью социализации любой личности.

Социализация личности в современных условиях должна способствовать самоусовершенствованию и самореализации личности, что, в свою очередь, положительно влияет на адекватное понимание собственной значимости в структуре и динамике жизни современного украинского общества.

Перспективы дальнейшего исследования в данном направлении связаны с разработкой педагогических условий, влияющих на профессиональную социализацию курсантов высших учебных заведений системы МВД Украины.

Использованная литература:

1. Абульханова - Славская К.А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980.
2. Алексеев О. Международные тенденции в инженерном образовании // Высшее образование в России. - 1993. - № 2. - С. 26-33.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. - М., 1980. - 416 с.
4. Аувяэрт Л.О. О некоторых теоретических вопросах исследования правовой социализации молодежи // Учения Запада. - Тарту, 1978. - С.85-103.
5. Ахиезер А.С. Социокультурная методология развития российского общества. Заседание №1. Специфика социокультурных исследований / А.С. Ахиезер // Рубежи - 1996, №5. - С.17-21.
6. Весна Е.Б. Проблема социализации и ее эффектов в развитии личности ее смысловых установок / Е.Б. Весна // Мир психологии, № 2, 2001.-С. 154-165.
7. Голофаст В.Б., Иванов О.Н. Процесс профессиональной социализации и особенности формирования молодого учителя // Социологические проблемы семьи и молодежи. - Л.: Наука, 1972. - С.26-32
8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. - Т. 3, Л. - М., 1955. - С.523.
9. Интеграционные процессы в современном мире и социальный прогресс/ Под ред. М.А.Розова. - М.: Издательство МГУ, 1989. - 175 с.
10. Кирьянова Т.В. Социализация и профессии (школьная карьера в рамках тендерного подхода /Т.В. Кирьянова // Тендер, власть, культура: социально-антропологический подход. - Саратов, 2000. - С. 15-18.
11. Краткий словарь по социологии. / Под ред. Гвишиани Д.М., Лапина Н. И.-М.: Политиздат, 1989. - С. 139.
12. Лейман И.И., Лазар М.Г., Полторанова Г.И. О нравственной и профессиональной социализации молодого специалиста // Молодежь, образование, воспитание, профессиональная деятельность. - Л., 1973. - С.113-122.;
13. Матвиенко С.А. Социализация личности учащегося /С.А. Матвиенко, И.И. Лушпаева // Профессиональное образование, №8, 2000. - С. 23.
14. Момов В. Проблемы управления идеологическим процессом на научной основе и нравственной социализации личности // Этика,

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

мораль, воспитание (Прикладные аспекты). - Новосибирск, 1982. - С.44-66.

15. Недосекина М.А. К вопросу о социализации личности студента в условиях высшей школы / М.А. Недосекина // Человечество на пороге XXI века. - Магнитогорск, 1999. - С. 76-77.

16. Рошин С.К. Социализация политическая / Социология: словарь-справочник: Междисциплинарные исследования. - М.: Наука, 1991. - Т. 3. - С. 193.

17. Смирнова Н.В. Социокультурная динамика образовательного процесса / Н.В. Смирнова - Оренбург: Изд-во Оренбургского государственного ун-та, 2000.-196 с.

18. Сулейманов М.Н. Методологические и теоретические вопросы исследования профессионализации. - С. 32.

19. Трегубова Т.М. Педагогический менеджмент и социализация личности / Т.М. Трегубова. - М.: Изд-во "Я вхожу в мир искусств", 1999. - 227 с.

20. Халл Р. Социальные проблемы развития общества // Материалы к VIII Всемирному социологическому конгрессу. - М., 1971. - Вып. 5. 4.1. - С.42.

В.С. Коваль

доцент кафедры конституционного
и международного права
*(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)*

**ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА,
ПАРЛАМЕНТА И ПРАВИТЕЛЬСТВА
В НОВЫХ СТРАНАХ ЕВРОПЫ И АЗИИ**

Современное развитие конституционной теории и практики по вопросу о взаимоотношениях ветвей государственной власти идет в двух направлениях: с одной стороны, происходит дальнейшая дифференциация властей, а с другой - утверждаются взгляды об их единстве и о субсидиарности (ради достижения общих целей каждая ветвь своей деятельностью дополняет другую, если

последняя не обладает достаточными возможностями и если это допускает Конституция). В основных законах новых государств Европы и Азии (страны Центральной и Восточной Европы, а также государства образовавшиеся на просторах некогда существовавшего СССР) в формулировках о государственной власти сочетаются тезисы о разделении властей, их самостоятельности, взаимодействии и равновесии, сдержках и противовесах. В ч.4 ст.3 Конституции Республики Казахстан содержится принципиальное положение о единстве государственной власти, которого нет в основных законах других новых государств Европы и Азии. В конституциях России, Армении, Грузии, Литвы, Болгарии, Македонии, Словении, Хорватии, Латвии, Эстонии, Таджикистана и Узбекистана сохранился односторонний разделистский подход, господствовавший длительное время в зарубежном праве и недооценивавший идею Ш. Монтескье о единстве действий ветвей власти, которые должны находиться в "концерте"¹.

Вопрос о взаимоотношениях основных органов ветвей государственной власти имеет целый ряд элементов, многие из которых в большинстве конституций новых государств Европы и Азии даже не обозначены (например, регламентарная власть исполнительных органов или делегированное законодательство). А ведь это – важнейшие практические вопросы, которых игнорировать нельзя, если есть желание жить в правовом государстве.

Изменения во взаимоотношениях главы государства, парламента и правительства в современных зарубежных странах связаны в том числе и развивающейся тенденцией усиления исполнительной власти. По мнению многих зарубежных и отечественных специалистов – правоведов, такое усиление обеспечивает более оперативное и профессиональное управление государственными делами. "В наше время, – пишет, например, российский профессор В.Е. Чиркин, – требуется высокая квалификация в сфере управления государством. Оно все более переходит к специалистам, в том числе путем тщательной проработки проектов предла-

¹ Чиркин В.Е. О некоторых проблемах реформы российской Конституции // Государство и право.-2000.-№6.-С.9.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

гаемых законов и иных решений"¹. Украинский профессор В.Н. Шаповал, отмечая важность специализации управления, справедливо считает, что смещение акцентов во взаимоотношениях высших органов в пользу усиления роли правительства и упрочение его полномочий за счет парламента в целом обусловлено определенными политическими интересами².

Процесс усиления исполнительной власти во многих конституциях прямолинейно не прослеживается. Он весьма противоречив. Наряду с усилением полномочий правительства, конституции стали более четко и определенно регулировать отношения законодательной и исполнительной властей. Устанавливаются детализированные положения об ответственности правительства в условиях парламентарных форм правления, наблюдается возникновение новых и развитие известных форм этой ответственности.

Что касается парламентской ответственности правительства, то она, согласно конституциям новых государств Европы и Азии реализуется преимущественно посредством двух процедур: вотума недоверия и отказа в доверии. Вотум недоверия – результат парламентской инициативы. Поэтому в интересах стабильности правительства конституции иногда усложняют процедуру этой инициативы, требуя, чтобы она исходила от более или менее значительной группы парламентариев, а также обуславливая выражение недоверия необходимостью подачи за резолюцию недоверия абсолютного или квалифицированного большинства голосов в палате.

В ряде новых стран Европы конституциями предусмотрен так называемый конструктивный вотум недоверия: он считается состоявшимся, если парламент или палата не просто приняли резолюцию недоверия, а определили главу нового правительства. Так, согласно п. 1 ст. 39/А Конституции Венгрии, предложение о вотуме недоверия главе правительства может быть внесено от имени пятой части депутатского корпуса вместе с альтернативной кан-

¹ Чиркин В.Е. Указ. соч.-С.11.

² Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник.-К.: АртЕк. Вища шк. 1997.-С.130.

дидатурой на должность премьер-министра. Выражение недоверия одновременно означает избрание нового главы правительства. Согласно ст. 116 Конституции Словении, недоверие правительству проявляется в избрании Скупщиной нового премьер-министра. Такое решение принимается путем голосования большинства избранных депутатов Скупщины по предложению не менее десяти депутатов.

Конструктивный вотум недоверия предусмотрела и Конституция Польши. В частности, из ч. 1 ст. 158 следует, что депутаты Сейма могут выразить недоверие правительству только с одновременным избранием нового Председателя Совета Министров. Если соответствующее постановление принято Сеймом, президент Республики принимает отставку правительства и назначает избранного Сеймом нового Председателя Совета Министров и по его предложению – остальных членов Совета Министров, а также принимает их присягу.

Смысл такой процедуры специалисты – правоведы видят прежде всего в том, что наравне с возможностями политической ответственности правительства она способствует становлению ответственной оппозиции. Практика свидетельствует, что сместить с должности главу правительства с помощью конструктивного вотума можно лишь при наличии паритета главных партийно-политических сил в парламенте. Эта процедура также позволяет избежать длительных правительственных кризисов, вызванных тем, что парламент, свергнув правительство, долгое время не может создать ему замену.

Отказ в доверии имеет место в случае, когда правительство само поставило вопрос о доверии в связи с каким-либо актом, принятия которого оно добивается от парламента. Это достаточно эффективный способ давления на парламент, особенно в условиях, когда отказ в доверии и вызванный этим правительственный кризис могут повлечь роспуск парламента (палаты). Так, при решении вопроса о том, выражать доверие правительству или нет, Палата представителей парламента Чешской Республики порой чувствует над собой дамоклов меч, так как согласно ч. 1 ст. 35 чешской Конс-

титущии президент может распустить нижнюю палату, если она выразила вотум недоверия новоизбранному правительству, кандидатура главы которого была предложена председателем Палаты, или если "Палата представителей неспособна в течение трех месяцев принять решение по правительственному законопроекту, с обсуждением которого правительство связывает вопрос о доверии".

В то же время в Чехии, как и, скажем, в Эстонии, этот дамоклов меч не слишком велик. В Чехии вотум недоверия правительству, проработавшему определенное время, роспуском Палаты представителей не грозит. Что же касается Эстонии, то согласно ст.97 ее Конституции в случае вотума недоверия правительству или премьер-министру президент республики может в течение трех дней назначить по предложению правительства внеочередные выборы в Государственное Собрание. Но зато эстонские парламентарии могут не волноваться за свои мандаты тогда, когда выражают недоверие отдельному министру (в этом случае президент обязан освободить этого министра от должности) и когда правительство само ставит вопрос о доверии к себе.

А вот как обеспечивается устойчивость правительства в Республике Молдова. Согласно ст. 85 Конституции этой страны президент может распустить парламент, если последний "не выразил вотум доверия правительству в 45-дневный срок после внесения предложения, и только после отклонения предложения не менее двух раз", а также в случае "невозможности формирования Правительства или блокирования в течение трех месяцев принятия законов".

Об усилении исполнительной власти свидетельствует еще и то, что во многих странах правительство является главным поставщиком законопроектов. Правительственные законопроекты могут быть внесены непосредственно как самим правительством, так и депутатами – представителями парламентского большинства, на которое правительство опирается. При этом правительство, в частности в Армении, может устанавливать последовательность обсуждения внесенных им законопроектов и требовать, чтобы

они были поставлены на голосование с приемлемыми только для него поправками. В Латвии преимущественная роль правительства в реализации права законодательной инициативы обеспечивается тем, что под законопроектом, вносимым депутатами, должно быть такое количество подписей, которое приближается к числу членов парламента, необходимому для организации фракции. Более того, согласно ст. 63 латвийской Конституции, министры, а также уполномоченные ими ответственные должностные лица имеют право принимать участие в заседаниях Сейма и его комиссий и вносить дополнения и поправки в законопроекты. Право предложения правительством поправок к проекту закона во время рассмотрения его парламентом закрепляет и Конституция Польши. (ч. 2 ст. 119).

Следует добавить, что в ряде новых стран Европы и Азии правительство имеет возможность контролировать реализацию права общей законодательной инициативы остальными его субъектами относительно предложений, которые предусматривают бюджетные расходы. Например, в Армении существует конституционное положение, согласно которому законопроекты, уменьшающие доходы или увеличивающие расходы государства, Национальное Собрание обсуждает только при наличии заключения правительства (ст. 75). Конституция России в п. 3 ст. 104 устанавливает, что законопроекты о введении или отмене налогов, освобождении от их уплаты, выпуске государственных займов, изменении финансовых обязательств государства, другие законопроекты, предусматривающие расходы, покрываемые за счет федерального бюджета, могут быть внесены только при наличии заключения правительства. Согласно п. 6 ст. 61 Конституции Республики Казахстан, проекты законов, предусматривающие сокращение государственных доходов или увеличение государственных расходов, могут быть внесены лишь при наличии положительного заключения правительства. Близкое по содержанию положение содержит и белорусская Конституция. "Законопроекты, следствием принятия которых может быть сокращение государственных средств, создание или увеличение расхо-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

дов, – гласит ее ст. 99 в ч. 2, – могут вноситься в Палату представителей лишь с согласия Президента, либо по его поручению – Правительства”.

О сужении реальных возможностей парламентов в сфере осуществления государственной власти говорит и то, что в современных конституциях, в том числе и новейших, получили развитие нормы о делегированном законодательстве, о чрезвычайном положении.

Конституции, определившие институт делегированного законодательства, по-разному регламентируют порядок передачи парламентом своих полномочий. Так, Конституция Армении в ст. 78 устанавливает: “В целях законодательного обеспечения программы деятельности Правительства Национальное Собрание может уполномочить Правительство на принятие имеющих силу закона постановлений, которые действуют в течение установленного Национальным Собранием срока и не могут противоречить законам”. Эти постановления должны быть подписаны президентом. Тем самым в Армении делегатом парламентских полномочий выступает правительство.

А вот в Туркмении делегатом полномочий парламента является только глава государства. Согласно ст. 66 туркменской Конституции, меджлис (парламент) может передавать право издавать законы по отдельным вопросам президенту с обязательным последующим их парламентским утверждением. При этом меджлисом не могут быть переданы законодательные функции по вопросам принятия и изменения Конституции, уголовного и административного законодательства, а также судопроизводства.

К сфере правительственного правотворчества регламентарного характера следует отнести и некоторые нормативно-правовые акты глав государств, имеющих силу закона. Принятие этих актов обычно связано с чрезвычайными обстоятельствами, которые препятствуют нормальной работе парламента. Так, в Словении и Хорватии президенты в период состояния войны или во время чрезвычайного положения по предложению правительств могут издавать указы, имеющие силу закона. Эти указы в установ-

ленный срок должны быть переданы для парламентского утверждения.

Новая тенденция, проявившаяся в конституционном законодательстве некоторых новых государств Европы и Азии, указывает на откровенное подчинение парламента интересам исполнительной власти. Так, в Республике Беларусь президент по своей инициативе либо по предложению правительства может издавать временные декреты, имеющие силу закона. Для их отмены необходимо большинство не менее двух третей голосов от полного состава нижней и верхней палат парламента. При этом палаты могут регулировать законом отношения, возникшие на основе декретов, которые отменены (ч. 3 ст. 101). Здесь, таким образом, правительство может обеспечивать принятие законов минуя парламента. Согласно п. 2 ст. 61 Конституции Республики Казахстан, президент имеет право объявлять рассмотрение законопроекта срочным, означаящее, что парламента должен рассмотреть данный проект в течение месяца со дня его внесения. При неисполнении парламентом настоящего требования президент вправе издать указ, имеющий силу закона, который действует до принятия парламентом нового закона. Статья 111 Конституции Азербайджана устанавливает, что Милли Меджлис (парламент) может принимать только такие законы и постановления, которые не содержат конкретных поручений органам исполнительной власти.

Некоторые конституции наделяют правительство правом в период между сессиями парламента принимать постановления, имеющие силу закона. Такие постановления, согласно, например, ст. 81 латвийской Конституции, "не могут изменять закон о выборах в Сейм, законы о судостроительстве и судопроизводстве, бюджет и бюджетное право, а также законы, принятые в период деятельности существующего Сейма; также они не могут касаться амнистии, выпуска бон Государственного казначейства, государственных налогов, таможенных сборов, железнодорожных тарифов, займов; они теряют силу, если не будут внесены в Сейм по истечении трех дней после открытия ближайшей сессии Сейма".

В отдельных странах Азии основные законы предусматривают надпарламентские формы осуществления законодательной власти. Надпарламентские формы связаны с созданием особого рода органов, включающих наряду с парламентом (он становится частью таких органов) высших должностных лиц, лиц, назначенных президентом, представителей государственной власти на местах, которые, по идее, должны выражать интересы местного населения¹. Например, в Туркменистане это Халк маслахаты (Народный совет), в состав которого входят президент республики, депутаты меджлиса (парламента), по одному представителю, избираемому от каждого этрапа (традиционная организация населения), председатель Верховного Суда, генеральный прокурор, члены Кабинета министров, главы администрации веляатов (губернаторы областей), некоторые другие лица. Согласно ст. 45 туркменской Конституции, Халк маслахаты является высшим представительным органом народной власти. Именно он принимает наиболее важные решения, что, несомненно, сужает законодательную компетенцию меджлиса.

В некоторых конституциях новых государств Европы и Азии прослеживается намерение создать динамичную и эффективную исполнительную власть с помощью сильной президентской власти. Но воплощение этого намерения приводит к непоследовательному разделению власти. В итоге институт президента, например в Армении, по месту и значению в государственном механизме предстает как самостоятельная, четвертая ветвь власти, к тому же доминирующая над другими властями.

Таким образом, смещение акцентов во взаимоотношениях высших органов в пользу усиления роли правительства и изменения в функционировании государственного механизма обусловлены объективным следствием современного развития стран, в том числе и новых стран Европы и Азии, всесторонним потребностям которого в значительной мере отвечает динамизм и взвешенность в деятельности органов исполнительной власти.

¹ Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – М.: Юрист, 1999. – С.264.

Є.С. Назимко

науковий співробітник відділу
організації наукової роботи
(*Донецький юридичний інститут
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*)

КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ДЕПЕНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (ПЕРІОД З 882 Р. ДО 1764 Р.)

Використовуючи знання про історію розвитку пенальної політики можна дослідити особливості генезису різноманітних кримінально-правових явищ та інститутів у кожній державі світу, простежити, як виникали, розвивалися та удосконалювалися (трансформувалися) норми права, які позитивні та негативні риси були в минулому, від чого треба відмовитися, на що слід звернути увагу в майбутньому тощо.

Пенальна політика держави – це ціннісний вимір правової політики держави у сфері протидії злочинності, який має своїм предметом мету, оптимальні вид і розмір покарання за злочин, розробляє положення щодо призначення та звільнення від покарання та його відбування, формує засоби протидіючого впливу на злочинність під час реалізації покарання та знаходить своє відображення в нормах кримінально-правового, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального й кримінологічного законодавства і практиці їх застосування. Депеналізація ж являє собою напрям кримінально-правової галузі пенальної політики держави, який здійснюється уповноваженими органами державної влади та полягає у передбаченні більш м'якого виду чи (та) розміру покарання як в положеннях Загальної частини, так і в санкціях статей (частин статей) Особливої частини КК, призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від покарання та його відбування¹.

¹ Назимко Є.С. Види депеналізації та підстави її класифікації / Є.С. Назимко // Адвокат. - 2008. - № 8. - С. 25.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Необхідно відмітити, що в історичному аспекті розвиток кримінальної репресії досліджувався такими вченими, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.О. Гацелюк, В.К. Гришук, В.В. Кондратішина, О.М. Костенко, М.І. Мельник, А.А. Митрофанов, А.А. Музика, М.В. Палій, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та іншими. Однак історія розвитку депеналізації не піддавалась окремому дослідженню.

Тому метою цієї статті є аналіз історії депеналізації в Україні в період з 882 р. до 1764 р.

Найвидатнішою пам'яткою кримінального права князівського періоду є Руська Правда, яка мала три редакції – Коротку, Просторову та Скорочену. Будучи жорстко орієнтованою на соціальне та майнове становище особи винного й потерпілого, Руська Правда все ж таки залишилася пам'яткою звичаєвого права, яке виражало інтереси громади, побудованої на принципі первісної рівності. Положення Руської Правди втілили християнські традиції, закріпили чимало норм про злочини та покарання, виробили низку важливих правових категорій, заклали підвалини для розвитку різноманітних інститутів кримінального законодавства¹. Застосування покарання залежало від соціального становища як злочинця, так і потерпілого. Пенальна політика відкрито проголошувала у формі станових привілеїв класовий характер покарання. Посягання на життя, честь і майно феодалів каралося суворіше, ніж посягання на життя, честь і майно простих вільних людей давньоруського суспільства². Наведене твердження стосується й депеналізації. У цей час на території України застосовувалось звичаєве право, що дозволяло використовувати таліон – кровну помсту ("око за око, зуб за зуб, живіт за живіт"). Але в положеннях Руської Правди передбачався такий вид депеналізації, як заміна кровної помсти

¹ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: [монографія]. - К.: КНТ, 2007. - С. 42-43.

² Історія держави і права України: [підручник]. - У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. - Том 1. / Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре". 2000. - С. 85

"вірою" – грошовим штрафом. Згодом найвидатнішу форму покарання, якою була помста злочинцю з боку потерпілого або його родичів, спочатку було обмежено (ст. 1 Короткої правди; ст. 1 Просторової Правди), а потім заборонено зовсім (ст. 2 Просторової Правди)¹. Ця заміна одного виду покарання іншим була обумовлена не гуманним ставленням держави до злочинця, не "людським виміром" пенальної політики Руської держави, а умовами посилення військової небезпеки, за якої існувала необхідність у придбанні зброї, коней та іншого провіанту.

Слід зазначити, що застосування депеналізації в цей період було обумовлене не доцільністю та справедливістю, а навпаки нерівністю, відкиданням всякої ідеї справедливості застосування репресії. Так, наприклад, за вбивство вільного чоловіка, на злочинця накладався грошовий штраф у розмірі 40 гривень. А за вбивство вільної жінки стягувався штраф у розмірі 20 гривень (ст. 88 Просторової Правди). На думку деяких вчених, це можна пояснити тим, що на Русі, як і будь-якому феодальному суспільстві, було узаконено нерівне становище жінки. Існує також думка, згідно з якою за вбивство жінки судили, як за вбивство чоловіка. Якщо жінка теж була винна (наприклад, сама брала участь у бійці), то штраф за її вбивство зменшувався до половини². Як, бачимо, у другому підході розглядається окремий випадок застосування обставин, що пом'якшують покарання, які не дуже часто використовувались під час призначення покарання в цей період. Тому, на жаль, маємо констатувати той факт, що цей вид депеналізації засновувався на гендерній нерівності, яка існувала в той час.

Період перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (1349-1648 рр.) ознаменувався переходом від ранньофеодальних форм суспільного життя до початкового етапу розвитку феодалізму і характерної для нього феодальної роздробле-

¹ Історія держави і права України: [підручник]. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Ташія, А.Й. Рогожина. – Том 1. / Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. – С. 85.

² Там само. – С. 86.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ності¹. У 50-х роках XIV ст. розпочалася експансія Литви на Україну, а у другій половині XIV ст. більшість українських земель була приєднана до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського (офіційна назва держави). У 1387 р. галицькі землі були захоплені Польщею². Закарпаття опинилося під владою Угорщини, а Буковиною заволоділо Молдавське князівство. Приєднання українських земель до складу сусідніх держав негативно вплинуло на долю української державності – вона була ліквідована. Надзвичайно тяжким і трагічним для України стало утворення після Люблінської унії 1569 р. нової держави – Речі Посполитої³.

Цей період характеризується тим, що на території України одночасно діяли різноманітні нормативні акти, які відображали стан розвитку пенальної політики держав-метрополій (Статути Литовські 1529, 1566, 1588 рр., Магдебурзьке право, Зерцало Саксонське, польські законодавчі акти "Саксон", "Порядок"), а також українські звичаєві правові норми.

Важливими віхами в історії розвитку кримінально-правової галузі пенальної політики України були Судебники 1497 та 1550 рр., які встановили сурову систему покарань, спрямовану на залякування населення. У зв'язку з цим були скасовані існуючі види депеналізації: смертна кара, тілесні покарання, позбавлення волі витіснили розгалужену на той час систему штрафів.

Прийняття Литовських Статутів виявило пеналізаційні процеси на законодавчому рівні: смертна кара, що була найбільш тяжким покаранням, за першим Литовським Статутом застосовувалась у 20 випадках, за другим – у 60, за третім – у 100⁴. Як і в попередній

¹ Історія держави і права України: [підручник]. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – Том 1. / Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. – С. 125.

² Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: [навчальний посібник] / М.Г. Тараненко, В.П. Шевчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.iapm.edu.ua/metod/1813.pdf>.

³ Там само.

⁴ Музиченко П.П. Історія держави і права України: [навчальний посібник] / П.П. Музиченко. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2001. – С. 91-92.

період практична депеналізація залежала від соціального стану злочинця та потерпілого: тілесні покарання, що застосовувались переважно до селян, могли замінятись майновими. Однак до цього ще додавалась залежність міри репресії від національної приналежності, що з погляду сьогодення порушувало принципи справедливості і рівності всіх громадян перед законом. Тобто депеналізація проводилась всупереч основоположним принципам кримінально-правової галузі пенальної політики.

Кримінально-правові норми мали відкрито класовий характер. Життя, майно, честь і особиста гідність представників панівних станів, передусім шляхти, захищалися посиленими санкціями. За деякі злочини для шляхти передбачалися значно менші покарання, ніж для простих людей. Інколи шляхтичі взагалі звільнялися від покарання. Так, за I Литовським статутом покаранням за образу шляхтича була в'язниця, за образу нешляхтича – штраф. За вбивство, вчинене кількома шляхтичами, покаранню підлягав лише один з них, решта платила гуртом "головщину"¹.

У 1569 р. була укладена Люблінська унія – угода про об'єднання Польщі і Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу під назвою Річ Посполита. Водночас на українських землях залишався чинним Литовський статут 1566 р. Після прийняття у 1588 р. III Литовського статуту він став джерелом права в усіх українських землях і діяв там як найавторитетніше джерело права протягом багатьох років².

Слід зазначити, що в цей час в Європі відбувається зародження, розвиток та становлення процесів гуманного ставлення до людини (в тому числі й тої, яка вчинила злочин) – так звана епоха Просвітництва, яка знайшла своїх прибічників і серед українців. Наприклад, Павло Русин наголошував на тому, що правитель має бу-

¹ Історія держави і права України [підручник]. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – Том 1. / Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. – С. 197.

² Усенко І., Чехович В. Литовські статuti // Українське державотворення: невitreбуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – С. 271.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ти мудрим, стверджувати всі права і чесноти, бути великодушним до тих, хто порушував закон¹. В його працях простежується послідовний заклик до проведення депеналізації, послаблення та гуманізації кримінально-правової репресії в цілому.

Часто, призначаючи винному суворе покарання, яке було передбачено санкцією відповідної кримінально-правової норми, суди одразу пом'якшували його, посилаючись на його "незвиклість", і, з посиланням на норми звичаєвого права або на судовий прецедент, пом'якшували його².

Прикладом депеналізації у виді помилування в цей період може слугувати випадок, коли Данило Галицький після завоювання м. Галич, яке за допомогою боярства було захоплено Ростиславом, проявив милосердя і помилував галицьких бояр, незважаючи на їхню зраду³.

Одним з найсуворіших було часто вживане в XV ст. покарання у виді позбавлення прав і честі, що застосовувалося виняткове відносно шляхти і що називалося "виволанням", оскільки було пов'язано з публічним оголошенням вироку. "Виволання" призводило до громадянської смерті засудженого. Засуджені до такого виду покарання позбавлялися всіх прав і привілеїв та виганялися тимчасово або назавжди за межі держави. Таке покарання супроводжувалося конфіскацією майна та іншими видами додаткових покарань. Від наслідків "виволання" міг звільнити тільки великокнязівський охоронний лист, так званий глейт⁴.

Оригінальні види депеналізації мали місце в Запорізькій Січі – військово-політичній організації українського козацтва, яка ви-

¹ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми [монографія]. – К.: Атіка, 2005. – С. 76.

² Там само. – С. 81.

³ Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Сергій Миколайович Школа. – К., 2003. – С. 15.

⁴ Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Святослав Вячеславович Черкасов. – Одеса, 2005. – С. 74-75.

никла внаслідок стихійної колонізації земель Середнього і Нижнього Подніпров'я в середині XVI ст. У численних працях дослідників історії запорізького козацтва переконливо доведено, що Запорізька Січ була зародком української національної держави, продовженням національної традиції українського народу¹. На території цього політико-територіального утворення під час призначення покарання широко застосовувався судовий прецедент та стародавні звичаї. Так, від смертної кари козака могла врятувати жінка, яка висловила бажання взяти його собі за чоловіка. На вирок суду могла вплинути й громадська думка. Це передовсім торкалося вироків щодо відомих осіб, які заслужили на повагу суспільства².

Як відомо, у результаті визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. була створена незалежна держава, яка, за визначенням ряду дослідників, за формою правління була Українською Козацькою Республікою. Вона мала всі відповідні ознаки, і у тому числі судову систему і судочинство, які існували і протягом багатьох десятиліть після входження Гетьманщини до складу Росії у 1654 р.³.

Одним із джерел пенальної політики України цього періоду було Соборне Уложення 1649 р. В ньому передбачалось більш ніж 50 деліктів, за які могла призначатися смертна кара. Для посилення карального ефекту цього виду покарання передбачались не лише прості її види (повішення, відсічення голови), але й кваліфіковані (залиття горла розплавленим металом, закопування в землю до настання смерті тощо), які завдавали особливого мучення злочинцю. Також розповсюдженими на той час покараннями були тілесні покарання, тюремне ув'язнення, висилка. В багатьох

¹ Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Василь Тимофійович Маляренко. - Х., 2005. - С. 54.

² Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми [монографія]. - К.: Атіка, 2005. - С. 81.

³ Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Василь Тимофійович Маляренко. - Х., 2005. - С. 55.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

статтях цього нормативно-правового акту говорилось про різноманітні види тілесних покарань: побиття батогами, розгами, кнутом тощо. В основному це були засоби, спрямовані на залякування населення та приниження злочинця. До них відносились вививання ока, відсічення однієї або двох рук, відрізання ушей та інше¹. Гармонічним продовженням подібної політики явилось розроблення, прийняття та введення в дію Артикулу воїнського 1715 р. Цей нормативний акт розширив кількість норм, якими передбачалась можливість застосування смертної кари, до 100. Як бачимо, за таких тенденцій розвитку пенальної політики Російської держави мова про застосування депеналізації взагалі не йшлася.

У ст. II Соборного Уложення зазначалося, що зрадник, який повернувся із-за кордону, при помилуванні його государем втрачав право на повернення конфіскованих земель². З другої половини XVII ст. набуває поширення такий вид депеналізації як заміна стародавньої форми вигнання ("виволання") новим видом покарання – засланням. Спочатку заслання застосовувалося рідко, головним чином за злочини проти релігії. Згодом, за наказом царя до Сибіру та інших віддалених місцевостей стали висилатися і окремі неугодні високопоставлені урядовці української адміністрації, а потім і просте населення³. У 1672 р. депеналізація була застосована до колишнього гетьмана України Д. Многогрішного: його було засуджено до смертної кари, яку потім замінили на заслання до Сибіру.

За часів Петра I часто застосовувалась депеналізація у виді помилування (найбільш розповсюдженою була заміна смертної кари каторжними роботами). Наприклад, з нагоди укладення миру зі

¹ Рыбак М.С. Эволюция системы уголовного наказания в России / М.С. Рыбак // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2007. – №6. – С. 71

² Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Сергій Миколайович Школа. – К., 2003. – С. 15.

³ Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Святослав Вячеславович Черкасов. – Одеса, 2005. – С. 76.

Швецією Петро I видав Маніфест від 4 листопада 1721 р. "Про прощення всім каторжним і колодникам, крім смертоубивць і розбійників, внаслідок милості Всевишнього у війні". Маніфест передбачав як повне звільнення від покарання, так і його пом'якшення. Принагідно зазначити, що Указом від 30 серпня 1720 р. для проголошення цього Маніфесту було визначено спеціальне публічне місце¹. В 1741 р. імператрицею Єлизаветою була відмінена смертна кара, а з приходом до влади Катерини II почався процес відмови від тілесних покарань, який набув остаточного завершення указами Олександра II від 1863 р. та Миколи II від 1904 р.²

1728 р. ознаменувався обранням гетьманом Запорізької Січі Д. Апостола. Під час його правління були розпочаті роботи з систематизації національного законодавства (в тому числі й кримінального). Результатом кодифікації національного права стало створення визначної пам'ятки права України, першого кодексу українського права – Зводу законів, який отримав назву "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 р. (далі – "Права...").

"Права..." у сфері законодавчого забезпечення та реалізації репресії за вчинення злочину передбачали досить розвинуту систему покарань, яка включала смертну кару (що поділялась на просту і кваліфіковану), ув'язнення, церковну спокуту, вигнання, майнові покарання та інші³.

Як і раніше, питання застосування депеналізації знаходилися в залежності від соціального становища злочинця і потерпілого. Взагалі, кримінально-правові закони, які діяли на той час, носили яскраво виражений класовий характер і продовжували традицію рабовласницького суспільства, де в першу чергу охоронялись права владної верхівки, а тому міра покарання була різною для простолюдників і володарів. Те, що в одних випадках вважалось злочинном, в інших – просто вчинком, але в цілому злочином вважалась

¹ Ромашкин П.С. Основные начала уголовного и военно-уголовного законодательства Петра I. – М., 1947. – С. 89-90.

² Рыбак М.С. Эволюция системы уголовного наказания в России / М.С. Рыбак // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2007. – №6. – С. 71.

³ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми [монографія]. – К.: Атіка, 2005. – С. 84.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

дія, спрямована проти благополуччя (прав і безпеки) всього суспільства¹.

Наприклад, за вбивство збіглого селянина винний карався грошовим штрафом. На Правобережній Україні шляхтич, який убив просту людину, карався теж штрафом і був зобов'язаний відшкодувати збитки родині вбитого. Просту ж людину за вбивство шляхтича страчували. Привілейоване становище козацької старшини, української шляхти і дворянства виявлялося також у тому, що коли будь-хто з них вчинював злочин, він, як правило, підлягав значно легшому покаранню, ніж проста людина, яка вчинила таке ж діяння².

Таким чином, короткий аналіз історії розвитку депеналізації дає підстави стверджувати, що в період з 882 р. до 1764 р. її застосування в більшості випадків обумовлювалось політико-правовим режимом, що панував на українських землях. Пануюча на той час причина застосування депеналізації – нерівність громадян перед законом – стала потроху послаблюватись тенденцією гуманного ставлення до злочинця, яка набувала свого розвитку в країнах Західної Європи.

Г.В. Коваленко
здобувач кафедри логіки
(Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

**РОНАЛД ДВОРКІН ПРО МОРАЛЬНЕ
ПРОЧИТАННЯ КОНСТИТУЦІЇ США**

Знаходячись на шляху побудування правової, демократичної держави необхідно вивчати не тільки власний досвід, але й досвід

¹ Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.12 "Філософія права" / Олександр Васильович Микитчик. – К., 2002. – С. 128.

² Історія держави і права України: [підручник]. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – Том 1. / Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. – С. 311.

інших держав, оскільки в сучасній Україні визначена орієнтація на правовий порядок розвинених демократій Заходу. У зв'язку з цим заслуговує на увагу висвітлення того, як ця проблема вирішується у новітній західній науковій літературі.

Кожному етапу розвитку українського суспільства, його економічному, соціально-політичному та культурному рівню відповідає певний рівень розвитку конституційного законодавства. Безумовно, абсолютної відповідності при цьому не має та бути не може, оскільки життя більш динамічне, ніж зміни, які можуть бути внесені у діючу Конституцію України [7, с. 498].

Трансформаційні процеси в державно-правовій сфері нашої держави обумовили значну зацікавленість питаннями розуміння та тлумачення права. Необхідно відмітити, що теоретична і практична робота будь-якого юриста постійно пов'язана з тлумаченням. Тому розробка й удосконалення теорії тлумачення були і залишаються актуальними і важливими завданнями [5, с.164].

Зокрема залишається актуальною споконвічна проблема прогалін у праві. Існує багато точок зору на способи її вирішення. Так, відомий німецький теоретик Г. Єллінек на початку ХХ сторіччя дотримувався думки, що державне право без прогалін не буває, а вся історія права – це по суті не що інше, як боротьба за ту чи іншу інтерпретацію прогалін та їх правове осмислення. Г. Кельзен, навпаки, вважав, що прогалін у праві взагалі не може бути, оскільки шляхом тлумачення конституційних норм можливо заповнити будь-які з них [7, с. 499].

Як писав на початку минулого сторіччя Г. Шершеневич, "вироблення прийомів щодо процесу тлумачення так само необхідне, як і у всякій практичній діяльності, у всякому мистецтві. Засвоєння цих прийомів полегшує працю, прискорює досягнення мети. Не дивно, що юристи здавна намагалися виробити техніку тлумачення під рубрикою юридичної герменевтики [9, с.724].

Проблемам тлумачення нормативних актів у зв'язку з проблемами прогалін у праві було присвячено досить велику кількість публікацій у вітчизняній літературі радянського періоду (Алексєєв С., Васьковський Є., Вільнянський С., Карташов В., Лазарєв В., Насирова Т., Перетерський І., Піголкін А., Спасов Б., Хмельова А.,

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Черданцев А., Шершеневич Г. та ін.) Вже в самостійній Україні ці проблеми розглядалися (Вопленко Н., Козюбра М., Копейчиков В., Максимов С., Мережко А., Панов М., Титов В., Тодика Ю., Хропанюк В. та ін.)

У цьому зв'язку представляє значний інтерес філософсько-правова концепція тлумачення Конституції США розроблена американським юристом Роналдом Дворкіном. Сподіваємося, що оскільки вивчення творчого доробку Дворкіна у нас ще тільки розпочалося, знайомство з ним буде корисним для правотворчої, правозастосовної та науково-педагогічної діяльності вітчизняних фахівців.

Роналд Дворкін народився у 1931 році в Вустері (штат Масаچусетс, США). Закінчив коледж у Гарварді (США) та Оксфордський Університет (Англія) зі ступенем бакалавра, де під час навчання був стипендіатом Родса (Rhodes student). Після закінчення навчання у Гарвардській Школі права деякий час працював клерком відомого судді Лернеда Хенда в Апеляційному Суді Сполучених Штатів. Після роботи у відомій юридичній фірмі Селлівен та Кромвелл у Нью-Йорку, Дворкін став професором права у престижному Єльському Університеті і завідувачем кафедри юриспруденції імені Весті Н. Хохфелда. У 1969 році Роналд Дворкін був призначений завідувачем кафедри юриспруденції у Оксфорді, змінивши Г.Л.А. Гарта. Після звільнення з Оксфорда, Дворкін став Квайнівським (Quain) професором юриспруденції в Університетському Колледжі Лондона, де згодом став Бентамівським професором юриспруденції – посада, яку й дотепер займає. Крім того, на теперішній час суміщає викладацьку діяльність у Оксфорді та Нью-Йоркському Університеті, де викладає на філософському факультеті у Школі права, являючись Sommerівським професором права (Frank Henry Sommer Professor of Law). Дворкін є членом Британської Академії та Американської Академії наук та мистецтв. Він є автором декількох монографій та численних статей у провідних правничих та філософських часописах. У Нью-Йоркському університеті Роналд Дворкін веде колоквиум з права, філософії та політичної теорії, а також періодично виступає з коментарями на TV CNN.

Необхідно відмітити, що хоча багато держав мають великий досвід у вирішенні питань прогалин та тлумачення у праві (Австрія, Франція, ФРГ) але особливо цікавим, на мій погляд, є досвід США, де починаючи з 1970-х років помітне місце посіли питання інтерпретації так званих "важких випадків" (hard cases) ухвалення судового рішення. На подібні випадки стали звертати увагу ще прихильники "правового реалізму" у 30 – 50-х роках ХХ ст., справедливо пов'язуючи їх з нечіткістю (vagueness), неясністю (uncertainty) і невизначеністю (indeterminacy) мови права і логіки прийняття правових рішень. Тема нечіткості деяких правових понять піднімалася й у радянській літературі, щоправда, під рубрикою "оціночних понять", але після 1980-х років інтерес вітчизняних філософів, логіків і юристів до них начебто згас, тоді як на Заході він продовжує підтримуватися до наших днів. Зокрема, у сучасній логічній теорії нечітких висловлень (тобто висловлень з нечіткими предикатами) вважається, що при наявності ускладнень з точною кваліфікацією їх істинності або хибності, тобто наявності утвореної нечіткими елементами якоїсь суміжної області (нечіткої підмножини) між членами і не-членами деякої множини, слід або залучати багатозначну (безкінечно-значну) логіку з додатковими істиннісними значеннями, або використовувати статистично-розподілені згідно з соціолінгвістичними даними значення нечітких термінів. Обидва шляхи досить складні технічно, витратні і тому практично марні (принаймні на даний час) для юридичної практики. Саме тому сучасні автори шукають усе нові способи спрощення логічних формалізмів з нечіткими предикатами [6, с. 84]. Необхідно, також, відмітити той факт, що Конституцію США не можна розглядати як акт, здатний лише вносити в право деякі доповнення й уточнення (так зазвичай розглядається в країнах загального права), що визначає провідне становище федеральної Конституції США [4, с. 173].

У своїх ранніх працях, що ввійшли до збірки "Серйозний погляд на права", Дворкін заперечив одну із позицій юридичного позитивізму, – погляд, згідно з яким право цілковито складається з правових норм, а судді, вирішуючи судові справи, мають свободу

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

дій тільки тоді, коли жодна наявна норма права не підходить для суперечки, яку вони розглядають. Дворкін запропонував альтернативне бачення права, згідно з яким ресурси для розв'язки суперечок "відповідно до права" набагато численніші й різноманітніші, а процес визначення, чого вимагає право в конкретному випадку, набагато витонченіший [8, с. 30].

Дворкін, покликаючись на судову практику (США та Англії), стверджує, що поряд із позитивними нормами правові системи містять і деякі філософські принципи. Принципи права – це моральні судження, підтримані офіційними актами в минулому (текстами конституцій, законів, судовими постановами тощо) або ж проілюстровані, названі чи якимсь іншим чином підтримані ними [8, с. 31].

Дворкін звертає увагу, що суддя повинен розглянути розмаїття поглядів на те, чого вимагає право в даному питанні, відкинути ті з них, що не "узгоджуються" адекватно з минулими офіційними актами (конституціями, законами, прецедентами). Далі серед теорій того, чого саме вимагає право, – теорій, які адекватно узгоджуються з матеріалами судової справи, суддя вибере ту теорію, що найкраща з погляду моралі, і завдяки цьому його рішення стає досконалішим [8, с. 31]. Необхідно зауважити, що Дворкін наполягає на можливості та необхідності дати моральне обґрунтування права. Цей процес значно об'єднується тим, що позитивне право неминує асимілює, концентрує в собі моральний зміст [2, с. 85].

Дворкін наполягає на тому, що правові обмеження, накладені в тексті Конституції, на офіційну владу, повинні прочитуватися як моральні обмеження, а судді повинні оцінювати законодавчі та правові акти, приймаючи до уваги моральні аспекти. Тут слід сказати, що, на думку Дворкіна, політична доктрина позитивізму являє собою теорію про те, як треба прочитувати та інтерпретувати Конституцію США. Дворкін звертається до того, що він називає "неадекватним філософським мисленням" та проводить розрізнення між двома ідеями щодо тлумачення в дусі оригіналізму – прочитання терміну, фрази, або всього закону у цілому в його

оригінальному значенні. Мається на увазі те, що сказав чи бажав сказати законодавець. Дворкін розрізняє *семантичний оригіналізм* та *оригіналізм очікування*. З позиції семантичного оригіналізму (перша ідея) мова йде про те, що слова в конституційному тексті повинні представляти значення таке, яке збирався надати йому законодавець при прийнятті нормативного акту. Оригіналізм очікування (друга ідея) заперечує першу, стверджуючи, що і слова повинні мати значення за чинним законом, яке від них очікували [11, с. 29]. При розгляді питання стосовно конституційних прав, таких як свобода слова, права сексуальних меншин, право на аборт, евтоназію, порнографію, расові питання і т.п., він бере за основу принципи моралі, закладені в Конституції США і називає цей процес "моральним" прочитанням Конституції США, ставлячи політичну мораль у центр конституційного права. Мається на увазі, що Верховний Суд США, керуючись принципами політичної моралі, робить її частиною закону. Критики Дворкіна вказують, що моральне прочитання Конституції, не дає суддям абсолютного права розповсюджувати свої власні моральні принципи на суспільство. Але американські юристи та судді, додержуючись будь-якої ясній стратегії інтерпретації Конституції, дійсно використовують моральне прочитання. Цим можна пояснити, чому вчені та журналісти класифікують суддів як "ліберальних" чи "консервативних". У зв'язку з цим, судді с консервативними політичними переконаннями трактують абстрактні конституційні принципи консервативним чином. Ще на початку минулого століття права власності трактувалися, як фундаментальні по відношенню до свободи. Тут стає питання: з цих прав виникає свобода чи все ж із свободи виникають права? Суддя, переконання якого, більш ліберальні звичайно буде інтерпретувати це питання на користь пріоритету свободи відносно прав. Дворкін звертає увагу на те, що законодавці вважають, що складні конституційні справи можна вирішувати морально нейтральним чином и навіть при призначенні на посаду суддів не ставлять ніяких питань про особисту політичну мораль кандидатів на ці посади. Він також закликає до кращого розуміння демократії, вважаючи, що моральне прочитання Конс-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

титуції США є не антидемократичним, а навпаки, практично невід'ємно від демократії [10, с. 2].

Кажучи про моральне прочитання Конституції США з точки зору захисту окремих осіб та меншин від державної влади, необхідно відмітити, що йдеться про першу та чотирнадцяту Поправки до Конституції США. Саме вони відносяться до абстрактних моральних принципів та слугують, як обмеження державної влади. Парадокс ситуації полягає в тому, що конституційна практика в США виходить з морального прочитання Конституції, тоді як конституційна теорія заперечує таке прочитання. Необхідно також підкреслити, що всі теоретичні положення Дворкіна викладені на підставі практичних рішень Верховного Суду щодо прав і свобод громадян. [10, с. 2].

Дворкін підкреслює, що основне питання не в тім, якими демократичними принципами можна поступитися заради інших принципів, включаючи окремі права. Для нього важливо те, що являє собою демократія. Для неї фундаментальним є принцип мажоритарності – прийняття рішення на користь більшості. Для Дворкіна існує дві концепції демократії: мажоритарна та конституційна. Саме передумова мажоритарності знаходиться на першому місці. Істинна політична еліта не повинна диктувати те, що громадяни мають думати з приводу політичних чи моральних проблем, а повинна створювати умови, щоб громадяни дійшли до цих переконань на підставі свого власного сумління. [10, с. 3].

Таким чином, необхідно сказати, що Дворкін розглядає право з урахуванням раціонально-логічного та мовного чинників функціонування права, як системи принципів інтерпретації законотворення та судових процедур, що постійно розвивається. Що стосується останніх, то суддя зазвичай не може просто застосовувати закон чи посилатись на який-небудь прецедент, не конкретизуючи закону, або уникаючи тлумачити прецедент. Він повинен завжди конкретизувати норму у контексті принципів, актуальних у даній ситуації, та давати змістовну інтерпретацію цим принципам, приймаючи до уваги попередню практику її тлумачення [1, с. 363].

Зі слів Дворкіна випливає, що право – це перш за все тлумачення. У зв'язку з цим він висуває свою програму юридичної інтерпретації, пов'язуючи право з політикою та політичною мораллю. Відповідно до даної програми, обов'язковість прийняття судових рішень із урахуванням минулого досвіду аналогічних або споріднених рішень забезпечує їхню передбачуваність і формальну коректність, а це гарантує рівність прав та обов'язків, що створює в суспільстві більше сприятливий клімат і підвищує рівень моральної легітимованості політики [1, с. 363]. Необхідно сказати, що професійне знання, позбавлене моральних критеріїв та цінностей, може представляти небезпеку як при вирішенні конкретних правових питань, так і для правового розвитку суспільства в цілому [3, с. 128].

Таким чином Дворкін пояснює деякі аспекти юридичної практики, пов'язані з тлумаченням двозначних законів і застосування статей Конституції США до нових питань, що підлягають компетенції судової влади.

Використана література:

1. Жоль К.К. Философия и социология права- К.: Юринком Интер, 2000// с. 363.
2. Максимов С.И. Современные концепции естественного права: опыт XX столетия. //Проблеми законності. Вип. 95.-X., 2008.- С.81-88.
3. Оборотов Ю.Н. Традиции и новации в правовом развитии: Монография. - Одесса: Юридическая литература, 2001. - 160 с.
4. Порівняльне правознавство: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів /В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов /За ред. В.Д. Ткаченка. - Х.: Право, 2003. - 274 с.
5. Титов В.Д., Марченко О., Острога С., Павленко Ж. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки. //Вісник Академії правових наук України. 1999. № 1. С. 164-179.
6. Титов В.Д. Роналд Дворкін про інтерпретацію нечітких висловлювань у праві. //Вісник Академії правових наук України. 2003. № 1. С. 84-92.
7. Тодика Ю.Н. Конституція України: проблеми теорії і практики: Монографія. - Х.: Факт, 2000. - 608 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

8. Філософія права / За ред. Джоела Фейнберга та Джулса Коулмена. - К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2007. - 1256 с.

9. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. М., 1912. Вып. 4. С. 724.

10. Dworkin R. Freedom's Law: the moral reading of the American Constitution. - Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. - 392 p.

11. Dworkin R. Justice in robes. - Cambridge, Massachusetts London, England: The Belknap press of Harvard University Press, 2006. - 295 p.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛЬНИЙ І ВІРТУАЛЬНИЙ ВИМІР ПОДІЙ У ДОБУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

В.Ю. Даренський

кандидат філософських наук, доцент
кафедри кримінології, конфліктології та соціології
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

СИМУЛЯКРИ ПОДІЄВОСТІ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Однією з принципових рис історичної доби, яку переживає сучасне людство, є відрив від глибинних історичних традицій як на рівні світогляду, так і на рівні практичної діяльності. Стандартизована, "масова" людина сучасної цивілізації формується у світі уніфікованих матеріальних потреб та засобів їх задоволення. Отже, внаслідок цього паралельно із бурхливим розвитком засобів і форм комунікації парадоксальним чином прогресує криза її змісту, що спричинена примітивізацією екзистенційного змісту життя "сучасної" людини. Процеси глобалізації світу визначаються тенденцією до культурної уніфікації і стандартизації, монологізмом техногенного способу життя "комп'ютерної ери". В результаті цього міжособистісні і міжкультурні взаємини, що мають сутнісно діалогічний характер, заміщуються монологічним за своїм принципом типом комунікації, в основі якого лежить відповідність певним соціальним "іміджам", стереотипам поведінки і мислення, що

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

формується і програмується засобами PR-технологій та іншими способами маніпуляції масовою свідомістю. Наприклад, само поняття спілкування почало розумітися суто гедоністично – лише як один із засобів розваги і релаксації.

Саме слово "сучасний" – цей характерний витвір міського новоязу XIX століття – як таке означає особливий модус буття життєвих явищ, при якому вони лише "су-часні", тобто постійно міняються з часом, не маючи в собі власного стійкого змісту, будучи по суті своєї ситуативними, ефемерними і руйнівними стосовно будь-яких універсалій людського буття (адже *практично* заперечують їх як такі). Бути "сучасним" – значить бути лише *су-часним*, тобто, минати разом із своїм часом, не маючи у собі нічого справжнього і тому незмінного, а тому лише безупинно мімікуючи і пристосовуючись до так званих "вимог дня" (нібито якийсь "день" може від нас чогось вимагати!). Цивілізація, що створена Заходом і агресивно підкоряє собі світ, су-часна *par excellence* – це цивілізація погоні за "сьогоднішнім днем" і заперечення всього неминущого. Єдиною її "універсалією" є ненаситна людська хіть у всіх її проявах, прикрита міфом про "демократичні цінності", що лицемірно маскує собою експансію глобального тоталітаризму "цивілізації споживання".

Тенденція до внутрішньої безальтернативності і смислової вичерпаності "одномірної людини" споживацької цивілізації пов'язана, окрім іншого, із втратою її здатності до продуктивного діалогу з Іншим у символічному сенсі: іншими життєвими смислами, іншими культурними формами і типами особистості. Сучасна людина постійно перевантажена потоками інформації, але стає все менш здатною до спілкування у сутнісному сенсі цього слова, що пов'язаний, насамперед, із здатністю до *творчої самопроблематизації* та *екзистенційних зрушень* у глибинах власної душі. Можна погодитися із Ж.Бодрійяром, який пише, що ми "вичерпали Іншого, як сировинні ресурси" [2, 184]. Стало очевидним, що в основі сучасної кризи людського існування, "антропологічної катастрофи" (М.К.Мамардашвілі) лежить, насамперед, криза "фаустівського" агресивно-споживацького ставлення до суцього. У свою чергу, мислення людини, що формується самим способом її життя в умовах

сучасної цивілізації, має "розщеплений" характер – на "калькулятивну", розсудкову діяльність, з одного боку, та з іншого – сферу спонтанних емоцій, фантазмів і бажань. В результаті цього взаємопорозуміння людей, якщо і відбувається, то, як правило, на рівні ситуативної соціальної прагматики і вітальних потреб, але на рівні духовно-екзистенційному воно стає або нетривким і проблематичним, або його взагалі не виникає і згодом сама потреба у такому рівні близькості людей атрофується. У цьому контексті, наприклад, вибухоподібний характер зростання хаотичних "потоків інформації" і засобів її передачі, які, як правило, просто засмічують індивідуальну і колективну свідомість людей, виявляється своєрідною "псевдоморфозою" (О.Шпенглер), негативною "компенсацією" втрати комунікацією її змістовно-екзистенційної сутності.

Жан Бодріяр увів термін "симулякр" для означення специфічного режиму конституювання, сприйняття і відтворення знакових комплексів наявної культури. Коротко кажучи, симулякри – це образи, що поглинають та витісняють реальність. Існує певний стан цивілізації, коли симулякри вже не утворюють якусь окрему сферу знакових реальностей, але стають тотальним і всезагальним режимом функціонування будь-якої знаковості як такої – незалежно від її походження і первісного змісту. Симулякри виникають лише на певному етапі розвитку культури. Симулякрів немає у традиційному суспільстві, оскільки там знаки захищені системою зразків, норм і заборон, яка забезпечує повну ясність будь-якого знаку й наділяє кожен однозначним статусом. Феномен "звільненого" знаку вперше виникає у добу Відродження як неодмінний корелят антропоцентризму і секуляризації – і тільки з цього моменту суспільство, як стверджує Ж.Бодріяр, невідворотно входить у стан підробки. Симулякри стають своєрідними компенсаторами відсутності Реального в актуальній знаковій системі культури, а відтак, і компенсатором зруйнованої сакральної нормативності. Симулякри посилаються один на одного і один одного взаємно підтримують. Реальність симулякру – це щільне і самодостатнє переплетення відсилань до загальноприйнятих штампів і стереотипів. Симулякр – це вузол у цій системі штампів, без неї він існує

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

вати не може. Самі ж ці штампи і стереотипи живуть тільки тому, що їх самих, у свою чергу, безупинно маніфестують ті ж самі симулякри, тим самим засвідчуючи їхню (а тим самим, і власну) адекватність. Отже, що означає перехід значної частини людства у режим "су-часного" існування у просторі симулякрів, що міцно "захищають" від Реальності, – з точки зору *онтології історії*?

Ми виходимо з того незаперечного факту, що історія як така складається з подій. *Теорія історичного буття має спиратися на теорію подієвості життєвого світу людини, а основною її проблемою має бути питання про необхідні передумови останньої.* Утім, власне історична подієвість є лише одним з видів подій, і цей вид існував не завжди. Наприклад, життя первісної громади, а з деякими зауваженнями і будь-якого традиційного суспільства взагалі, не можна назвати подієвим в історичному смислі, хоча воно й сповнене усіляких подій побутового рівня. Життєдіяльність людини традиційного суспільства являє собою свідоме чи несвідоме наслідування "вічних" зразків, що відтворюються і сакралізуються міфологічною свідомістю. Отже, тут є два рівні подій: 1) "Першоподія", зафіксована у міфі як зразок на всі часи; 2) побутові події, зміст яких має якийсь сенс виключно в міру їхньої причетності до міфологічних першозразків. Виникнення історичних подій як таких пов'язано з появою такого нового змісту життєдіяльності, який не може бути зведеним до першозразків. Історія починається тоді, коли надзвичайні, безпрецедентні події ламають спосіб життя, що концентрувався навколо незмінних свят річного циклу, які відтворювали систему "вічних" першоподій-зразків. Відповідно, "жах історії" (М.Еліаде) згодом змінюється на своєрідний "жах вічного повторення"; виникає особливий тип *Homo historicus*, – людини, доміантною свідомості якої є жага постійних змін, жага нового, навіть незалежно від того, чи є це нове більш змістовним з ціннісної точки зору, чи ні. Такий тип людини, породжений західною цивілізацією, досить скоро приходить до самозаперечення в суспільстві "одномірних" людей-споживачів, де нове, зрештою, зводиться до моди (в широкому смислі слова), а зміст життя знов стає незмінним, – але це вже не незмінність сакральної повноти, а незмін-

ність безсмысленого споживацького животіння. Звідси зрозуміло, що Історія у високому смислі цього слова аж ніяк не може бути зведеною до самих тільки інновацій. *Історія є певним режимом відтворення інваріантного змісту людського буття, – але режимом акцентованої подієвості цього змісту, коли його метафізичні першообразки нібито заново "перевідкриваються"*.

Архаїчній людині була притаманна рефлексія прямо протилежного типу, спрямована на редукцію будь-якої історичності до незмінних життєвих ситуацій, що міфологізувалися і сакралізувалися. Як відзначав М.Епіаде, "фундаментальна різниця між людиною архаїчних цивілізацій і сучасною "історичною" людиною полягає в тому, що остання надає все більшу цінність історичним подіям, інакше кажучи, тим "новинам", які для людини традиційної культури були або незначною випадковістю, або порушенням норми... в силу цього їх треба було періодично "ліквідувати" (скасовувати)" [11, 235]. Таким чином, історична свідомість не є чимось природним для людини, але є результатом дії спеціальної рефлексивної настанови світосприйняття. Ця настанова (і форми культури, що її реалізують) полягає у систематичному вицлюванні нових елементів в усіх сферах буття людини. (Відповідно, настанова архаїчної антиісторичної свідомості полягає у зведенні усього, що відбувається, до сакралізованих архетипів, до "вічного повторення подібного"). Якщо антиісторична свідомість не знала диференціації форм культури і мислення, зберігаючи синкретичну єдність міфосимволічної свідомості, то саме історична рефлексія була двигуном такої диференціації.

Саме наявність "нового" як такого є інваріантом, що визначає історичну свідомість як певний тип мислення. Утім, якщо історична свідомість заперечує зведення нового до архетипів, то історична рефлексія, яка виникає вже як *реакція* на появу такої свідомості, її певною мірою заперечує тим, що знов намагається знайти такі інваріанти історичного буття, які б охоплювали і це нове. Отже, історична рефлексія є своєрідним "запереченням заперечення". Сказане можна назвати основним парадоксом історичної рефлексії. Наприклад, розуміння історії як сукупності подій є таким уні-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

версальним "міфом" про історію, який знову редукує її зміст до певної сукупності подієвих інваріантів, тобто змістовно-структурних елементів, з яких складаються самі події.

Дійсно, подія не є простим "атомом" історії, бо вона є явищем внутрішньо складним і структурованим певним чином. (Хоча розгляд подій як "атомів" історичного процесу є в певних випадках закономірною абстракцією), "Очевидно, – пише М.А.Барг, – що простих подій в історії не існує. Міра їхньої складності обумовлена числом зв'язків чинників, які беруть участь у формуванні подій... історична дійсність відливається у факти – "взули" різної складності, протяжності, ешелонованості в глибину "об'єму" пластів соціальності, що в них відкристалізувалися. Незважаючи на "розмитість", усіх меж "об'єктів, що розвиваються", складні факти, події мають досить визначені межі в часі і просторі" [1, 57-58]. Виходячи з цього, можна провести розрізнення між поняттями "історичний факт" та "історична подія", чого згаданий автор, на жаль, не робить. *Фактом є емпіричний прояв певної історичної тенденції, сили, чинника. Факт – це їхня емпіризація в матеріально-предметній формі.* Наприклад, якщо одним з чинників певної події є економічне становище, на фоні якого вона виникає як *реакція* на це становище (хоча й не тільки), то конкретні статистичні дані цього становища є історичними фактами, що визначають дану подію. *Подія теж є фактом, але особливим.* Її особливість полягає у певній *сюжетності*, онтологічній структурованості, що не зводиться до простої емпіричної наявності чогось. Подія є ситуацією, коли певний комплекс чинників (і фактів, у яких вони опредметнені) приходять у зіткнення між собою, відбувається певна взаємна реакція, що проходить через стадію невизначеності, відносної неспорядкованості; і нарешті, виникає нове співвідношення цих чинників, нова впорядкованість, яка може значною мірою лише відтворювати попередню, – але подія як така відбулася, оскільки існував момент неспорядкованості, взаємної боротьби, що завершився новою структурованістю. Отже, інваріантний "сюжет", що відрізняє подію від елементарного емпіричного факту історії (подія є якісно більш складним типом факту), може бути представлена схемою: первісна впорядкова-

ність комплексу чинників → перехід у непорядкований стан внаслідок як зовнішніх чинників, так і внутрішніх протиріч; боротьба, взаємна трансформація і включення нових чинників та випадання деяких попередніх → нове впорядкування комплексу чинників на основі взаємодії і компромісу між старим структурним принципом і новими змістовними елементами організації історичних сил і тенденцій. Наведена схема дозволяє зрозуміти онтологічний принцип появи нового, становлення нових стійких структур в соціокультурному бутті людства, – тобто власне те, що називається історією у вузькому смислі слова. Як писав М.К.Мамардашвілі, "певні унікальні явища мають наслідки для великих систем, для світу в цілому, для того, у що і у яку форму відіб'ється його структура або його онтологія" [7, 17-18].

Можна виділити три рівні подієвості в історії, у відповідності до яких відбувається специфікація наведених інваріантних схем подієвості ("сюжетів історії"): 1) тотально-історичні події типу революцій, воєн, культурних трансформацій тощо, які змінюють сам тип історичного буття і соціальних відносин усіх без винятку людей даного суспільства; 2) події "середнього" рівня – моменту самоорганізації конкретних груп суспільства; вони виступають чинниками або наслідками подій першого типу; 3) події "мікрорівня" – особистісні події, що відбуваються в індивідуальному житті людей; вони теж виступають і як чинники, і як наслідки подій двох перших рівнів. Події другого рівня опосередковують події першого і третього рівнів, створюючи конкретні соціальні форми життєдіяльності людей, у межах яких відбуваються як тотальні, так і особистісні події. Сукупність чинників структурована, по-перше, дихотомічним поділом чинників на суб'єктивні і об'єктивні; по-друге, у відповідності до також трьох рівнів, що відповідають рівням подієвості. Рівню тотальних подій відповідає рівень фундаментальних чинників історичного процесу, наприклад, стійких форм соціально-економічних відносин, культурні універсалії, усталені у певній культурі ментальні стереотипи. Це рівень чинників *longue durèe* ("великої тривалості"). Другий рівень чинників можна назвати *соціально-ситуативними*, що

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

відповідає другому рівню подій; є його проявом, адже обумовлений конкретними соціальними інституціями і формами життєдіяльності, що визначають той чи інший історичний момент. Чинники третього рівня можна визначити як особистісно-ситуативні, що відповідають третьому рівню подій і впливають на історичний процес саме через нього.

Повертаючись до онтологічної схеми історичної події, що була визначена вище, слід відзначити її відповідність найглибшому онтологічному закону культури, що полягає в подоланні Хаосу і його перетворенні в Порядок, Космос. Втім, трагізм культури в тому, що Порядок не є самозабезпеченим і стійким; він має тенденцію до самозруйнування, оскільки опосередкований *свободною*, не остаточно детермінованою діяльністю людей – суб'єктів культури і історичного процесу. Порядок (Космос), у свою чергу, може бути відновлений завдяки свободному зусиллю тих самих суб'єктів історії. Отже, людська свобода є одночасно і причиною хаотизації і причиною впорядкування. Звідси парадоксальна онтологія культури може бути представлена схемою циклу: Порядок¹ → Хаос¹ → Порядок² → Хаос² → і т.д. Зрозуміло, реальне культурно-історичне середовище людей складається з безлічі таких циклів, що взаємно накладаються один на одного, взаємодіють і заперечують один одного. Таким чином, це середовище є глибоко діалектичним – одночасно і хаотизованим і впорядкованим (космізованим). Цей найглибший онтологічний принцип культури моделювався в архаїчному сакральному ритуалі, що виконував функцію посвячення у найпервіснішу суть буття.

Виходячи з такої первісної онтологічної схеми культурного буття, неважко зрозуміти походження двох типів його реалізації в часі – історичного і неісторичного, про різницю яких було сказано раніше. Історичний тип виникає тоді, коли домінанта у сприйнятті подій зсுவується на їхню новизну – неповторність, яка виникає саме на етапі впорядкування Хаосу. Неісторичний тип, що передує історичному як більш архаїчний, навпаки, утримує домінанту на інваріантних моментах подій – адже саме вони слугують опорою в боротьбі з Хаосом. Така домінанта зумовлює глибоку ри-

туалізацію життя і зводить будь-яку подієвість до простого відтворення першозразків.

Історичний тип буття культури, створений західною цивілізацією, вперше надає великої вартості *подієвості* буття як такої. Втім, і тут, врешті-решт, постає питання про інваріанти подійності, про універсалії історичного буття. Як зазначав М.А.Барг, на "подієвому рівні історичні факти одноразові неповторні, однак на рівні суспільної структури сфера повторюваного є величезною" [1, 65]. Подієвість є лише одним з вимірів факту, який можна назвати екзистенційним, буттєвим виміром; іншим виміром факту є елементи структури соціокультурного буття – смисли. Подія стає фактом, коли має певний соціокультурний смисл; смисл стає фактичним, коли відбувається в конкретній події. Внутрішня діалектика історичного факту призводить до своєрідного "принципу доповняльності" між подією і смислом (смислами) як своїми діалектичними моментами. Звідси, з одного боку, смислова незавершеність і тому "розмитість меж" події, а з іншого, – безкінечна конкретизація смислу в різних подіях. У цьому контексті слід сприймати визначення події, що дає О.Л.Казін: "Подія – це якісно єдина, "зібрана" частинка буття, що утримує свою сутність всередині себе і тому є первинною щодо її осмислення людьми... Головною ознакою події... залишається її первинність по відношенню до тлумачення, так що в ній завжди залишається більше смислу, ніж вдається виявити в даний момент" [3, 35].

Цей принцип визначає і специфіку пізнання і переживання історичних фактів, для яких проста наявність документальної фіксації або матеріальних реліквій ще не є достатньою, оскільки передбачає також як свою необхідну умову і *відтворення смислів соціокультурного буття* іншої історичної доби. Це відтворення смислів означає певну *екстраполяцію* змісту діяльності *сучасного* історичного суб'єкта в ті форми історичного буття, що утворюють предметну схему факту, що переживається і пізнається. Таким чином, діяльність сучасного суб'єкта у своїй ідеально-смисловій проекції досить парадоксальним чином виявляється "включеною" в буття історичного факту.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Але це ще не все. Річ у тім, що і сама діяльність *сучасного суб'єкта* може ставати *історично значущою* тільки тією мірою, якою вона є причетною до метаісторичного континууму смислів культури. Ця доволі очевидна теза має досить несподівані наслідки. А саме: по-перше, включеність у метаісторичний континуум смислів культури може конкретно відбуватися саме у формі реальної включеності сучасного суб'єкта у ідеально-смысловий континуум буття історичного факту. Саме тому ми можемо стверджувати, що "справжній" зміст і сенс факту продовжує "довизначатися" цілісним рухом подальшої історії - тобто, насамперед, *нашою реакцією* на цей факт. Остання, у свою чергу, має дві взаємообумовлені складові: а) наше розуміння змісту і сенсу цього факту; б) наше діяльнісне продовження або заперечення цього змісту і сенсу (зрозуміло, саме таких змісту і сенсу, які ми йому приписуємо у нашому розумінні). Отже, само *буття* історичного факту являє собою своєрідне "герменевтичне коло", і саме завдяки руху у цьому колі, він *продовжує* бути подією *для нас*, тобто продовжує *відбуватися* як реальний чинник нашого самовизначення.

Разом з тим, безпосереднє "включення" індивідуальної свідомості і діяльності у метаісторичний континуум смислів культури як *sine qua non* її історичної значущості, а значить, і її "подієвості", також виявляє свою досить парадоксальну суть. А саме, таке "включення" означає, що людина опиняється у безпосередньому зіткненні із тим, чим вона не є, що завжди буде перевищувати її здатність до трансгресії. Метаісторичний континуум смислів культури не може бути просто "освоєним" і тим більше "присвоєним" - і за будь-яких культурних успіхів людини все одно завжди продовжує протистояти їй як її неодмінне Інше. Отже, мірою такого "включення" стає ступінь "самоіншування" людини - тобто, її "входження" в це тотальне Інше і "вбирання" його в себе. У свою чергу, це абстрактне Інше завжди є особистісно втіленим у тих реальних інших людях, з якими треба співдіяти, щоби сталася подія. Виходячи з цього, ми маємо і другий наслідок названої тези: а саме, виходить, що необхідною ознакою подієвості є своєрідне *самоіншування* суб'єкта. Дійсно, як у сприйнятті минулого факту у якості по-

дії, так і у безпосередній участі у події, яка відбувається зараз, людина стає історичним суб'єктом тільки тією мірою, наскільки здатна реально "виходити за межі самої себе", "ставати іншою собі" - спочатку в суто екзистенційному плані, а потім у реальному, тобто у плані трансформації власної соціокультурної ідентичності. Власне, можна сказати, що "конвертування" екзистенційного змісту у соціокультурний, яке так чи інакше завжди опосередковане трансформацією ідентичності суб'єкта (як індивідуального, так і колективного) є формальною ознакою історичності події та історичності самого суб'єкта.

У свою чергу, цей феномен *самоіншування суб'єкта* є інваріантною "внутрішньою формою" будь-якої *культуротворчої дії*. Останній термін у цьому ракурсі був розроблений С. В. Пролеєвим. Зокрема, як пише цей автор, "культурна дія завжди конституюється як вихід людини за межі себе - своєї наявної даності, початкової визначеності чи природної первинності. Увесь досвід культури у класичному її розумінні - це досвід переваги людини над собою... зусилля людини до себе самої, до знаходження людської сутності є універсальним визначенням культурного буття взагалі. Воно з повним правом може бути назване *основною культуротворчою дією*. Відповідно, все, що відбувається у модусі цієї дії, цим самим автоматично потрапляє у межі культурної реальності" [8, 104]. Отже, іншою формальною ознакою реальної події є у тому чи іншому історичному факті наявність у ньому "основної культуротворчої дії", яка виявляється за своїми емпіричними наслідками.

Отже, все це дозволяє досить чітко окреслити *критерій* відмінності між *реальною подією* людського буття, що може *ставати історичною* у певних ситуаціях (а саме, тоді, коли наслідки наших дій стають незворотними у часі і соціально значущими у просторі), і *позірною "подійністю"*, яка таких наслідків не має, оскільки вже із самого початку не була подією у екзистенційному сенсі. Отже, це подвійний критерій, який включає в себе: 1) дієве і значною мірою свідоме включення суб'єкта у метаісторичний континуум смислів культури; 2) *самоіншування суб'єкта*, тобто наявність зусилля, спрямованого не тільки на зовнішнє соціо-культурне середо-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

вище, але й на самого себе. І разом з цим критерієм ми одразу ж пропонуємо і термінологічне розрізнення між "подієвістю" (реальною) та "подійністю" (тобто, симулякрот подій). Позірна "подійність" має місце за відсутності виконання двох названих критеріїв, хоч би які бурхливі емпіричні процеси при цьому відбувалися на "поверхні" соціального життя. Обидва терміни фактично є неологізмами: перший з них було уведено до наукового обігу у нашій дисертації 2001 р., другий вводитьсь вперше. Розглянемо обидва критерії детальніше, починаючи з останнього.

П.Рікер у книзі "Сам як інший" вдається до аналізу глибинного аспекту становлення особистості, необхідним законом і "механізмом" якої виявляється необхідність постійного *самоінішування*, яке фактично є нічим іншим як самотворенням *себе-як-іншого-собі*. За визначенням П.Рікера, "іншість не додається до самості іззовні, в якості запобігання можливим соліпсичним висновкам, а належить до її внутрішнього сенсу й до онтологічного конституювання самості... Я говорив... про розірване *Cogito*, щоб означити цю надзвичайну онтологічну ситуацію. Слід додати тепер, що вона створює об'єкт для *самого розірного свідчення* в тому сенсі, в якому іншість, з'єднана з самістю, свідчить про себе лише в розрізних досвідах, відповідно до різноманітності побутування іншості" [9, 378-380]. Йдеться про своєрідну внутрішню полісуб'єктність і внутрішній діалогізм людської особистості, про фундаментальний характер "розірного *Cogito*", який означає необхідність онтологічної вакансії певного "надсуб'єкту" в самій людині, наявність якого дозволяє їй постійно реінтегруватися із "розірного" полісуб'єктного стану, підтримувати континуальність свідомості і осмисленість свого буття. Таким "надсуб'єктом", очевидно, в першу чергу, стає засвоєний, інтеріоризований людиною "текст" (у широкому розумінні) культури, який утворює апріорні смислоформи і навички індивідуальної свідомості.

Однак, з іншого боку, сам "текст" культури завжди є внутрішньо суперечливим і фрагментарним (особливо у його індивідуальному сприйнятті) і тому стає таким "надсуб'єктом", що здатен реінтегрувати "розірване *Cogito*" лише *функціонально*, завжди залишаючи

великий ризик "не спрацювати" у найбільш відповідальний момент. Однак, якщо "вакансію надсуб'єкту", окрім "тексту" інтеріорізованої культури, в свідомості і духовному досвіді людини "займає" також і Бог як джерело вічного буття і неосяжного смислу, то реінтеграція "розірваного *Cogito*", очевидно, стає незрівнянно потужнішою і змістовнішою. Це має безпосередній вплив і на творчі здібності віруючого розуму – він виявляється не тільки більш інтегрованим на основі досвіду трансцендентних смислів, але – саме завдяки цьому – і більш здатним до *активності* щодо "тексту" культури, маючи таку "точку опертя" поза ним, яка дає особливу *свободу* ставлення до наявних стереотипів культури, але поєднану із вищою *відповідальністю* за результати творчості в "горизонті" граничних цінностей. Отже, в контексті описаної П.Рікером глибинної структури особистості релігія має розглядатися як *спеціальне культивування* внутрішньої відкритості не тільки розуму і свідомості, але і усієї людської сутності до нового досвіду – досвіду Іншого у символічному смислі: іншого смислу, іншого життя, Богу як абсолютному Іншому.

Останній тип "іншування", очевидно, є найглибшим і найрадикальнішим, і тому саме він *найбільшою мірою культивує сутнісну відкритість людини як таку*. Найбільш потужною щодо здатності інтегрувати "розірване *Cogito*" своїм "надсуб'єктом" є *християнська віра* завдяки своєму вченню про Боголюдину. К.Г.Юнг з цього приводу писав у книзі "AION" у главі "Христос як символ самості": "Як історична особа, Христос перебував у часі і є унікальним; як Бог, Він є універсальним і вічним. Подібним чином і самість, як сутність індивідуальності, є часовою і унікальною, але як архетипічний символ, вона є образ Бога, а тому універсальна і вічна" [12, 230]. Завдяки цьому саме у християнській цивілізації виникло поняття особистості як *відмінне* від поняття "людина" чи просто "індивідуальність", але таке, яке передбачає особливий онтологічний статус людської істоти як образу Божого. У свою чергу, це призвело в якості подальшого наслідку і до *граничної історизації буття соціуму*, оскільки будь-які соціокультурні цінності тут завжди безпосередньо співвідносяться саме із *людськістю* Абсолюту, а отже, втра-

чають жорстку самодостатність і нормативність, стаючи предметом постійного перегляду і турботи з боку болісного сумління. Сутнісна діалогічність людського досвіду як досвіду відкритості абсолютному Іншому і людям як носіям інакшого, більш змістовного досвіду духовного життя безпосереднім чином культивує здатність до творчого зусилля у світі мирської культури, оскільки остання також є сферою відкритості всезагальному досвіду у його персоніфікованій формі. Така діалогічність формує здатність до абсолютної відповідальності життя і його творчих зусиль, відбувається у сфері граничних цінностей, що визначають сутнісний горизонт самореалізації особистості.

Колись Г.С. Сковорода віршував за мотивами Псалмів:

Бездна дух есть в человеке, вод всех ширший и небес.

Не насытишь тем вовеки, что пленяет зрак очес...

Знай: не будет сыт плотским дух...

Бездна бездну удволит вдруг. [10, 41-42].

Цей загальний закон людського духу: "безодня заповнюється лише безоднею" – разом з тим є і найглибшим мотивом *волі людини до подіївання*. Дійсно, зусилля виходу із наявного стану соціокультурного буття, що породжує історичну подію на її базовому рівні – сукупності конкретних людських дій, – не може виникнути без того, щоби людина не відмовилася (свідомо чи підсвідомо) від вже наявної цілісності свого життєвого світу, що начебто ялось і заповнює безодню її душі. Отже, ця воля до історичного подіївання може виникнути тільки в душі, яку "не насытишь тем вовеки, что пленяет зрак очес", – тобто яка не перебуває у стані достатньої задоволеності від наявного стану свого буття. Зрозуміло, що в історичній подіївості названий "загальний закон людського духу" виступає у не своєму граничному прояві, що виражається у пізнанні Бога і духовної реальності (адже саме про це йдеться у Г.С. Сковороди), – утім, очевидно, що це все одно *той самий закон*.

Зробимо наступний крок. Отже, можна стверджувати, що культивувати в людині і суспільстві волю і саму *здатність* до подіївості – це означає спеціально культивувати особливу людську якість, яку можна назвати *здатністю відтворювати у собі образ "вічної людини"*.

Як відомо, метафорою-символом "вічної людини" Г. К. Честертон позначив ті невід'ємні смислові параметри людського буття, втрачаючи які, воно перестає бути людським і деградує до біосоціального функціонування "емансіпованого" індивіда. В сучасній філософії культури запропоновано плідний концепт "універсалій" культури, який має охоплювати саме ці сутнісні параметри людинотворчості, пов'язуючи їх із конкретикою "тіла" культури у історичному і регіональному різноманітті її форм. Утім, до цього часу не існує однозначності щодо того, що саме треба розуміти під цими "універсаліями". Принципово новий підхід нещодавно було запропоновано одеським культурологом О. С. Кирилюком, який виходив із базової онтологічної схеми "народження - життя - смерть - безсмертя" для пояснення вихідних "механізмів" смислоутворення в культурі, що є первісними щодо будь-яких її емпіричних форм та історичних типів культуротворчості [Див.: 4]. У чому відмінність такого підходу від інших?

Річ у тім, що тут культуролог займає позицію не тільки "ізовні" культурної системи, але повертається до базової "протомови" самої культури, яка у "чистому" вигляді існувала лише на стадіях "первісного міфологічного мислення". Як писав К. Леві-Строс, сучасне мислення "позбавило поняття смерті й народження всього, що не відповідає простим фізіологічним процесам, позбавивши їх здатності переносити інші значення. У суспільствах, що мають обряди ініціації, народження та смерть є предметами для багатой та різноманітної концептуалізації, якщо тільки наукове пізнання... не позбавило ці поняття (як і багато інших) більшої частини значення, що важливіше за відмінність реального й уявного" [5, 286]. Отже, саме базові символи Життя і Смерті виявляються такими, що структурують бізовий рівень людської свідомості. Наприклад, якщо самодостатній "світ" Іншого, покладаючи межі світу нашого "Я", з одного боку, вказує на його несамодостатність (тобто покладає його символічну смерть), то з іншого - "о-цілісне" його і вимагає нашої відкритості Універсуму, тим самим, покладаючи його невичерпне життя (символічне безсмертя). У свою чергу, символічна універсалія "народження" означає не тільки початок життя, але

й взагалі є основою будь-якого оновлення і *трансформацій* усього суцього. На подальших стадіях еволюції культури і людського мислення універсалізація їхнього змісту почала відбуватися вже на рівні категоріальних систем, які є похідними від певних видів діяльності. Натомість, первісна універсалізація культурного змісту через категорії "життя" і "смерть" відповідали ще нерозчленованому, екзистенційно цілісному становищу людини в Універсумі. Утім, цей базовий рівень універсальності не зникає і на подальших історичних стадіях, хоча домінанти світосприйняття і культуротворчості "зміщуються" у вказаному напрямі. Яким чином можна поєднати ці рівні у рамках єдиної системи?

В першу чергу, таке поєднання буде цілком органічним і об'єктивно необхідним у контексті розуміння культури як сукупності засобів подолання кінцевості окремої людської істоти як через відтворення родового людського буття, так і через відтворення здатності людини до піклування про безсмертя власної душі у формі релігійних практик. У цьому сенсі культура, зрештою, постає як форма відтворення "вічної людини", як "технологія" перемоги над смертю. Отже, запропонована категоріальна модель "життя - смерть - безсмертя" найадекватніше відповідає саме цьому фундаментальному онтологічному рівню культури. Відповідно, елементи попередніх схем "універсалій" культури при цьому жодним чином не заперечуються, але набувають нової якості, оскільки виступають конкретними культурними втіленнями цієї онтології. В універсальних феноменах культури, які зафіксовані культурною антропологією, слід вбачати "техніки" подолання кінцевості людського життя за схемою "народження / життя" (індивідуальні) - "смерть" (індивідуальна) - "безсмертя" (в людському роді або індивідуальне у Вічності). Відповідно, і світоглядні універсалії мають розумітися як елементи раціональної рефлексії кінцевості людини в Універсумі ("смерть") і її нескінченності у духовній єдності з Універсумом ("безсмертя" як актуальний стан самосвідомості). Очевидно, що така схема базових універсалій культури виявляється тією онтологією, яка у *часовому вимірі* виступає у якості тієї циклічної схеми подолання Хаосу і відтворення Космосу, що є інваріантною структурою істо-

ричної подієвості. А з точки зору соціальної онтології, *подія – це така ситуація, у якій хтось оновлює життя через смерть віджитого зарадки безсмертя бажаного і створеного.*

Отже, чим виявляється в цьому контексті феномен "симулякрів" подій? Симулякр події має її певні зовнішні ознаки – більше того, вони навіть є *спеціально гіпертрофованими*, аби складати враження справжньої події. Цими зовнішніми ознаками є, по-перше, досить вміла симуляція ознак справжніх подій, які відомі з історії; по-друге, взагалі дуже велика дійова активність людей, яка має створювати враження, ніби щось справді відбувається. В цілому симулякри подій завжди зрежисовані і розіграні за правилами "шоу". "Шоу", як то кажуть, "відбулося" саме в тому разі, коли: з одного боку, воно певний час тримало спостерігачів у захопленні, а по-друге, насправді не тільки нічого справжнього в житті не відбулося, але навіть навпаки, у людей після шоу з'явилася ностальгія за нормальними, звичними формами життя. *Справжня мета "шоу" – відволікти вільну енергію уяви і творчості на дії, які а priori не матимуть ніяких серйозних наслідків.* Принцип "шоу" – "симулякра" подій" – всюди однаковий: від створення графоманського тексту, який через систему "піару" видають за "подію" у літературі чи філософії, до виборів чергового американського президента або чергової "кольорової революції". Всі ці шоу є добре зрежисованими суто комерційними проектами, над якими працюють відповідні спеціалісти: "піарники", наймані "журналісти", маркетологи та й взагалі всі ті, хто заробляє на "промиванні мозків" та "лохотронах". Зрозуміло, для чого потрібно постійно продукувати "симулякри" подій, утворюючи таким чином "суспільство спектаклю" (Гі Дебор) – саме для того, *щоби запобігти появі подій реальних, які можуть дійсно щось змінити, бо матимуть наслідки.*

У цьому контексті вельми цікавим явищем виявляється історичний феномен так званих "революцій". Він цікавий саме тим, що являє собою парадоксальне поєднання реальної події із власним симулякром. Втім, така парадоксальність вже із самого початку виявилася у самому виборі слова для означення цих подій, які вважаються у західній історичній традиції подіями *par excellence*, що

оновлюють світ. Справді, оскільки первісний смисл слова *revolutio* був прямо протилежним сучасному, буквально означаючи саме "повернення на круги своя" (його було запозичено з астрономії, де він означав "обертання небесних сфер"), – то така парадоксальність, напевно, якось усвідомлювалася і першими "революціонерами". Для означення певних історичних подій цей термін був запозичений спочатку саме в його первісному значенні "обертання", тобто повернення у висхідну точку. Справді, наприклад, англійська революція XVII ст. мислилася саме як *повернення* до природного стану "вольностей", які існували у "старій добрій Англії", але потім буцімто були узурповані королем. Американська війна за незалежність також розумілася як "революція" саме в тому сенсі, що вона реалізувала первинні права вільних громадян – права, які є "природними", оскільки передують будь-якому державно-правовому устрою. Нарешті тільки Французька революція кінця XVIII ст. вперше акцентує сучасний сенс поняття "революція" як "зміни соціально-політичного ладу", однак і тут елемент руссоїзму, тобто ідеї відновлення "природного" ладу та прав залишався головною світоглядною інтенцією. У свою чергу, більшовицька революція 1917 року робить вже абсолютний акцент на "есхатологічному" розумінні революції як Кінця всієї попередньої Історії як такої й абсолютного *початку* якоїсь начебто Справжньої історії. Отже, і тут метафізичний сенс терміна парадоксальним чином зберігається: йдеться саме про повернення до Початку історії, яка відтепер має йти іншим шляхом, розіграватися в іншому соціально-онтологічному просторі. (А той факт, що "радянська цивілізація" в цілому поставала як надзвичайна *архаїзація* соціальних відносин, є "іронічним" підтвердженням того, що тут історія справді "впала" у власний початок). У будь-якому разі, "революція" як така завжди *a priori* містить у собі власний симулякр настільки, наскільки її наслідки завжди тією чи іншою мірою виявляються протилежними її меті.

Тип революцій, який починає домінувати у світі з другої половини двадцятого століття, також зберігає "есхатологічний" мотив, але у значно поміркованішому вигляді своєрідного "соціального перформансу". Починаючи зі "студентських подій" 1968 ро-

ку, "ісламської революції" в Ірані 1979 року, подій у Східній Європі 1989-1991 років тощо, завданням таких революцій стає насамперед оновлення чи навіть просто відтворення "символічного капіталу" суспільств. Це, у свою чергу, зовсім не обов'язково має вести до настільки ж радикальних соціально-економічних зрушень, ротації політичних еліт тощо. Головна мета цього типу революцій (хоча елемент "соціального перформансу" існував у революціях і раніше, але не був панівним), - це підтримання в суспільстві відчуття осмисленості соціального буття, його спрямованості до якогось уявного позаісторичного ідеалу, реінтеграція масової свідомості навколо певних цінностей. Отже, це підтримання відчуття того (можливо, і цілком примарне), що Історія триває та має якусь мету. "Революції" в старому сенсі - як *формаційні* зрушення із глобальними претензіями, що реалізуються у так званих "революційних війнах", - у сучасних умовах можуть призвести лише до світового ядерного конфлікту та поставити людство на межу виживання. За всією зміною історичних типів подій, які мали назву "революцій", треба вбачати інваріантний метафізичний сенс - повернення до першооснов соціально-історичного буття і розбудова "заново" його емпіричних форм, спрямованих на втілення граничного, позаісторичного ідеалу.

Звідси стає зрозумілим, що базовим типом революцій, який лежить в основі усіх інших, є революції *екзистенційні*, революції цінностей. "Блокування" можливості усіх попередніх типів революційних дій сучасною глобальною кіберцивілізацією, напевно, призведе до того, що цей базовий тип стане єдино можливим і матиме вияв у якихось власних емпіричних формах. ХХІ століття буде епохою "приватних революцій" - епохою глобального структурвання форм ціннісного плюралізму. Можливо, тоді "революція" перестане бути лише соціальною псевдоморфозою і повернеться до свого висхідного смислу, якій у попередній історії практично ще не був реалізований жодного разу. Принцип і "рушійна сила" цих "приватних революцій" назавжди визначені суперечністю й еклектичною взаємодією двох ціннісних систем: цінностей Спасіння, репрезентованих у традиційних релігіях, і цінностей "людинобож-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

жя" (Ф. Достоевський) - абсолютизації земного людського буття. Революції завжди були й завжди будуть наслідками вибору граничного сенсу людського буття в його соціальних і віртуальних експлікаціях.

Відповідно, утворення "суспільства спектаклю" є цілком природним і очікуваним результатом секуляризації і "доби революцій". Секуляризація ефективно винищує здатність суспільства і культури відтворювати у собі образ "вічної людини", а революції поступово привчають людей дивитися на все, що відбувається в суспільстві виключно як на перформанс, за яким стоїть розподіл економічних інтересів. Отже, тип подієвості, характерний для цивілізації Модерну, наразі знаходиться суцільно за межами *реальної* історії, хоча емпірично і продовжує існувати. Новий тип подієвості відбувається в іншому онтологічному просторі, а отже може залишатися зовсім непомітним доти, поки люди думають, що "події" - це те, що повідомляють і показують у програмах "Новин". Подієвість, яка творить сучасну історію - це *дискретна сукупність особистісних зусиль людей, яким вдається вийти за межі симулякрів, і цей вихід (це сучасний вид подвигу), що дуже важливо, - має наслідки для інших*. Сучасна людина є подієвою і власне *історичною* лише тією мірою, наскільки "чітко усвідомлюючи всю неймовірність гармонії у нашому сьогоднішньому світі", вона "смирнено і терпляче трудиться заради неї, підкоряючись великому нарративу Втілення" [6, 80]. Усе інше - лише різновиди симуляків.

Використана література:

1. Барг М. А. Исторический факт: структура, форма, содержание // История СССР. - 1976. - № 6. - С. 46-71.
2. Бодрийар Ж. Прозрачность зла. - М.: Ad Marginem, 2000. - 282 с.
3. Казин А.Л. Художественный образ и реальность. Опыт эстетико-искусствоведческого исследования. - Л.: Изд. ЛГУ, 1985. - 120 с.
4. Кириллюк А. Универсалии культуры и семиотика дискурса. Миф. - Одесса: "Рось", 1996. - 144 с.
5. Леві-Строс К. Первісне мислення. - К.: Вид. УЦДК, 2000. - 324 с.
6. Малахов В. А. Уязвимость любви. - К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. - 560 с.

7. Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности. - М.: Лабиринт, 1994. - 90 с.
8. Пролеев С. Екзистенційна критика культури // Філософсько-антропологічні читання '98. - К.: СтилоС, 1999. - С. 88-105.
9. Рікер П. Сам як інший. - К.: Дух і Літера, 2000. - 312 с.
10. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Листи. - К.: Наукова думка, 1983. - 544 с.
11. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость. - СПб: Алетейя, 1998. - 250 с.
12. Юнг К.-Г. АІОН. Исследование феноменологии самости // Юнг К.Г. Избранное. - Мн.: ООО "Попурри", 1998. - С. 159-246.

Б.А. Москалюк

заслуженный журналист Украины
старший преподаватель кафедры журналистики
(*Восточноукраинский национальный
университет имени В. Даля*)

ОТ ТИПА ЧЕЛОВЕКА-РАЗУМНОГО К ЧЕЛОВЕКУ-МЕДИА: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ ПРОЦЕССА

Информационная среда и происходящие в ней процессы, особенно в первой декаде лет нынешнего столетия дают повод разно-стороннего рассмотрения журналистики, и как сферы человеческой деятельности, и как науки.

Ясно, что журналистика, находясь в условиях конвергенции с информатикой и другими науками, эволюционирует.

Эволюционирует вместе с развитием самого человека, в частности и с эволюцией его психологии. "Из племенной" реальности мы совершили квантовый скачок в реальность "феодалную", из "феодалной - в индустриальную", а сейчас скачок в Будущую Реальность" - пишет Роберт Антон Уилсон в своей книге "Психология эволюции" [1, 162]. И с этим нельзя не согласиться. Мы уже живем в реальности "эпохи информации", точнее - "media sapeins" (последнее словосочетание принадлежит писателю Сергею Минаеву).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

То, что человек разумное существо, мы воспринимаем как аксиому, не требующую доказательств.

Эволюция жизни привела к появлению "homo sapiens" (около 200 тысяч лет назад). Развитие человечества шло крещендо - все нарастая.

Пройдя через многие тысячи лет эволюции, человек развил свои мыслительные способности до высочайшего уровня. Он научился строить свою жизнь в соответствии с логикой разума. Здесь будет уместно несколько слов сказать о романе С. Минаева "Media sareins 2. Дневник информационного террориста". Через авантурный сюжет романа автор дает свою весьма занимательную версию эволюции человечества, утверждая, что вся человеческая деятельность - это производство информационных проводов. Писатель, как в лучших традициях Голливуда, показывает все тонкости "медийной машины".

Человек, по мнению писателя, стал разумным с момента, когда нарисовал углем сцену своей первой охоты, наивно полагая, что его жизнь может быть интересна другим и кто-то из потомков воспользуется его опытом. Человек стал homo sapiens, потому что парой росчерков угля на стене, сам того не ведая, он сотворил Великое Информационное поле и наполнил его первым контентом. Так, утверждает литератор С. Минаев, началось глобальное распространение информации, так родились масс-медиа, а молва стала как бы первым СМИ. Другими словами, история по Минаеву есть лишь один из продуктов медиа, а море контента есть то, что питает медиа, то чем она живет.

Для медиа нет принципиальной разницы - как именно человек произведет ответный информационный поток. Сделает это работник СМИ в своей статье, либо простой смертный напишет в своем дневнике (live journae). Все это - контент [2].

Действительно, после заселения глобальной сети интернета людьми разной профессиональной, национальной, социальной, религиозной принадлежности и с самыми разными целями возникло интернет-общение. Теперь каждый имеет свою трибуну, может стать известным и даже знаменитым. Любая старшеклассница мо-

жет переплюнуть Чиччолину. Для этого нужно лишь пару раз, как замечает телекритик Сергей Павлухин, "тряхнуть головой грудью перед веб-камерой на форуме praved.ru".

Стремительное развитие информационных технологий (особенно технологии high-hume), их применение в масс-медиа принесло современному обществу спектр невиданных до сих пор возможностей в плане быстрого получения глобальной информации и ее использования.

Информатизации общества способствуют трансконтинентальные системы связи и телевидения, спутниковая навигация, быстродействующие ЭВМ. Сегодня среднестатистический человек окружен умными машинами и подобно кокону опутан информационными потоками, особенно звуковыми.

И процесс этот не однозначен. По мере роста технического прогресса и цивилизации, человек почти перестал развивать многие умения, способности и навыки (например, способности считать в уме, а не на калькуляторе и т.д., и т.п.). В силу этого часть интеллектуальных способностей ныне все больше заменяются общепринятыми схемами – шаблонами действий в определенных ситуациях. Современного среднестатистического человека во многом можно сравнить с компьютером, накапливающим множество фактов, событий, ситуаций. Результат – не рациональная выработка своих собственных суждений (если их таковыми можно назвать) на основе полученной информации, а приспособление индивида к определенным, то есть наиболее ярким примерам действий (поведения и поступков) различных людей в самых различных ситуациях. В этих условиях конформизм проявляет себя как сущность государственной идеологии. Не секрет, что имеют место и системы скрытого информационного противоборства – основным объектом нападения которых является психика человека.

В самом начале XXI века появилось словосочетание "новые медиа" (new media), – понятие, которое пока каждый трактует по-своему. В связи с этим "масс-медиа" или "СМИ – средства массовой информации" называют теперь не иначе как "старые медиа". Тради-

ционные СМИ – это пресса, радио, телевидение. Синонимом "новые медиа" обычно считается "цифровые медиа" (digital media). Но более правильно согласиться с теми, кто считает, что новые медиа – это союз интерактивных коммуникативных технологий и цифровых способов доставки информации, в котором главным посредником является – Интернет.

Таким образом, человечество вышло в новое измерение взаимодействий – Интернет. По этому поводу уже достаточно много сказано и написано. Контуры таких взаимодействий наиболее четко определили в своих книгах Билл Гейтс "Бизнес со скоростью мысли", Дуглас Холмс "e.Gov. Стратегия электронного бизнеса для государства", Тони Трапскотт "Электронно-цифровое общество", Говард Рейнгольд "Умная толпа: новая социальная революция" и др. С упомянутыми авторами футурологических предложений и прогнозов на ближайшее будущее можно согласиться в том, что, по мере того, как современные люди, все более успешно ориентируются в динамично трансформирующейся информационной среде, она становится для них все более определяющей. Действительно, мы уже не можем себе представить работу, тем более отдых, без средств медиа и коммуникативных технологий. А в большинстве случаев и не хотим. Пока мало кто говорит о негативных последствиях возникшей культуры "электронных развлечений". Армия приверженцев технократической компьютерной тусовки множится в N-ой прогрессии. Порталы, сайты, форумы, блоги – все они стали местом актуального виртуального общения..., провоцируя рождение новояза.

Одним из средств современного самовыражения стал "флеш-моб". Пока это явление мегаполисов. Флешмоб (Flash mob) – "вспышка толпы", это сообщество людей которые с помощью Интернета, объявлений СМС сообщений мобильной связи договариваются о том, где и когда они должны появиться, совершить одно и то же действие, чтоб потом вновь раствориться в толпе.

Цель – вывести человека хоть на мгновение из собственного уютного, но замкнутого мира и заодно, выйти из него самим участникам. В истории не остаются ни имена авторов акции, ни имена

участников. Флешмоб пытается освободить себя от истории, а заодно и от действительности. Это процесс ради процесса. Кстати, Говард Рейнгольд утверждает на основании своих многочисленных исследований и наблюдений, что через 10 лет основные места средоточия населения на Земле будут наводнены микросхемами, способными общаться друг с другом. Люди оснащенные такими Устройствами, составят "умные толпы", и их общение обретет невиданные ранее формы и возможности [3]. В свое время испанский философ Х Ортега-и-Гассет, рассуждая об идее поколений и о предвидении будущего, писал: "Если каждое поколение наделено особым мироощущением, органической совокупностью внутренних склонностей, то это значит, что у каждого поколения свое призвание, своя историческая миссия" [5, 7].

Общая либерализация социальных отношений, формирование виртуальных сообществ (кибер-сообществ, он-лайн сообществ) и виртуальных социальных структур - это процессы, которые требуют более пристального научного изучения. Чувство нового в том и заключается, чтобы понимать потребности дальнейшего развития общества, ставить и решать актуальные проблемы жизни. Одной из таких проблем в недалеком времени станет проблема взаимоотношений людей и умных машин [7].

Прогресс неостановим. Экспертный проект Tech Cast опубликовал набор наиболее подробных сценариев развития человечества на ближайшие десятилетия.

Часть этих экспертных сценариев выставлена на сайте "Пік України".

Примерно 2010 год. Продолжение процессов развития информационных систем и электронной коммерции. В частности, ожидается бурное увеличение объемов информационного трафика, быстрое эволюционирование имеющихся и появление принципиально новых устройств (например, система распознавания голоса сделает возможным управление машинами с помощью голосовых команд).

Это приведет к кардинальным переменам в сфере государственного и корпоративного управления. Вероятен переход рели-

гий на "электронные рельсы" – к примеру, службы могут проводить он-лайн (кстати, что уже и делает ТВ во время основных религиозных праздников), возможно появление личных электронных помощников человека.

Примерно 2020 год. Начало новой высокотехнологичной революции. Экологический бизнес.

Сегодня сетевые компании мира быстро создают глобальную инфраструктуру будущего. Мы уже существуем в контексте информационной эпохи, и Украине крайне важно выбрать глобальные приоритеты, которые обозначат дальнейшие возможности страны и ее граждан интегрироваться как в современные, так и в будущие коммуникационные потоки.

Однако столкновение (например, в СМИ) с более продвинутой технологией, чем уже знакомые человеку, вызывает шок будущего. Американский ученый Алвин Тоффлер назвал подобную реакцию людей на экспоненциальное нарастание новизны, скоростей и многообразия в интенсивно развивающемся мире ближайшего будущего футурошоком [6]. Наверное, будет правильным, уже сегодня футурошок рассматривать в качестве важнейшего фактора естественного отбора, влияющего на развитие человека как вида.

Уже сегодня многие зарубежные и отечественные ученые высказывают тревогу о последствиях влияния медиа на человека. Одни категорично заявляют, что измененный человек уже не будет, по сути, человеком; другие, что "человек человеку – медиа" и в том нет ничего плохого; третьи, как ученый и писатель Лесли Стивенсон в своей книге "Девять теорий о природе человека", рассуждают о том, что Платон наверняка ужаснулся бы, увидев, какое громадное влияние оказывает на человека с раннего детства то, что в наши дни мы называем "медиа"... [7].

Фактически масс-медиа и новые медиа уже обозначили, поставили такие проблемы, как:

- 1) одиночество и затерянность в Интернете;
- 2) возрастающий переизбыток информации и неспособность человека к ее эффективной переработке и уничтожению;

3) обществу необходима новая экология и новый вид грамотности, а также новые правовые нормы в эпоху new media. Есть проблема власти и надзора. Речь идет не о вредном влиянии власти, а о необходимости обеспечить безопасность индивида и общества от аксилогического негативного влияния СМИ.

"Информация управляет миром" – девиз, который движет человечеством в новом веке. Реализация информации как продукта зависит от состояния современной информационной индустрии, которая строится на сближении и конвергенции таких основных компонентов: вычислительной техники, коммуникативной техники, информационного наполнения, доминантой которого является "госпожа" новость. Будущее остается главным поставщиком новостей. Очевидно поэтому, что будущность человечества станет соответствовать трендам, рожденным медиа. В свою очередь соединение достижений НТП и современной потребности человека обеспечивают дальнейшее развитие человечества.

Мы пока по инерции продолжаем жить с ощущение, что человек-медиа владеет миром, но при этом медиа уже владеет нами.

Использованная литература:

1. Роберт Антон Уилсон. Психология эволюции. К.: Янус, 2001. – 304 с.
2. Сергей Минаев. Media Sapiens 2: Дневник информационного террориста. – М.: Арстрель. АСТ, 2007. – 312 с.
3. Говард Рейнгольд. Умная толпа: новая социальная революция. – М.: ФАИР ПРЕСС, 2006. – 416.
4. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – 408 с.
5. Москалюк А.Б. Встречайте робота с улыбкой! Очно-заочный диалог скептика и оптимиста. Газета "Молодогвардеец", №44 - 1 ноября 2006. – 15.
6. Тоффлер А. Футурошок. – Спб.: Лань, 1997. – 467 с.
7. Лесли Стивенсон. Девять теорий о природе человека. – М.: Слово / Slovo.

Е. Фролова

аспірант кафедри філософії і методології науки
(Белорусский государственный университет)

КУЛЬТУРНО-ИНФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ СОВРЕМЕННОСТИ - ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ

Возрастающая роль информационно-коммуникационных технологий, и в целом, информации в развитии общества XXI века таит в себе значительный проблемный потенциал. Многие исследователи подчеркивают, что речь идет о новой ступени общественного развития, "где информационные технологии изменяют характер организации трудовых процессов и процедур - появляется телеработа, которая придает иное измерение мобильности трудовых ресурсов, развивается телемедицина. Радикально меняется структура международных экономических отношений - появляется так называемое двадцатичетырехчасовое общество. Глобальная коммуникация заставляет экономику работать без перерыва" [1 35, с. 110]. Данная статья посвящена исследованию современных культурно-информационных процессов и их последствий в обществе.

Одной из специфических особенностей современных форм социодинамики является интенсивная интеграция культурно-информационных процессов в различных странах и регионах мира. Особую роль в сложившихся условиях приобретает тотальная информатизация всех сфер жизни человека. Политика, экономика, социальная сфера, изменение которых уже не мыслимы без соответствующих культурных трансформаций, становятся объектом воздействия новых информационных технологий.

Возрастает роль массовой коммуникации и информации, существенным изменениям подвергается межличностная коммуникация благодаря электронной почте и мобильному телефону, "появляются новые критерии оценки уровня развития общества в расчете на тысячу человек: количество подключений к Интернету, мобильных и фиксированных телефонов, компьютеров, число людей с высшим образованием" [там же, с. 111].

Происходит формирование нового культурно-информационного пространства, которое обуславливает существенные черты социодинамики, в том числе, – появление новых ценностных ориентаций современного общества. Изменяется национальный менталитет, общественное сознание, этнокультурные традиции, и особенно ярко это выражено в обществах переходного типа, которые наиболее сильно подвержены влиянию различных информационно-культурных потоков. Для так называемых транзитивных обществ весьма актуальным на сегодняшний день становится построение своей модели развития, которая, в то же время, будет аккумулировать имеющийся опыт западных стран.

В основе функционирования культурно-информационного пространства лежит обеспечение эффективного информационного взаимодействия культур, их доступа к мировым культурно-информационным ресурсам, воздействие на формирование духовного облика человека и общества. Культурно-информационное пространство предполагает интенсивный обмен культурными ценностями. Оно формируется и развивается в результате межкультурной коммуникации.

В последнее десятилетие XX в. информационно-коммуникационные технологии стали одним из важнейших факторов, влияющих на развитие общества. Их революционное воздействие касается государственных структур и институтов гражданского общества, экономической и социальной сфер, науки и образования, культуры и образа жизни людей. Многие развитые и развивающиеся страны в полной мере осознали те колоссальные преимущества, которые несет с собой развитие и распространение инфотехнологий. Мало у кого вызывает сомнения тот факт, что движение к информационному обществу – это путь в будущее человеческой цивилизации [2, с. 15].

Необходимо заметить, что становление информационного общества невозможно без основательной компьютеризации всех сфер жизнедеятельности современного человека, как в аспектах экономического производства, так и в культуре, образовании, политике, социальном управлении. В то же время становление информа-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ционного общества обусловливается изменением способа производства, образа жизни, мировоззрения, типа коммуникаций, экологического императива. Как свидетельствует история, все подобные изменения происходят в социуме крайне редко и реализуются путем социотехнической революции. Инфопотребность отражает спрос народонаселения планеты на различную информацию. Наличие инфопотребности в обществе является одним из ключевых условий активных социальных преобразований.

Современная информационная революция впервые затрагивает не только материальное производство, но и культуру, и многообразные формы социальной коммуникации. Она порождает проблемы интеллектуальной компьютеризации, медиатизации и информатизации. Информация выступает главной движущей силой новой НТР.

Современная информационная революция связана с изобретением микропроцессорной технологии и созданием персонального компьютера. Проявляется четвертая революция в массовой компьютеризации производства, в замене физического труда интеллектуальным, в наличии обратной связи между распределением и потреблением информации. На микропроцессорах и интегральных схемах создаются компьютеры, компьютерные сети, системы передачи данных. Этот период характеризуют три фундаментальные инновации:

1) переход от механических и электрических средств преобразования информации к электронным; автоматизация процессов управления;

2) миниатюризация всех узлов, устройств, приборов, машин; создание "машинных знаний";

3) разработка программно-управляемых устройств и процессов; создание инновационных компьютерных систем; компьютеризация производства [3 38, с. 85].

Современная информационная революция выполняет роль катализатора социальной динамики и происходит на трех уровнях: локальном, региональном, глобальном. Локальная "информатизация" гарантирует создание коммуникационных сетей не только

для індивіда, но и для організацій, націй, государства. Самый ефективний рівень – глобальний, где створюється єдина світова мережа по забезпеченню людства як інформацією, так і знаннями, товарами, послугами. Рівні інформаційної революції подібні рівням електронізації, комп'ютеризації і інтелектуалізації суспільства. Стадії інформаційної революції і процесу інформатизації тотожні:

- перша стадія характеризується проблемою обробки великих об'ємів даних в умовах обмежених можливостей апаратних засобів (до кінця 1960-х років);

- друга стадія зв'язується з поширенням ЕВМ. Проблема цього етапу – відставання програмного забезпечення від рівня розвитку апаратних засобів (до кінця 1970-х років);

- третя стадія – комп'ютер стає інструментом професійного користувача, а інформаційні системи – засобом підтримки прийняття його рішень (з початку 1980-х років). Проблема – максимальне задоволення потреб користувача і створення відповідного інтерфейсу роботи в комп'ютерній середі;

- четверта стадія – створення сучасної технології міжорганізаційних зв'язів і інформаційних систем (з початку 1990-х років). Проблеми цього етапу дуже численні. Найбільш важливими з них є: виробництво угод і встановлення стандартів, протоколів для комп'ютерної зв'язі; організація доступу до стратегічної інформації; організація захисту і безпеки інформації [4 39, с. 91].

Перехід до нового етапу або стадії на сьогоднішній день визначається рядом теоретичних, науково-практичних і технологічних причин. В основному вони такі:

- нерівномірність процесу інформатизації;
- нестійке інформаційне поле, яке є загальною формою зв'язі, формою універсального інформаційного взаємодіяння;
- порушення соціальних пріоритетів в реалізації процесу інформатизації;

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

- наличие издержек управления, влияющих на своевременность, формы и методы решения задач информатизации общества;
- низкий информационно-культурный уровень социальной организации.

Начало информационной культуры закладывается сознательно в курсах общеобразовательных программ для средней и высшей школы и организуется в различных странах по-своему. Ее структура чрезвычайно сложна, потому что сами средства и модели выступают не в виде сухих интерпретаций, схем, графиков, черт, а в весьма разнообразных реализациях, рассчитанных на адаптацию и ассимиляцию их человеческой психикой, всей акто-мотивационной системой человека.

Т. В. Андрианова заостряет внимание на основных чертах информационной культуры: многократное постоянное увеличение затрат на культуру в количественном исчислении; стагнация в приобщении к традиционной культуре; возникновение индустриальной (постиндустриальной) культуры, приводящей к тому, что человечество несколько часов в день проводит в окружении "культурных машин"; перенос интереса людей с традиционной культуры на индустриально-производственную.

Влияние информатизации на культуру – процесс неоднозначный и вызывающий множество споров, касающихся его сути, динамики и тенденций развития, определения периодичности протекания процесса в мировых информационных культурах; соотношения его позитивных и негативных последствий; возможности построения прогнозов на будущее; оценок ситуаций информационного обмена и многого другого. В настоящее время идет интенсивное взаимодействие культур, причем впервые с момента формирования наций, национальных государств и национального самосознания национальные культуры испытывают огромное давление со стороны нарождающейся глобальной информационной культуры.

Важнейшей задачей сегодня является формирование информационных ресурсов культурологического профиля и представление их в национальных базах данных, включая и сектор Интернет.

В настоящее время существуют технологические предпосылки для постоянного взаимодействия информационных культур, следовательно, государству невозможно произвольно контролировать и изолировать население своих стран от различных информационных воздействий. Это положительный и плодотворный процесс, способствующий оптимальному развитию глобальной инфокультуры. Но с другой стороны, глобальная информационная технологическая культура, а именно в таком сочетании возможно ее существование, ведет объективно к стиранию информационного разнообразия и унификации культур. Унификация опасна не только потому, что могут исчезнуть какие-то культурные формы, характерные для культур малых народов. Наоборот, с точки зрения количественного представления культурных артефактов возможности представить их для самой широкой аудитории увеличились многократно. Проблема заключается в том, что унифицируется технология представления, выстраивается единая глобальная технологическая цепочка, а все то, что не подходит под этот стандарт, выпадает из поля зрения и интересов владельцев технологических средств. Сегодня в ряде стран действует так называемое мобилизационное законодательство. Мобилизационные процессы наравне с процессами информатизации охватывают все сферы деятельности: первые мобилизуют потенциал общества, вторые развивают его инновационную сторону.

Глобализация процессов информатизации поставила под сомнение принципы, правила и способы организации деятельности, которые были характерны для индустриального общества и национального государства. Для индустриального общества характерны: максимизация прибыли, концентрация централизации, стандартизация поведения, синхронизация производства и потребления, денационализация, потребительская идеология. Денационализация привела к состоянию исчезновения этнических культур. Интернационализация – к усилению взаимодействия отдельных государств, экономик и культур и придала новые формы процессу социокультурной информатизации. Она денационализировала центры принятия решений, в результате чего

стали формироваться совершенно новые отношения между политической и экономической властями. Фактор, подталкивающий информатизацию к ее регулированию государством – экономическая прибыль: уменьшение срока службы товаров, что требует расширения рынка сбыта. В этих условиях повышается роль получения государственных заказов, которые корпорации начинают рассматривать, к примеру, как новейшую стратегическую цель в борьбе за выгоду и власть. По мнению многих ученых, индустриализация приводит к кризису, обостряя противоречия между безудержным экономическим ростом и культурной нищетой, между товарной идеологией и классическими общечеловеческими ценностями, между обозначением жестких границ поведения и свободой человека. Однако, индустриальное общество – это необходимый этап для формирования технико-технологической базы общества, для перехода к новой фрагментированной социальной системе [5 42, с. 501].

Информационное общество "перекраивает" мир в соответствии со своими интересами, проникая во все новые сферы деятельности, включая создание глобальной коммуникационной сети, наиболее ярким примером которой является Интернет.

Глобализация – это дальнейшая интеграция информационных сообществ. Если понимать информационную глобализацию как реабилитацию отсталых сообществ, то технологические новшества информатизации вызовут радикальные культурные и социальные изменения, значительно отличающиеся от предыдущих. В постиндустриальном информационном обществе движущей силой будет знание и информационные технологии. Кроме того, взаимосвязь технологий глобализации и информатизации ускорит трансформации, которые существенно изменят человеческий мир.

Особое значение в последнее время приобретает развитие новейших информационных технологий, ориентированных на диалог компьютера и человека. Под компьютером теперь следует понимать не просто персональный компьютер, а различные сочетания компьютерных технологий по получению, обработке, сохранению информации и телекоммуникационные средства для об-

мена єю. Применением новейших компьютерных технологий обуславливаются новые формы организации производства и человеческой жизни вообще. Становятся менее жесткими грани между физическим и интеллектуальным трудом.

Феномен информатизации охватывает все стороны жизни современного общества. На мировом рынке информационные продукты и услуги рассматриваются в качестве стратегических ресурсов, сравнимых по своей значимости с энергетическими или продовольственными. Информационные технологии и владение ими обеспечивают субъекту высокий социальный статус. Лучшая техника, лучшие модели ПК, являющиеся предметом личного потребления субъекта, остаются доступными для преуспевающей части населения планеты, что приводит к формированию технократической элиты, обладающей монополией на важные виды информации. Информатизация направлена, в том числе, и на подавление подобных монополистических проявлений, на сбалансированность информации в социальном пространстве. Осмысление феномена информатизации требует серьезных усилий, включая ликвидацию компьютерной неграмотности, формирование культуры использования новых информационных технологий и т.п. Информатизация связана с регуляцией роли информационных продуктов в социуме и является необходимым процессом для становления принципиально новой фазы развития человечества. В новом состоянии, в информационном обществе изменится не только основное производство, но и весь уклад жизни, система ценностей, возрастет значимость культурного досуга по отношению к материальным продуктам [6 43, с. 59]. Первоочередным станет производство и потребление знания, что приведет к увеличению доли умственного труда, повысится спрос на творчество. Материальной и технологической базой информатизации общества станут различного рода системы, построенные на базе компьютерной техники и компьютерных сетей, информационной технологии, телекоммуникационной связи. Без информатизации невозможен переход к высокотехнологичному, наукоемкому производству, осуществление структурной перестройки промышленности, про-

грессивные формы научно-исследовательских проектов и других работ, крупные достижения в перспективных направлениях науки и техники, национальной безопасности.

Информационная культура радикально преобразует социокультурное пространство, формируя информационное общество. Э. Тоффлер, анализируя культурологические проблемы этого общества, прежде всего обращает внимание на демассификацию "массового сознания" в условиях третьей волны. Новые, демассифицированные средства информации ускоряют процесс движения общества к разнообразию. Новая культура характеризуется фрагментарными, временными образами, клипами, блицами. "По сути дела, мы живем в "клип-культуре" [7 40, с. 279]. Естественно, что не все способны быстро адаптироваться в новых условиях, "вписаться" в новую культурную среду.

Аналогичные идеи выдвигаются известными американскими футурологами Джоном Нэсбиттом и Патрицией Эбурдин в книге "Что нас ждет в 90-е годы". Прогнозируя мегатенденции развития современной цивилизации, они среди прочих называют "возрождение искусств" и "триумф личности". Информационная культура ставит человека в совершенно иные связи с внешним миром. Его жизнь становится менее детерминированной социально-экономическими условиями, а его свободная творческая деятельность во многом определяет социокультурную ситуацию [8 44, с. 21].

По мнению Э. Тоффлера, новая инфосфера третьей волны создает новую интеллектуальную среду, благодаря быстрому распространению компьютерного интеллекта. Безусловно, это несет с собой определенные опасности. Но Тоффлер, будучи оптимистом, считает, что "у нас есть интеллект и воображение, которыми мы до сих пор еще не начали пользоваться" [7 40, с. 287]. В конце концов, наступит время, когда человек освоится в интеллектуальной среде и начнет легко и просто пользоваться компьютерами. Размышляя о последствиях компьютеризации, Тоффлер пишет, что компьютеры "помогут нам – и не только нескольким "супертехнократам" – гораздо серьезнее думать о самих себе и о мире, в котором мы живем" [там же, с. 290].

Компьютеры и компьютерные сети являются зрелой формой так называемой "экранной культуры". Следует отметить, что экранная культура возникла гораздо раньше информационной культуры. Предтечей современной экранной культуры, современного культурно-информационного пространства, несомненно, явился кинематограф. Способность кинематографа оказывать огромное эмоциональное воздействие на зрителя служила еще в первые годы его существования способом создания иллюзорного, или, говоря современным языком, виртуального мира, как тогда выражались "киновселенной". Эта возможность была замечена социологами еще в начале развития кинематографа. Уже в 1914 г. Эмилия Альтенло в книге "К социологии кино" писала: "Во всяком случае, кино объединяет в себе слишком много явлений, позволяющих ему заменить жизнь. И потому-то оно и получает такую могучую действительность, перед лицом которой оказываются бессмысленными все рассуждения о том, хорошо или плохо, что оно существует, и можно ли вообще оправдать его существование" [9 45, с. 11]. Конструируя виртуальную реальность, кинематограф вряд ли предполагал, какие формы она может принять и как отразится на развитии искусства и культуры в целом.

Современная виртуальная реальность - результат развития информационных технологий. Некоторые исследователи считают виртуальную реальность новой сферой бытия, а формой существования виртуальной реальности - информационное пространство. Информационное пространство предполагает технологию информационного взаимодействия, которое с помощью современных операционных средств мультимедиа создает иллюзию непосредственного присутствия в "экранном" мире. Здесь также уместно провести аналогию с восприятием кинематографического образа, когда воспринимающий кинематографическое действие нередко "переносит" его на себя, отождествляет себя с его героями и становится соучастником событий [10 46, с. 123].

Таким образом, в современном глобализирующемся обществе сочетаются две противоположные тенденции. С одной стороны происходит диверсификация информационных услуг по содержа-

тельным или региональным признакам. Небольшие сообщества развивают свою культуру, сохраняют язык, формируют чувство духовного единства. С другой стороны, существует противоположная тенденция, при которой глобализация информационного рынка приводит к унификации массовой информации, мировые события становятся объектом всеобщего внимания и, зачастую, их определенная интерпретация навязываются большим массам людей. Также было отмечено, что возрастает роль массовой коммуникации и информации, существенным изменениям подвергается межличностная коммуникация, происходит формирование нового культурно-информационного пространства, которое обуславливает приоритеты социодинамики и появление новых ценностных ориентаций современного общества, изменяется национальный менталитет, общественное сознание, этнокультурные традиции. В результате можно сделать вывод о том, что информационно-коммуникационные технологии стали одним из важнейших факторов, влияющих на развитие общества, а их революционное воздействие коснулось государственных структур и институтов гражданского общества, экономической и социальной сфер, науки и образования, культуры и образа жизни людей в целом. Как всегда, воздействие столь мощного фактора социального развития, не может быть однозначным, особенно в длительной временной перспективе.

Использованная литература:

1. Гобелко В.Т. Глобализация: тенденции развития и проблемы // Гуманітарна-еканамічний веснік. - 2007. - № 2. - С. 108-116.

2. Семененко И.С. Глобализация и социокультурная динамика: личность, общество, культура // Полис. Политические исследования. - 2003. - № 1. - С. 5-23.

3. Чумаков А.И. Глобализация. Контуры целостного мира: Монография. - М.: ТК Велби, Изд-во "Перспектив", 2005. - 432 с.

4. Костина А.В. Культурология: Учебное пособие. - М.: КНОРУС, 2006. - 320 с.

5. Титаренко А. Социально-культурные угрозы в условиях глобализации // Безопасность Евразии. - 2003. - № 3. - С. 497-509.

6. Богатырева Т.Г. Современная культура и общественное развитие. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 171 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: Академия, 1999. – 429 с.
8. Акопян К.З. Культура в глобализирующемся мире // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2003. – № 3. – С. 12-24.
9. Гармс Р. Философия фильма. – Л., 1927. – 186 с.
10. Акопян К.З. Глобализация культуры и ее последствия // Личность. Культура. Общество. – 2004. – № 4. – С. 121-125.

Д.Ю. Кобринський

викладач кафедри гуманітарних дисциплін
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ГУМАНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА ПРАВА: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Дана стаття присвячена аналізу можливості застосування гуманітарної експертизи, методу, який успішно застосовується в різних галузях соціальної практики, у юридичній сфері.

На наш погляд, гуманітарна експертиза права, поєднуючи розрізнені методології, не тільки може дозволити знайти шляхи для оптимізації юридичної комунікації, але й посісти місце важливої ланки у стосунках суспільства та правових інститутів держави, стати кроком вдосконалення правової культури українського соціуму.

В одному з номерів журналу "Право України" П.Білий аналізує правову культуру суспільства і розвиває поняття ідеальної моделі держави: "...правова держава – це така, де існує і верховенствує закон, де позитивний потенціал права проявляється повною мірою. При даному підході може виникнути ілюзія, що це якраз і є те, до чого треба прагнути, тобто певний ідеал держави. Але у теорії права існує позиція, згідно з якою найбільш високим рівнем розвитку права, котрий всебічно розкриває його потенціал, є не просто правова держава, а її розвиток, продовження – правове суспільство, або суспільство права. Воно має відповідні ознаки і від-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

різняється від правової держави. (Алексеев С.С. Теория права. М., 1995.-с.108) ". (1; 77)

Таке правове суспільство передбачає, що "володіючи правовою культурою, особистість не тільки знає та розуміє право, правові явища, але і оцінює їх з точки зору загальнолюдських правових цінностей", (1; 78) і саме це стає чинником подальшого розвитку правової системи цього суспільства.

Концепція розвитку правової держави (суспільства права за Алексеевим) приводить нас до розуміння органічної цілісності і життєвості такого суспільства. За аналогією зі шпенглеровською опозицією "культура – цивілізація" можна сказати, що суспільство, якщо воно не утримується силою в певних омертвляючих межах, має вдосконалювати свою правову систему і правову культуру своїх громадян.

Таким чином, ми бачимо, що послідовний розгляд ідеї правової держави приводить нас до розуміння того, що ця ідея є лише певною часткою більш широкого філософського контексту. В межах цього підходу право може бути осмислене не як абсолютна цінність, а лише як та умова, що робить можливим подальший розвиток суспільства, або, скоріше, як умова утвердження в суспільстві більш глибоких цінностей. Одною з таких цінностей, а з іншого боку вихідним пунктом правового розвитку суспільства – є ідея особистості, яка є носієм правової культури, свідомо причетним до світу цінностей, а також ініціатором змін, що відбуваються в правовій системі суспільства.

Одним з видів взаємодії суспільства, права та філософії, і ширше, гуманітарних наук в цілому може виступати саме соціальна чи гуманітарна експертиза як актів права так і певних механізмів та випадків правозастосування. Така експертиза надає можливості для виявлення узгодженості або невідповідності притаманних суспільству уявлень, моральних норм з одного боку та юридичних актів та механізмів з іншого, а також приводом для оптимізації законів та практики їх застосування.

Парламентські комітети, правозахисні організації, періодичні видання, окремі фахівці, вдаючись до аналізу конкретних за-

конів та норм права, тією або іншою мірою спираються на певне розуміння "людської складової" і певні філософські засади, на яких за їх думкою має будуватися суспільство, що є предметом гуманітарної експертизи. З іншого боку використання в праві різних видів експертних оцінок – балістичної, медичної, психіатричної та інших створює позитивні передумови для можливості долучення гуманітарної експертизи до аналізу правової сфери.

Значення експертизи як колективної комунікативної процедури обговорення та прийняття рішень полягає також і в тому, що вона моделює процес впровадження певних ідей у суспільство не як беззаперечних та безапеляційних наказів, а як принципово обговорюваних (і вже обговорених), що беззаперечно, більше відповідає сучасним суспільно-політичним пріоритетам. Гуманітарна експертиза – практика, яка успішно застосовується у інших галузях соціальних досліджень, в першу чергу в освіті, а також в екології, містобудуванні тощо.

Право в цьому контексті виступає дещо більш консервативним, зорієнтованим на класичні зразки та традиції інституту, але і в цій сфері відбуваються новачі, і якраз вони, на відміну від ustalених норм, потребують нових способів обґрунтування та адаптації щодо суспільного сприйняття. Крім цього конкретна позиція, думка, рішення, проходячи сам процес обговорення стає діалогічною і більш адаптованою до сприйняття різними категоріями зацікавлених осіб, соціальних груп чи верств населення.

Можна вважати, що перші експертні висновки належать Дельфійському оракулові. З тих часів види та методи експертизи множилися і розвивалися. На сьогоднішній день налічують біля 300 різновидів експертних оцінок. Експертні методи все більше використовуються в наукових дослідженнях, при застосуванні нових технологій, соціальній практиці.

Одне з визначень поняття "експертиза" – метод дослідження і вирішення (подолання) проблемних ситуацій спеціалістами, що володіють спеціальними знаннями шляхом знаходження рішень та аргументованого доведення їх ефективності.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Автори книги "Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження" називають соціальною експертизою діяльність по оцінці позитивних та негативних наслідків розробки та здійснення програм та проєктів (національного або регіонального масштабу), а також розробка механізмів мінімізації та запобігання їх негативних наслідків (6,18).

За їх твердженнями метою соціальною експертизи є оцінка, аналіз і прогноз соціальних процесів у суспільстві, у тому числі соціальних наслідків управління, а також реалізації науково-технічних програм і проєктів. Об'єктом соціальної експертизи є будь-які програми, проєкти, управлінські рішення та їхні соціальні наслідки.

У сучасному світі, як підкреслюють автори зазначеного дослідження, в тому числі в Україні відбувається суттєве розширення сфери впливу соціальної експертизи. Якщо раніше вона розглядалася як один із методів соціологічного опитування вузькогалузевих експертів з метою оцінки різних варіантів вирішення окремих завдань, то в новітньому контексті соціальна експертиза переростає у міждисциплінарний інтегруючий науковий підхід.

Говорячи про співвідношення гуманітарної та соціальної експертизи, автори підкреслюють, що "обидва терміни адекватно відбивають мету і предмет досліджень у цій сфері. Але, зважаючи на те, що у вітчизняній літературі та в практиці державного управління і громадського життя традиційно вживається термін "соціальне" – соціальна політика, соціальний захист населення, соціальні проблеми тощо" вони надають перевагу терміну "соціальна експертиза". І далі зазначають, що "можливо, на наш вибір вплинули і особисті наукові смаки". (6. 58)

На нашу думку на сьогоднішній день більш розробленим з цих двох понять є "гуманітарної експертизи". Тому ми, послуговуючись, насамперед, розробками С.Братченка та Ю.Іщенко спробуємо проаналізувати основні риси цієї процедури та можливості використання її для аналізу юридичної комунікації та, ширше, права.

С.Братченко, автор книги "Введення до гуманітарної експертизи освіти" стверджує, що гуманітарна експертиза – це особли-

вий вид експертизи, яка здійснюється на основі гуманітарних методологій. "Гуманітарність" експертизи виявляється перш за все в цілях та засобах. "Гуманітарність" цілей - їх спрямованість на виявлення та підтримку "людського в людині" (і в будь-якій організації, яка має справу з людьми), а "гуманітарність" засобів - у використанні гуманітарної методології, критеріїв та методів дослідження.(2, 37)

За думкою С.Братченко гуманітарну експертизу можна вважати одною з базових форм експертизи, бо її зміст полягає в тому, щоб побудувати критерії конкретних експертиз, ввести їх у загальнолюдський контекст. Надзадача гуманітарної експертизи - це гуманізація реальності, яка експортується. Якщо "конкретні експертизи" зазвичай проводять аналіз ситуації відносно до визначених замовником цілей, то гуманітарна експертиза здійснює "оцінку засобів та мети по відношенню до цінностей та життєвих сенсів" (2, 46)

Гуманітарна експертиза - це, згідно С.Братченко, експертиза глибинна та особистісно-орієнтована, бо в центрі її уваги - людина як особистість, у найістотніших, найлюдяніших своїх проявах. (2,50).

Ось у такій постановці питання можна помітити саме гуманістичний акцент у розумінні описуваної експертизи. На наш погляд, поняття гуманітарної експертизи ширше, воно передбачає не тільки використання різноманітних гуманітарних методів, прикметних психології, філософії, педагогіці, мистецтвознавства та іншим наукам, а й можливості різного "ідеологічного навантаження" такої експертизи. С.Братченко є свідомим прихильником гуманістичної психології (цей напрямок сучасної психологічної думки та консультативної практики пов'язаний з іменами К.Роджерса, Р.Мейя та інших) і саме її надбання та "ідеологію" він намагається впровадити в суспільне життя з допомогою гуманітарної експертизи. Але розрізняючи гуманітарність та гуманістичність, важливо зазначити, що можливість іншої ідеологічної спрямованості не позбавляє евристичності запропонованих у даній експертизі процедур. Навпаки, саме запропонована методологія дозволяє вияв-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ляти у досліджуваному явищі наявність певних "ідеологічних" на шарувань, проявів та мотивацій. І, з нашої точки зору, лише замовник експертного дослідження має визначати пріоритетну ідеологію, яка потребує захисту чи підсилення, чи ті явища, що визначаються як небажані, неприпустимі чи ганебні. Таким замовником може бути суспільство в цілому, держава чи окремі її інституції, або установи: правоохоронні, судові, пенітенціарні, освітні. Якщо мати на увазі наше суспільство з намаганням побудувати демократичні засади його життєдіяльності, то, безумовно, саме гуманістична традиція має певний пріоритет у цілях та задачах подібних досліджень, але в той же час слід мати на увазі претензії на гуманістичність багатьох філософсько-гуманітарних традицій та орієнтацій: релігійного та атеїстичного екзистенціалізму, діалогізму, марксизму, персоналізму, комунікативної філософії, християнського гуманізму (в багатьох варіантах) та ін. Таким чином, навіть визнаючи "людиномірність" однією з важливих засад проведення експертизи та застосування її результатів, замовники не позбавляються необхідності у визначенні ідеологічних, а відтак і теоретичних пріоритетів, які в свою чергу вимагають певних методологій та відповідних конкретних методів.

Гуманітарна експертиза використовує набір специфічних методів. З одного боку, гуманітарна експертиза як специфічний вид діяльності має володіти певними особливими засобами проникнення до предмету і засобами оцінки, але з іншого боку, дослідники (наприклад, Харащ, Братченко) підкреслюють, що цей вид експертизи визначається низьким рівнем алгоритмізації і "які методики обере експерт і чи буде він взагалі користуватися традиційною технікою – це його особиста справа" (7, 99)

Одна з істотних особливостей та переваг гуманітарної експертизи перед іншими способами досліджень полягає в можливості залучати до аналізу методи та фахівців різних дисциплін: соціології, психології, філософії, лінгвістики, мистецтвознавства, культурології, та інших.

Колектив експертів являє собою комунікативне середовище спеціалістів, що поєднані спільною задачею, але не спільним ба-

ченням проблем. Тому дослідження комунікації має значення і для формування самої експертизи, для знаходження та утвердження способів взаємодії досить різнопланових застосовуваних методів, що належать до різних дослідницьких традицій.

Але серед різних методів аналізу для гуманітарної експертизи є більш характерними "м'які", якісні, неформалізовані, суб'єктивні методи та процедури досліджень; однак "точні", "об'єктивні", кількісні методи, притаманні природничим наукам, за умов відповідного їх поєднання з якісними методами і разом з ними, можуть виступати "взаємодоповнюючими засобами".

С.Братченко вважає, що серед використовуваних методів найбільш відповідає духові та букві гуманітарної експертизи міжособовий діалог. І в теорії (С.Братченко посилається на М.Бахтіна та М.Бубера) і на практиці (він називає практичні розробки Коп'єва та Флоренської) продемонстровано, що людина в глибинних і найістотніших своїх проявах розкривається саме назустріч іншій людині, з якою вона вступає в глибоке і вільне спілкування.

Діалог – це методологічний принцип, який має філософським підґрунтям перш за все діалогічну філософію, а щодо преференцій С.Братченка, це екзистенціальна концепція діалогу М.Бубера.

Але також експертами можуть бути використані нестандартизоване інтерв'ю, фокусоване інтерв'ю, спостереження, самоспостереження, групова дискусія, фокус-групи, ігрові методи, імітаційні ігри, герменевтичні методи.

Підчас роботи з текстовими повідомленнями та документами може використовуватися контент-аналіз та семіотичний аналіз. Останній являє собою якісно-кількісний метод вивчення змісту текстів, який відрізняється достатньою простотою та технологічністю. Як стверджує російський автор Семенов, можливості контент-аналізу не обмежуються лише фіксацією поверхневого шару змісту, а у сполученні з іншими герменевтичними процедурами дозволяють проводити дослідження у трьох рівнях глибини осмислення матеріалу:

1) вивчення змісту повідомлення (у цій методиці будь-який текст розглядається як повідомлення) без виходу за його межі;

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

2) дослідження співвідношення повідомлення та його контексту (пов'язаних з текстом умов, явищ, інших факторів та даних);

3) аналіз взаємозв'язку повідомлення з особливостями комунікаторів, впливу на них змісту повідомлення (Семенов).

Важливе місце у організації гуманітарної експертизи відіграє вибір, підготовка та долучення експертів.

Особисті якості: особистісна зрілість, порядність, креативність, спостережливість, інтуїція та інші.

Методологічна та методична грамотність: знання методології експертування, вміння підбирати, модифікувати і розвивати методи досліджень відповідно до конкретних умов та задач експертизи.

Професійна підготовка: певний рівень гуманітарної освіти, знайомство з проблематикою права, освіченість у цій сфері, а також у галузях гуманітарних наук.

Практичний досвід: досвід у проведенні аналогічних експертних досліджень чи застосування конкретних методик (опитувань, фокус-груп, семантичного та контент-аналізу текстів та ін.)

Важливу роль для проведення має комунікативна компетентність експертів, до якої включаються:

- шанобливість та уважність до співбесідника, "безпристрасна зацікавленість";

- вміння встановлювати та підтримувати контакт;

- навички емпатії;

- мистецтво допомоги співбесіднику у висловленні своєї думки;

- вміння слухати та чути;

- здатність адекватно висловлювати та обстоювати свою позицію;

- комунікативна гнучкість та конструктивність;

- вміння працювати в команді.

До проблеми критеріїв комунікативної компетентності зверталось багато дослідників. Наприклад, Т.Гордон визначив комунікативну компетентність як уміння вийти з будь-якої ситуації, не загубивши внутрішньої волі й у той же час, не давши втратити її партнерові по спілкуванню. Таким чином, критерієм компетентності є

партнерська позиція. Гордон протиставляє таку позицію ("на рівних") позиції "прибудови зверху" або - "знизу". У роботах Ю.І.Ємельянова та Л.О.Петровської під комунікативною компетентністю розуміється "здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми. До складу компетентності включають певну сукупність знань і умінь, що забезпечують ефективне протікання комунікативного процесу" (2,67)

Л.Д. Столяренко, за словами С.Братченка, пропонує залучити до рис комунікативної компетентності систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у визначеному колі ситуацій міжособової взаємодії. Низька комунікативна компетентність характеризується таким рисами:

- замкнутість,
- нездатність отримувати інформацію у спілкуванні, адекватно демонструвати зворотній зв'язок,
- нездатність попросити про допомогу та невміння прийняти її.

Ще одним з аналізованих факторів має бути комунікативна компетентність учасників комунікації. Комунікативна компетентність спеціалістів може бути і об'єктом аналізу гуманітарної експертизи., особливо, якщо йдеться про дослідження комунікації, наприклад, юридичної. Якщо визначити специфічні особливості комунікативної компетентності юриста, то вони полягають, перш за все в умінні та навичках долучити до комунікації в юридичній сфері партнера, який при цьому усвідомлював би свій правовий статус, свої права та обов'язки, можливості реалізувати свої прагнення, інтереси та бажання в межах права.

Отже, переходячи до можливостей застосування гуманітарної експертизи до досліджень правових актів, процедур та юридичної комунікації, зазначимо: проблеми та задачі, які можуть вирішуватися з допомогою такої експертизи – це психологічні, культурологічні, соціологічні, конфліктологічні, педагогічні наслідки певних правових рішень та процедур, відповідність цих наслідків намірам законодавців та тих, хто застосовує закони, а також корелятивність запропонованих новачій чи діючих законів певним ідеологіч-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ним засадам, що прийняті та проголошені суспільством у якості стратегій його існування та розвитку.

Гуманітарна експертиза – це експертиза глибинна та особистісно-орієнтована, бо в центрі її уваги – людина як особистість, у найістотніших, найлюдяніших своїх проявах. Саме гуманітарна експертиза права, правових актів, юридичної комунікації може дати оцінку відповідності тих або інших комунікативних стратегій та тактик учасників правовідносин онтологічним засадам певних філософських традицій, а також визначити відповідність цих традицій і системи цінностей суспільства та певних його груп. Така практика має оптимізувати процес законотворення та стосунки між право- і законотворенням та правосвідомістю громадян.

Використання гуманітарної експертизи для досліджень в юридичній сфері – це можливість нової позиції для філософії по відношенню до права. Це також можливість проведення аналізу комунікації у комунікативному середовищі із застосуванням різних дослідницьких методологій.

Ю.Іщенко у книзі "Гуманітарна експертиза: засадничі принципи, мета, завдання" стверджує, що саме комунікативні напрямки в філософії відіграли певну роль у формуванні концепції гуманітарної експертизи. Автор підкреслює важливість значення для даного методу запропоноване спершу К.-О.Апелем поняття "комунікативної спільноти". Воно розуміється як непересічне втілення інтерсуб'єктивності, що лежить у підґрунті всіх людських думок і вчинків. І така комунікативна спільнота корелює з колективом експертів, що беруть участь в аналізі та оцінюванні проектів та програм. (4, 45).

Основними завданнями гуманітарної експертизи в галузі дослідження правової сфери і, зокрема, юридичної комунікації можна вважати онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, деонтологічний аспекти.

Найбільш важливим елементом комунікативної онтології є буттєвий статус іншості та "іншого", що притаманний онтологічним уявленням учасників.

Комунікативна аксіологія передбачає певне ставлення до "іншого", його ціннісний статус. Монологічні концепції розташовують

сферу цінного або безпосередньо в контрольованому "я" просторі, або у позаособовій сфері, до якої зазвичай має доступ скоріше "я" ніж "інший".

Важливою задачею аналізу має бути встановлення відповідності аналізованих актів та стратегій етичним та деонтологічним теоріям.

Засадничим у експертизі є дескриптивний підхід до різних етичних, релігійних, ідеологічних, культурних аксіологій, з їх етичними та деонтологічними пріоритетами. Але до ціннісного виміру комунікації має відношення і нормативний підхід до комунікативного акту, тактик та стратегій, що в першу чергу зачіпає фігуру "іншого".

Також має бути проведене визначення комунікативних актів та стратегій, елементом яких ймовірно виступає даний акт. Наприклад, судовий вирок про покарання злочинця може розглядатися і як відплата, і як попередження, і як акт виховання, і як повідомлення суспільству про усунення небезпеки.

Також завданням експертизи може бути ефективність тактик та по відношенню до стратегій і стратегій першого рівня до більш загальних стратегічних задач. Ефективність (в першу чергу гносеологічна) має аналізуватися як важлива складова комунікації, тут комунікативний акт розглядається в аспекті передачі-прийому інформації. Запровадження соціально-психологічних експериментів щодо спілкування в суді, стосуються саме цього аспекту дослідження.

У концепції Т.Парсона, запропоновано вісьовий аналіз, тобто досліджувана американським вченим соціальна дія може бути структурована уздовж двох осей експресивність – інструментальність, підкорення-владність. (6, 155).

Аналогічний аналіз можна запропонувати і для досліджень комунікації у межах гуманітарної експертизи. Назвемо певні діхотомічні пари понять, що можуть утворюють подібні вісі:

- діалогічність-монологічність;
- самопрезентативність – налаштування "іншого";
- усвідомлення наміру – дія без наявності наміру
- раціональність-іраціональність

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

- врахування "третього" – не врахування
- стратегічність – комунікативність
- нормативність (етикетність, традиційність) – ненормативність
- творчий характер – відповідність стандартам
- деонтологічність – автономія
- консесус – конфронтація
- передача інформації-сприйняття інформації
- образність (значення образу іншого) – дискурсивність
- спрямованість на розуміння – донесення смислу
- наказовість – обґрунтованість
- емоційність – врівноваженість
- предикативність –до предикативність
- індивідуальність – масовість
- гуманістичність – технократичність
- маніпулятивність – антиманіпулятивність
- екологічність-технологічність
- ігровий характер – серйозність
- однозначність інтерпретації (смислу) – багатозначність
- перевага вербальної або невербальної складової у передачі смислу.

А також назвемо поодинокі критерії оцінювання комунікативних актів, тактик та стратегій

Фактичність, трансцендентальність, інтерсуб'єктивність, автокомунікативність, посткомунікативність, акомунікативність, естетичність, терапевтичність, установка на "іншого", комунікативна компетентність учасників.

Роль філософії у гуманітарній експертизі права перш за все методологічна, саме філософське осмислення методів конкретних наук, залучених до даної процедури має визначити набір цих методів для конкретної експертизи та її етапів. Також філософський підхід має уможливити синтетичне поєднання як використовуваних методів так і отримуваних результатів. Психологічні експерименти, як, наприклад, описувані Маерсом в роботі "Соціальна психологія", текстологічний аналіз правових документів, міждисциплінарні дослідження юридичних комунікативних актів лише тоді

можуть бути включені до цілісного системного дослідження і набути статусу певних знань, коли вони можуть бути через філософію пов'язані та осмислені.

Сама процедура експертизи передбачає певні стосунки між дескриптивним та нормативним підходом до аналізованих явищ. Експертні оцінки можуть бути використані замовником, яким може виступати держава, інституція, організація чи суспільство, задля унормування певної проблемної ситуації, а експертиза має бути комплексом скоріше дескриптивних а не нормативних текстів, які мають по-новому представити для замовника ситуацію. Нормативність може також бути об'єктом дослідження, але ознакою експертизи як методу є намагання саме проаналізувати та описати ситуацію таким чином, щоб замовники могли прийняти низку рішень задля вирішення проблеми чи покращення ситуації. Розрізнення дескриптивного та нормативного підходів – це також є проблемою, яка може бути вирішена у межах саме філософського дискурсу.

Необхідність появи інституту, який би переймався гуманітарним дослідженням, обговоренням та оцінкою різних процесів, що мають місце у суспільстві, в тому числі управлінні державою та правовій системі зазначають і філософи з країн, де врахування суспільної думки має давні традиції. Наприклад, Поль Рікбор у книзі "Справедливе" пише про свої мрії і зазначає: "виникнення інстанції, де відбувалися б дебати з метою попередження або виправлення негараздів, що виникають від поганого управління. Необхідно створити дещо на зразок громадянського суду, відкритого для критики з боку громадянського суспільства, де б чільне місце надавалося б ... цінностям публічності на противагу непрозорості, швидкості замість зволікання, по можливості ще перспективності проти поглинутості минулим, яке не бажає відходити". (5, 278).

Треба зазначити, що дані слова були виголошені філософом на суді, куди Рікбор був викликаний у якості свідка справі, що мала політичний вимір, і завершуючи свою промову, він пропонує Верховному Суду Франції взяти на себе виконання місії поєднання політичної сфери та сфери карного права, створивши зазначе-

ну інстанцію. Ще одним важливим наслідком утворення такої інституції він називає можливість почути голос потерпілих від дій або помилок політиків. "Чому необхідно вислуховувати потерпілих? Тому що, коли вони звертаються до суду, ми чуємо не тільки зміст позову, ми також чуємо волення: "Це несправедливо!". І у цьому воленні звучить декілька вимог. Перш за все вимога зрозуміти, вислухати розповідь про те, що відбулося". (5, 279)

По-друге, на думку Рікьора, має бути врахований голос жертв щодо відшкодування, як матеріального так і морального нанесених збитків (йдеться про рішення та дії політиків). Тобто обговорюється необхідність встановлення нової форми комунікативних стосунків у сфері, що поєднує політику та право у їх відносинах з суспільством. Саме можливість почути голос "іншого" є однією з задач і гуманітарної експертизи.

Наведений приклад з одного боку демонструє певну методу розв'язання проблеми, а з іншого – ставить низку інших питань, в тому числі і перед філософією права. Зупинимось лише на одній, що пов'язана з юридичною комунікацією.

Не переповідаючи Рікьора зазначимо, що правопорушниця, на захист якої виступав філософ, ініціює новий етап комунікації, причому протягом цієї комунікації з різними юридичними інстанціями, отримує відповіді, які її не задовольняють. Отже маємо ситуацію, яку можна схарактеризувати з допомогою термінів Б.Вандельфельса *answer* та *response*(3, 34).

Тобто, ці дві форми відповіді, які мають місце у комунікативних ситуаціях, відрізняються тим, що одна є лише за формою реагуванням на запит "іншого", а друга – є відповіддю, яка передбачає розуміння сенсу питання та того, хто запитує і є намаганням допомогти "іншому" знайти значиму для нього інформацію.

У розглянутій ситуації важливо не стільки те, що очікувана відповідь була отримана, а те, що правова система країни розглядом цього питання засвідчила, що вона намагається в якості комунікативної системи бути системою, що дає "розуміючі" відповіді. Гуманітарна експертиза права може, на наш погляд, допомагати правовій системі рухатися саме в такому напрямку.

Важливо, що система суспільних комунікацій певним чином пов'язує між собою різні сфери суспільного життя і розгляд комунікативних стратегій та тактик, притаманних іншим сферам стає в нагоді для розуміння юридичної комунікації, як це демонструє, наприклад, компаративний аналіз медичного та судового актів П.Рікбор. Щодо філософії права у даному контексті, і конкретніше, проблематики комунікації з "іншим", то, безумовно, аналізовані у дисертації проблеми та розроблювані підходи до їх вирішення це намагання запропонувати один з варіантів експертної оцінки щодо конкретних актів та стратегій юридичних комунікацій. Але, на наш погляд, більш важливим є не стільки осмислення цих конкретних пропозицій, скільки усвідомлення можливості та необхідності звертатися до комунікативних процедур досліджень та аналізу права, однією з таких процедур і може виступати гуманітарна експертиза права.

Саме гуманітарна експертиза права, правових актів, юридичної комунікації може дати оцінку відповідності тих або інших комунікативних стратегій та тактик учасників правовідносин онтологічним засадам певних філософських традицій, а також визначити відповідність цих традицій і системи цінностей суспільства та певних його груп. Така практика має оптимізувати процес законотворення та стосунки між право- і законотворенням та правосвідомістю громадян. Визначаються принципи та методики гуманітарної експертизи, що є найбільш евристичними у аналізі права.

Використана література:

1. Білий П. Правова держава і правова культура: взаємозв'язок та результативність// Право України.- 1997.- №12.- С.75 - 80.
2. Братченко С.Л. Введение в гуманитарную экспертизу образования.- Москва, 1999.
3. Вандельфельс Б. Мотив Чужого. - М., 1999.
4. Іщенко Ю. А. Гуманітарна експертиза: засадничі принципи, мета, завдання. - Київ: ЦГО НАН України. - 2002.
5. Рікер П. Справедливое. - М.: Гнозис : Логос, 2005.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

6. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження / - К: Ін-т соціології НАН України, 2000.

7. Хараш А.У. Гуманитарная експертиза в экстремальных ситуациях: идеология, методология, процедура // Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М.Жукова, Л.А.Петровской, О.В.Соловьевой. - М., 1996. С. 87 - 129.

8. Хараш А.У. "Другой" и его функция в развитии "я" // Общественные и развитие психики / Под. ред. А.А. Бодалева, Г.А. Ковалева. - М., 1986.

О.А. Єршоміна

асистент кафедри філософії культури та культурології
(Східноукраїнський національний університет імені В. Дзя)

ВІРТУАЛЬНІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ СУЧАСНИХ ФОРМ ЕСТЕТИЧНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ

В сучасній Україні відбуваються зміни соціальної структури, суспільної свідомості, механізмів соціальної регуляції, що пов'язані із змінами як в матеріальній так і у духовній сфері. Стрімкий розвиток інноваційних технологій призводить до появи нових засобів впливу на свідомість і поведінку людей, і природно вимагає трансформації механізмів функціонування традиційних інституційних форм соціальної регуляції – моралі, політики, релігії, мистецтва. У зв'язку з цим сьогодні увагу дослідників самих різних наукових напрямків пригортає проблема віртуальності, віртуальної реальності. Не тільки інформаційні технології, що стрімко увійшли в наше життя, але й їх продукти, суттєво змінюють менталітет, свідомість, психологію сприйняття людини, активно впливають на традиційні форми соціальної регуляції.

Проте проблема існування віртуальності не є новою. Оскільки само поняття "віртуальність" розроблялося в роботах Х. Аквінського, Д. Денетта, М. Кузанського та ін. Проблематика віртуальної реальності у статусі самоусвідомлюючого філософського напрямку конститується у межах постнекласичної філософії 1980-90 рр.

як проблема природи реальності, як усвідомлення проблематичності і невизначеності останньої, як осмислення можливого і неможливого в якості дійсного. Сьогодні віртуальною реальністю позначають специфічне середовище, особливий просторово-часовий континуум, що створюється за допомогою комп'ютерної графіки і звукових ефектів і повністю реалізується у психіці суб'єкта, у зв'язку з чим має не аби які можливості впливу на активність і поведінку людини. Сьогодні віртуальність активно впроваджується в усі соціальні сфери життя. Це дає змогу моделювати політичні, економічні, моральні, естетичні образи, що складають основу механізмів естетичної регуляції.

Мета даної статті полягає у постановці та з'ясуванні питання про віртуальність як одну із сучасних форм естетичної регуляції.

Сутність естетичної регуляції полягає в об'єктивізації позитивного досвіду та репрезентації його в естетичному образі. В останні роки проблема естетичної регуляції висвітлюється вітчизняними естетиками О.П. Воеводіним [7], А.І. Атояном [2], Г.Ю. Галгаш [8]. Вони пов'язують механізми функціонування естетичної регуляції з образністю і емоційністю. Естетичні образи, відтворені відповідними ситуативними особливостями та запитамі сфер соціальної діяльності і емоції, що супроводжують них, спонукають людину до певної соціальної активності. Можливість штучного моделювання і створення цих образів дійсності (політичного, релігійного, морального, утилітарно-практичного, естетичного, тощо) в різноманітних сферах соціального життя і дозволяє врегульовувати діяльність і поведінку не лише окремої людини, а й великих спільнот. Сьогодні уся соціальна практика використовує естетичну сферу як соціальний регулятор у різноманітних галузях: політиці, моралі, економіці, педагогіці, релігії, спорті та інших. Проте в останні роки в усі ці сфери соціального життя активно проникають інформаційні технології, створюючи символічні віртуальні образи дійсності. У зв'язку з цим поглибився інтерес дослідників до розробки проблеми взаємозв'язку естетики, сучасного мистецтва і віртуальності (див. напр. [1]; [3]; [4]; [5]; [6]; [9]; [10]).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Відомий французький естетик Ж. Бодріяр наприкінці ХХ ст. зазначив, що "сьогодні править бал не реальність, а віртуальність" [4, с. 52]. Важко не погодитися з цією думкою. Розвиток техніки програмування, швидке зростання продуктивності напівпровідникових мікросхем, розробка спеціальних засобів передачі інформації, а також можливість здійснення зворотного зв'язку (завдяки надяганню на голову стереоскопічних дисплеїв – "відео фонів" і "дейта-глав", і "дейта-сьют", тобто рукавичок і костюма, в які вбудовані датчики, що передають на комп'ютер інформацію про рухи користувача) – все це створило нову якість сприйняття, нові можливості для естетичного переживання в умовах віртуальної реальності. Зовнішній ефект полягає в тому, що людина потрапляє в світ або вельми схожий на справжній, або заздалегідь задуманий, змодельований програмістом, отримує нові можливості в плані мислення і поведінки.

Найбільш вражаючим досягненням нової інформаційної технології, безумовно, є можливість для людини, що потрапила у віртуальний світ, не тільки спостерігати і переживати, але діяти самостійно. Власне кажучи, людина і раніше могла, причому достатньо легко, потрапити в світ віртуальної реальності, наприклад, занурюючись в споглядання картини, кінофільму або просто захоплюючись поглинаючи книгу. Проте у всіх подібних випадках активність людини була обмежена її позицією глядача, або читача, або слухача, вона сама не могла залучитися до дії як активний персонаж. Абсолютно інші можливості надають сучасні технології: самому включитися в дію, причому часто не тільки в умовному просторі і світі, але й у мов би цілком реальних, в усякому разі з погляду сприйняття людини. Все це, судячи з усього, і зумовило бум потреб на нові інформаційні технології і відповідно швидкий їх розвиток.

По суті віртуальна реальність залучає людину до нових форм існування, що певною мірою впливає на її поведінку. Віртуальна реальність може породити і нові форми соціальної регуляції і контролю. Традиційні інституціоналізовані форми соціальної регуляції – мораль, релігія, право, мистецтво – набувають віртуальної оформле-

ності. Проте слід зауважити, що при бажанні віртуальні імітаційні реальності можна використовувати, зокрема, і в цілях маніпулювання свідомістю віртуального користувача. Так політик може пред'являти віртуальному виборцю потрібного кандидата в президенти, психолог з антигуманістичними орієнтаціями (існують і такі, хоча, природно, вони самі оцінюють свою діяльність по-іншому) занурювати віртуального користувача в стани психічної фрустрації, езотерики можуть пред'являти своїм adeptам справжній світ і т.п. Крім того, самі віртуальні користувачі можуть вживати віртуальне знаряддя для експериментування над своєю психікою, наприклад, щоб ловити кайф від незвичайних станів свідомості чи ж, слідуючи за психоаналізом, з метою дослідження своїх конфліктів у минулому. Може здатися, що сьогодні подібні завдання, правда менш ефективно, розв'язуються без жодних віртуальних реальностей: наприклад, за допомогою засобів масової інформації і спеціальних психотехнік (психотренінги, голотропне дихання за Гроффом та ін.). Але що таке свідомість читача (слухача) ЗМІ або клієнта Гроффа, як не змінені символічними реальностями форми свідомості? З погляду практичної дії віртуальні реальності мають ту перевагу, що дозволяють зробити дію індивідуальною, найбільш притаманною свідомості окремої особи.

В плані владних відносин технології віртуальних реальностей також відкривають нові регулятивні можливості. По-перше, вони дозволяють замінити прямий соціальний контроль і регулювання за допомогою інституціалізованих форм опосередкованими. Замість прямих вимог і обмежень віртуальні реальності запрошують нас в цікаві світи і подорожі, замість грубого або більш менш м'якого примушення – вільне в особистому плані залучення. По-друге, владні відносини тут вдягаються в ультрамодерну естетичну форму, адже, дозволяючи створювати неіснуючі у фізичному сенсі явища, віртуальні технології вводять людину в світ таємниці і мрії. І людині вже не потрібна сумна, сіра реальність. Їй зручно і приємно у цій віртуальності. Так, на думку Ж.Бодрієра світ вже поступово "перетворився в знакову, віртуальну реальність" [3 с. 20].

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

До винаходу ЕОМ людина створювала знаки, за допомогою яких організовувала, впорядковувала своє життя, і діяла з ними сама. Тобто операція із знаками була, так би мовити, рукотворною. Проте розвиток інженерії і техніки, що спирається на філософію і науку, врешті-решт дозволив винайти машини, завдяки яким був створений новий тип семіотики. У комп'ютері і нових інформаційних системах людина створює знаки і оперує з ними машинним способом, більшість операцій із знаками здійснюють вже не вона сама, безпосередньо, а комп'ютер. Наслідки цієї революції широко відомі: вдалося автоматизувати ряд розумових і проектних операцій (розрахунки і рішення задач, що піддаються алгоритмізації), створити нові типи інформації і комунікацій, нові способи управління і спілкування і т.д. і т.п. Одночасно виник ще один вид реальності – комп'ютерна. Наприклад, комп'ютерні ігри і конференції – це реальність, вельми схожа з художньою і ігровою: вона не тільки занурює користувача в особливий подієвий світ, що мало чим відрізняється від художнього і ігрового, але і дозволяє користувачу брати активну участь в подіях, що характерні для обох вказаних тут реальностей. Проте в сучасному суспільстві зростає питома вага недостовірних, маловірогідних подій. Раніше призначення події полягало в тому, щоб відбутися, нині – в тому, щоб бути проведеною. Тому вона завжди відбувається у вигляді віртуального артефакту, травесті опосередкованих форм [4, с. 62].

Раніше будь-які речі теж мали символічне значення. Проте сьогодні, завдяки естетизації речі віртуалізуються і набувають знаково-символічної форми [4, с. 20]. Завдяки рекламі внутрішні якості речей, їх будова і корисність стають другорядними. Наприклад, в електронних каталогах нових моделей автомобілів усе менше приділяється уваги характеристиці технічних переваг і усе ширше рекламуються естетичні: купуйте наш автомобіль – і Ви станете невловимим, вільним мов птах. Теж саме відбувається і при рекламі меблів, які стають непримітними, вбудованими, лагідними до Вас і обіцяють замінити весь всесвіт. Завдяки поєднанню телебачення, комп'ютера, факсу, сьогодні відпадає потреба ходити не тільки до

бібліотеки, театру і музею, але і до магазину. Отже, зовнішній світ стає доступним нам з екрану монітора.

Комп'ютер і спеціальне устаткування дозволяють, з одного боку, включити людину в машинні системи, а з іншого – машину і комп'ютер включити в людську поведінку і діяльність. Віртуальний світ, що імітує реальну бойову і спортивну ситуацію, створюється за рахунок рефлексії і технічного втілення щонайменше чотирьох сфер: реального досвіду бойової або спортивної підготовки, моделювання емоційних відчуттів бійця або спортсмена у відповідних ситуаціях, моделювання зворотних зв'язків (ситуація – дія, дія – ситуація). Важливо бачити, що на 90% все це естетична діяльність. Не менш важливо розуміння того, що це нові форми естетичної регуляції. Іншими словами, віртуальні технології дозволяють моделювати нові образи дійсності, що впливають на людську діяльність і поведінку.

Ряд дослідників побоюються, що створення віртуальних реальностей створює підґрунтя для помилкової (неістинної) інформації, а також породить хаос, оскільки багато людей віддаватимуть перевагу віртуальному світу ніж звичайному, оскільки віртуальність дозволяє моделювати і повторювати ті ситуації, що викликають у користувача бажані емоційні стани, а це може призвести до того, що людина понуриться у цей віртуальний світ задоволень і реальність стане для нею ворожою і небажаною. Крім того, віртуальні реальності можуть бути використані для маніпулювання свідомістю людини. Як треба відноситися до цих побоювань?

Аналіз віртуальних технологій і реальностей показує, що в цій новій сфері людської діяльності виникають, загалом, стандартні проблеми: можливість маніпулювати свідомістю людей, загроза зайвого зивання до віртуального світу, змішування критеріїв істини, що відносяться до різних реальностей, та інші. Проте той же аналіз дозволяє стверджувати, що в порівнянні з іншими символічними реальностями віртуальні не є небезпечнішими, в усякому разі в найближчому майбутньому. Більшість дій, станів і подій, що досягаються у віртуальних реальностях, можуть бути ре-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

лізовані і в звичайних символічних реальностях – витворах мистецтва, психотехніках, езотеричній техніці, ідеологічних системах і т.д. У цьому сенсі подорожувати в світі віртуальної реальності не більше небезпечно, ніж у світі художньої реальності або в світі сновидінь. Найбільш небезпечно подорожувати у реальному світі. І там і там ми повноцінно переживаємо якісь події, і там і там можуть зустрічатися події з етичної точки зору сумнівні або навіть шкідливі, наприклад зображення насильства, порнографія, низькопробна мода або політичні штампи. Вже давно в нашій культурі прописані меломани, кіномани і навіть, на жаль, цінителі насильства і порнографії. Вся ця історія, по суті, почалася дуже давно, коли людина ще в античній культурі стала малювати і зображати оголене тіло, описувати в літературі інтимне життя (див. хоч би Апулея "Метаморфози"). Вже в ті датеки часи почалося "підглядання" і опис того, що було сумнівним і шкідливим з погляду ряду етичних принципів.

Неспроможний і інший аргумент, що схожість віртуальної реальності із звичайною приведе до переплутування звичайного життя і дійсної інформації з віртуальними. Навряд чи можна добитися, щоб віртуальний користувач геть забув про те, що він знаходиться не в звичайному світі, а у віртуальному. Саме упевненість в безумовній умовності віртуального світу, про яку віртуальний користувач ніколи не забуває, дозволяє останньому повноцінно жити у віртуальній реальності, повноцінно діяти, наприклад, не боячись, що його насправді вб'ють в імітаційній битві або що йому доведеться насправді відповідати за наслідки своїх вчинків у віртуальному світі. Звичайно, захоплюючись, віртуальний користувач переживає цілком природні відчуття, та і діє він у віртуальній реальності у багатьох випадках так, як він міг би діяти в звичайному житті; саме на цьому заснований високий ступінь ефективності комп'ютерних тренажерів. Це дає змогу закріплювати і опанувувати не тільки важливу інформацію, а й збагачувати естетичний досвід. Не можна заперечувати, як ми вже зазначали вище, що в імітаційних реальностях існує можливість створювати події, які можна використовувати, зокрема, і в цілях маніпулювання сві-

домістю віртуального користувача. Але маніпулювати свідомістю людини, причому достатньо успішно, можна і іншими засобами, наприклад в рамках ЗМІ або на основі сучасних психотехнік.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що проблема використання віртуальних образів в естетичній регуляції доводить необхідність методологічних досліджень і розробок у цьому напрямку. Основними завданнями такої методології є: аналіз проблем, що виникають при віртуальному моделюванні таких образів дійсності, які б стимулювали суспільно виправдану поведінку людей.

Використана література:

1. Адамович М. Этот виртуальный мир... Современная русская проза в Интернете: ее особенности и проблемы // Новый мир. - 2000. - № 4. С.80-92.
2. Атоян А.И. Проект универсального человека в ибероамериканской эстетике: Монография. - Луганск: Изд-во ВНУ им. В.И. Даля, 2007. - 480 с.
3. Бодрийяр Ж. Америка: Пер. с фр. - СПб.: Владимир Даль, 2000. - 204 с.
4. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла: Пер. с фр. - 2-е изд. - М.: Добросвет, КДУ, 2006. - 258 с.
5. Бежанов С.Г. Виртуальный мир кинематографа (эстетический аспект) // Эстетика: вчера, сегодня, всегда. - М., 2005. - С. 68-81.
6. Бычков В.В. Феномен неклассического эстетического сознания // Вопросы философии. - 2003. - № 10. - С.61-71; № 12. - С.80-92.
7. Воеводін О.П. Регулятивна функція естетичного// Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2004. - № 4. - С.5-10.
8. Галгаш Г.Ю. Эстетичні механізми формування моральної свідомості: Автореф. дисс. ... канд. філос. наук: 09.00.08. - Луганськ, 2007. - 16 с.
9. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. - СПб.: Алетейя, 2000. - 354 с.
10. Петров-Стромский Эстетика нормы, эстетика идеала, эстетика виртуальности // Вопросы философии. - 2005. - № 5. - С. 68-81.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

С.А. Матвеева

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

**ВІРТУАЛЬНЕ СПІВТОВАРИСТВО
"ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ"**

Інформаційний і культурний вибух останніх років, розвиток нових інформаційних технологій, а також нові соціальні умови, що визначили вступ суспільства кінця ХХ століття до нової – *інформаційної* – стадії, привели до активізації та динамізації певних процесів у різних галузях життя й діяльності людини, зокрема й у комунікативно-мовленнєвій сфері. Ці зміни, у першу чергу, визначили злам і трансформацію не тільки процесів обміну інформацією в цілому, але й міжособистісної комунікації як однієї з основних її форм. Найбільш значущим наслідком подібної трансформації став перехід суспільства до нового етапу розвитку соціальної комунікації – комп'ютерного, або електронного, за якого зберігання, оброблення й передачі інформації найбільш повно та адекватно виконуються технічними засобами. "Прогресуюча активізація та глобалізація інформаційних процесів (засоби масової інформації, масова культура, глобальні інформаційні мережі тощо) у культурі протягом усього ХХ століття визначили визнання виняткової важливості інформаційних процесів для розвитку сучасного суспільства й зробили інформацію предметом не тільки наукового, але й філософського розгляду. Сучасна ситуація нерідко характеризується... як "інформаційний вибух", "інформаційний бум", обробка інформації розглядається як основний вид діяльності в "постіндустріальному суспільстві", що формується, робляться спроби її філософського тлумачення й передбачення можливих шляхів розвитку "інформаційної цивілізації" [9, с. 158-159].

Одним із найяскравіших утілень результатів процесу інформатизації та ролі соціальної комунікації, що все зростає, став активний розвиток і поширення Інтернету. *Інтернет* – глобальна комп'ю-

терна інформаційна мережа, що перетворилась останнім часом на один із найбільш важливих і значних факторів розвитку соціального, економічного, культурного, політичного життя суспільства. Надзвичайно широке розповсюдження культури Інтернету, проникнення її в усі сфери життя вимагає детального вивчення цього феномена, а також розуміння його ролі в різних галузях комунікативної взаємодії. За останні роки Інтернет трансформувався з виключно інформаційного середовища в *комунікативно-інформаційне*, надавши тим самим практично необмежені можливості для міжособистісного, міжкультурного спілкування в цій сфері, розширивши діапазон ознак і відкривши додаткові виміри людського спілкування в принципі. При цьому вже сьогодні очевидно, що процес спілкування в Інтернеті має низку відмітних особливостей, що спричинило формування деяких специфічних принципів організації інтернет-комунікації, а також обумовило поширення в цій комунікативній сфері унікальних за своєю природою та функціонуванням жанрових форм.

Розуміння специфіки комунікації, що представляє сьогодні не тільки вид соціальних взаємозв'язків у суспільстві, але й принцип організації соціального простору, тісно пов'язане з розумінням феномена інформації та інформаційних процесів у сучасному суспільстві. Соціальна динаміка останнього часу спричинила зміну *статусу інформації*, змісту й розуміння цієї категорії.

Термін "*інформація*" походить від латинського *informatio* - роз'яснення, освідомлення, ознайомлення, подання, виклад. Водночас поняття "*інформація*" досі є край дискусійним. Дотепер не існує єдиного визначення, і поняття інформації головним чином уживається в двох основних значеннях: "1) будь-які відомості, дані, повідомлення, передані за допомогою сигналів; 2) зменшення невизначеності в результаті передачі відомостей, даних, повідомлень" [9, с. 156]. До середини ХХ століття поняття "*інформація*" застосовувалося тільки для визначення відомостей і повідомлень, які передаються людиною за допомогою знакових засобів; здатність до передачі інформації розглядалася як відмітна характеристика людини - розумного виду. Однак із розвитком науки й техніки поняття

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

інформації стало застосовуватися й для характеристики процесів обміну сигналами в живій природі (сигнальна поведінка у тварин і рослин, генетична передача даних у клітинах тощо), а також у середовищі автоматизованих засобів.

Вирішальний вплив на розвиток досліджень у галузі інформації зробила поява засобів оброблення інформації (ЕОМ) і кібернетики – науки про зв'язок, керування та інформаційне оброблення. Саме в межах кібернетики виникла й одержала надзвичайно широке розповсюдження культура Інтернету.

Насамперед "Інтернет – це "мережа мереж", глобальна комп'ютерна мережа, що використовує стандартизовані протоколи (TCP/IP) і об'єднує більше 50 тис. мереж" [17, с. 258]. Наведене визначення серед багатьох існуючих належить до числа найбільш вузьких. За більш глобального підходу Інтернет розглядається як кіберпростір, що породжує кіберкультуру зі своїм способом думки, своєю мовою, своєю естетикою. Саме властивості інтернету-кіберпростору становлять особливий інтерес для вчених, які вивчають різні боки теорії комунікації: лінгвістів, психолінгвістів, психологів, філософів тощо.

Інтернет – глобальна комп'ютерна інформаційна мережа, що стала останнім часом одним з важливих і значних факторів розвитку суспільного, соціального, культурного, політичного життя людей. Надзвичайно широке розповсюдження культури Інтернету, проникнення її в усі сфери життя вимагає вивчення та розуміння цього феномена в різних його виявах.

Поняття "Інтернет" щільно ввійшло в життя сучасної людини, набуло масового поширення. Про це свідчать і дані лінгвістичних словників останнього часу: "Інтернет – сукупність мереж і технічних систем, а також створюваного ними комунікативного простору" [20, с. 648]. "Тлумачний словник російської мови кінця XX ст.", що відбив найбільш суттєві мовні зміни на межі XX – XXI ст. (насамперед у російській мові, але не тільки в ній), включає поняття, що цікавить нас (зі значком "зафіксовано вперше"): "Інтернет й ІнтерНет [англ. Inter й net мережа]. У інформатиці. Всесвітня інформаційна комп'ютерна мережа, що поєднує безліч некомерційних

комп'ютерних мереж, які обмінюються інформацією один з одним" [21, с. 273].

Як явище суспільне, що існує в особливих формах соціальної взаємодії та має такі характеристики, як *системність, кумулятивність, знаковий характер, комунікативність*, Інтернет визнається культурою, хоча й такою, що відрізняється безсумнівною своєрідністю. "Сьогодні Інтернет не тільки місце, де шукають інформацію, але й простір особистого спілкування й, що ще важливіше, місце побудови співтовариства. У мережі люди шукають і знаходять відкрите товариство, що дозволяє їм дістати доступ до відсутніх форм самовираження, спілкування й розвитку, що підтримує їх у русі до відкриття самих себе й навколишнього світу" (виділено мною - С.М.) [15]. Спілкування в Інтернеті, як й інші види контактів, впливає на процес взаємодії культур учасників, тобто на процес взаємних змін, впливів, обмін духовними, художніми, науковими досягненнями. Під *інтернет-комунікацією* розуміють "спілкування в мережі Інтернет, при якому створюється особлива модель реальності, що характеризується ефектом присутності людини в ній і яка дозволяє діяти з уявленими й реальними об'єктами" [1, с. 9].

Поява в 60-х роках комп'ютерних мереж знаменувало початок модифікації процесу людського спілкування, що триває й дотепер. Ці зміни викликали необхідність усебічного осмислення й вивчення, і вже в 70-ті роки американські фахівці проводять перші соціальні та гуманітарні дослідження особливостей комунікації за допомогою комп'ютера (J.C.R. Licklider, R. Taylor [23], H. Sackman [24]). На початку 90-х років подібні дослідження з'являються й у вітчизняній науці (на пострадянському просторі), що було обумовлено поступовим поширенням Інтернету та інших комп'ютерних мереж, а на початку 2000-х років гуманітарні й соціальні аспекти Інтернету досліджуються представниками різних наук активно й усебічно (Л.Ю. Іванов [4], О.М. Галічкіна [2], Г.Н. Трофімова [22], Л.А. Капанадзе [5]).

Перші дослідження своєрідності інтернет-комунікаційних процесів носять очевидний переважно соціологічний характер: у них

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

вказується на значні соціальні трансформації, що відбулися в суспільстві й спілкуванні людей з появою Інтернету (В.Ю. Нестеров [12], О.В. Мінаков [11], Н. Петрова [15]). Н. Петрова зазначає, що "Інтернет на сьогодні має соціальну функцію, яку не можуть реалізувати інші засоби масової комунікації. У різних своїх системах (сервера, телеконференції, чаті, ICQ та ін.) вона створює великий простір для спілкування, поле для формування відносин, відмінних від прийнятих у реальному світі, обмеженому ритуалами й межами соціальних систем, культур і субкультур. Інтернет сприяє формуванню відкритого суспільства. Відкрите щодо форм поведінки, видів інформації, кількості й характеру учасників, часу існування співтовариств, активності кожного учасника співтовариств і часу його існування в співтоваристві. Усі перераховані вище складові мають найвищу гнучкість" [15]. Очевидно, що подібна соціальна, психологічна відкритість Інтернету дуже впливає на комунікативно-мовленнєві процеси, що протікають у ньому, а "соціальна спрямованість тексту втілюється у формі особистісно-орієнтованого спілкування" [20, с. 643].

Комунікація – ключове поняття більшості гуманітарних наук нашої епохи. Останнім часом роль комунікації в суспільстві значно збільшилася, що, у свою чергу, змінило й ставлення до неї. Інтенсивний розвиток засобів комунікації привів до того, що результативність практично всіх видів діяльності людини (професійної, соціальної тощо) виявилася багато в чому залежною від успішності його комунікативної діяльності. "Ні в жодному сторіччі не розвивалося стільки різноманітних дисциплін, пов'язаних із впливом людини на людину" [16, с. 13]. Як досить складний процес, об'єктивне розуміння якого може відбутися тільки при поєднанні різних граней цього явища, досліджуваних комплексом наукових дисциплін, комунікація стає об'єктом вивчення таких наук, як антропологія, мистецтвознавство, педагогіка, історія, журналістика, право, філософія, політичні науки, психологія, соціологія й лінгвістика.

У перекладі з англійської слово "communication" означає "1) передача, повідомлення (думок, відомостей, новин тощо), інформа-

ція; поширення, передача; спілкування, зв'язок; 2) повідомлення, звістка, лист, послання; 3) зв'язок, повідомлення, комунікація; засіб зв'язку; комунікації, комунікаційні лінії; повідомлення, з'єднання" [14, с. 421]. Існує досить багато визначень процесу комунікації, які ґрунтуються на різних підходах до суті й характеру останньої та функціонують у різних наукових галузях. Так, у філософії комунікація - це "значеннєвий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії" [13, с. 497], у культурології - "процес взаємодії між суб'єктами соціокультурної діяльності (індивідами, групами, організаціями тощо) з метою передачі або обміну інформацією за допомогою прийнятих у цій культурі знакових систем (мов), прийомів і засобів їхнього використання" [9, с. 185]. Соціологія розглядає комунікацію як "опосередковану й доцільну взаємодію двох суб'єктів" [19, с. 24], "соціально обумовлений процес передачі й сприйняття інформації в умовах міжособистісного та масового спілкування на різних каналах за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних й інших)" [6, с. 9]. Найбільш розробленою (у зв'язку з природою самої комунікації) теорія комунікації представлена в психології, де під комунікацією розуміють "спілкування, передачу інформації за допомогою мови, мовлення або інших знакових систем у процесі міжособистісної взаємодії" [7, с. 76]. Значний внесок у розроблення поняття комунікації внесли "стикові" наукові галузі, що сформувалися в другій половині ХХ сторіччя, насамперед ті, у яких лінгвістичні явища й процеси були "переломлені" крізь призму гуманітарних наук, що тісно контактують з мовознавством: психології, соціології, філософії тощо. Наприклад, у психолінгвістиці комунікація розуміється як "процес взаємодії двох і більше мовних особистостей з метою передачі / одержання / обміну інформацією, тобто того або іншого впливу на співрозмовника, необхідного для здійснення спільної діяльності" [8, с. 172]. У соціолінгвістиці комунікація розглядається як один з аспектів соціальної взаємодії. Комунікація в лінгвістиці - це "спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями тощо - специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудої діяльності" [10, с. 233], "процес інформаційного обміну: між-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

суб'єктного, об'єктно-суб'єктного, об'єктно-суб'єктно-об'єктного – залежно від типу й способу одержання інформації" [18, с. 324], тобто комунікація, у якій переважає вербальний компонент, основним завданням якої є передача інформації.

Більшість дослідників вказують на досить значну специфічність інтернет-комунікації в порівнянні зі спілкуванням, що неопосередковане комп'ютером. Так, О. Долгополов відзначає, що "мережа не є безпосередньою копією реального життя, вона має свої функціональні доміанти, зокрема, такі, як зміна суб'єктно-об'єктних відносин, особливості мотивації користувачів, унесеність до процесів комунікації лише деяких соціальних груп, технологічні детермінанти комунікативної дії. Усі вони, так чи інакше, спричиняють зміни будь-якого об'єкта, який приходить в онлайн із оффлайна, а також характерні властивості тих явищ, які виникають безпосередньо в мережному просторі" [3].

Ці та інші особливості Інтернету дали змогу говорити про нього як про особливий вид комунікативного простору, основу якого складає синтез традиційних і специфічних законів комунікації.

Таким чином, найбільш важливі характеристики Інтернету як комунікативного середовища можна звести до таких:

- очевидна обумовленість соціальними факторами;
- особлива відкритість;
- інтерактивність;
- процесуальність;
- розширення (порівняно до традиційного уявлення про комунікацію) діапазону каналів зв'язку й особлива їхня комплексна взаємодія.

Не змінюючи принципово суті комунікативного процесу, названі особливості водночас обумовлюють очевидну трансформацію окремих компонентів комунікативної взаємодії.

У спілкуванні, яке відбувається через комп'ютер, провідна роль зберігається за вербальною комунікацією. Водночас таке спілкування не завжди підпорядковується закономірностям, що збігають-

ся із законами організації мовленнєвої взаємодії, оскільки процес комунікації в Інтернеті має такі характерні риси, як невизначеність, нечітка локалізація, а нерідко розірваність у просторі й у часі. У зв'язку з такою специфікою можна твердити про нові тенденції в організації текстів, що втілюють таку форму комунікації, однією з яких є зміна співвідношення вербальних і невербальних засобів передачі інформації, що веде, зокрема, до очевидного розширення можливостей більш значимого впливу невербальних засобів на змістоутворювання в межах тексту.

Таким чином, активізація й динамізація процесів у різних сферах життя та діяльності людини, зокрема й у користуванні мовою, які викликані інформаційним і, як наслідок, культурним вибухом останніх років, переходом від індустріального до інформаційного суспільства, знайшли своє відбиття й у сплеску комунікативної активності нового типу – спілкування, опосередкованого комп'ютером, що насамперед привело до закономірних перетворень і змін як у мові сучасного періоду, так і в різних наукових сферах, що осмислюють цей феномен. Інтернет як феномен культури XX-XXI століть, формуючи її особливу галузь, створив якісно інший соціально-культурний простір для комунікативної взаємодії та людей – кіберкультуру, перетворившись при цьому на один із дуже важливих і значних факторів розвитку суспільної, соціальної, культурної, політичної та інших сфер існування сучасного суспільства.

Використана література:

1. Асмус Н.Г. Особенности функционирования полилога в виртуальной среде // Житниковские чтения (VII; 2004): Диалог языков и культур в гуманистической парадигме: Материалы Международной научной конференции (5-6 октября 2004 г.). - Челябинск, 2004. - С. 9-13.
2. Галичкина Е.Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. - Волгоград, 2001. - 19 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

3. Долгополов А. Свойства и признаки объектов гуманитарного Интернета // <<http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=279&level1=main&level2=articles>>.

4. Иванов Л.Ю. Язык Интернета: заметки лингвиста // <http://www.ivanoff.ru/rus/OZHWEB.htm>.

5. Капанадзе Л.А. На границе письменного и устного текста: структура и тенденции развития электронных жанров // Голоса и смыслы. Избранные работы по русскому языку. - М., 2005. - С. 305-320.

6. Конечская В.П. Социология коммуникации: Учебник. - М.: МУБУ, 1997. - 304 с.

7. Колюхов Н.И. Словарь-справочник практического психолога. - Воронеж: Издательство НПО "МОДЕК", 1996. - 224 с.

8. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. - М.: ИТДГК "Гнозис", 2001. - 270 с.

9. Культурология. XX век. Словарь. - СПб.: Университетская книга, 1997. - 640 с.

10. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 2002. - 709 с.

11. Минаков А.В. Социально-психологические аспекты взаимодействия человека с глобальными компьютерными сетями (Интернет) // Тезисы докладов международной конференции ИОЛ-99. - СПб., 1999. - С. 333.

12. Нестеров В., Нестерова Е. Карнавальная составляющая как один из факторов коммуникативного феномена чатов // <<http://psynet.carfax.ru/texts/nesterov4.htm>>.

13. Новейший философский словарь. - Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. - 1280 с.

14. Новый большой англо-русский словарь: в 3-х т. / Апресян Ю.Д., Медникова Э.М., Петрова А.В. и др. - М.: Рус. яз., 1993.

15. Петрова Н. Русский Интернет как открытое фольклорное общество // <<http://www.kida.ru/litra/folklor.html>>.

16. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. - М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2001. - 656 с.

17. Пройдаков Э.М., Теплицкий Л.А. Англо-русский толковый словарь по вычислительной технике, Интернету и программированию. - М.: Издательско-торговый дом "Русская Редакция", 2002. - 640 с.

18. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.

19. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 461 с.

20. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 696 с.

21. Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / под ред. Г.Н. Складерской. – СПб.: Фолио-Пресс, 2000. – 700 с.

22. Трофимова Г.Н. Языковой вкус интернет-эпохи в России (функционалирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты): Монография. – М.: РУДН, 2004. – 382 с.

23. Licklider J.C.R., Taylor R. The Computer as a Communication Device // Science and Technology, 1968.

24. Sackman H. The Information Utility, Science and Society // The Information Utility and Social Choice. – AFIPS Press, Montvale, 1970.

Н.В. Фатеева

кандидат филологических наук, доцент, заведующая
кафедрой языковой подготовки иностранных граждан
(*Луганский национальный аграрный университет*)

РЕКЛАМНЫЙ ТЕКСТ КАК ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННЫХ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

Современная реклама рассматривается как явление массовой культуры. Состояние ее продукции вызывает интерес не только с точки зрения содержания, но и с точки зрения структуры, специфики построения текста. Реклама как одна из разновидностей массовых коммуникаций – наиболее универсальный вид словесности, который, по классификации Ю.В. Рождественского, "объединяет в себе массовую информацию, рекламу и информатику...", основная цель которых – "... сообщение, воздействие на адресата" [5, с. 85]. Трудно представить современную действи-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

тельность без рекламы на радио, телевидении, в средствах массовой информации, Интернете, на улицах. Она имеет огромное влияние на нашу культурную, социальную и экономическую жизнь. Кроме того, реклама представляет интерес не только как явление социальное, психологическое, но и как лингвистическое. В данной статье предпринимается попытка анализа текста рекламы с точки зрения ее языковых возможностей, которые неоднозначны и часто вызывают разногласие.

Лингвостилистические особенности рекламного текста тесно связаны с возможностями воздействия рекламы и с тем, как она воспринимается потребителем. Язык и сущность рекламы специфичны и своеобразно влияют на формирование не только общественного мнения, представления о том или ином явлении, предмете, событии, но и по-своему воздействуют на уровень культуры, образования и профессиональной подготовки специалистов в той или иной отрасли человеческой деятельности, поскольку в достаточно свободной форме позволяют толковать, интерпретировать такой специфический пласт лексики, как термины.

Своеобразие функционирования языка масс-медиа зависит от того, какого рода является рекламируемый объект, в чем его суть и назначение: коммерческий, промышленный, научно-технический, политический, корпоративный, торговый, социальный и т.д. Выбор жанра позволяет создателям рекламы делать уклон в ту или иную сторону в выборе лексических средств, и о четких очертаниях, границах в данном случае речь не идет. Невозможно ограничить тот или иной публицистический жанр использованием только одной, строго закрепленной лексической группы слов, тем более рекламу.

Современная реклама – это неотъемлемая часть нашей жизни, составная, органическая часть общественного бытия и предпринимательства, и с развитием предпринимательства расширяются и ее виды и возможности. Структурно в рекламе можно рассматривать визуальную часть, звуковую, изобразительную и прочие составляющие, а также текстовое обрамление. Именно текст рек-

ламы оказывает мощное воздействие на социальное и речевое поведение социума, на которого данный вид пиара и рассчитан, так как именно индивид является активным потребителем рекламируемых товаров и услуг. Поэтому от подбора лексики, грамматических особенностей, стилистики рекламного текста, его синтаксических особенностей зависит залог успеха рекламируемой продукции. Прежде всего необходимо обратить внимание на особенности структуры текста рекламы, его сжатость, информативность, которые должны отражать всю специфику и достоинства рекламируемого товара. Несколькими строчками добиться от потребителя конечного результата – убедить.

В современном мире, где ценностные ориентации, социальное поведение человека меняются с катастрофической скоростью, рекламе отводится особая роль информатора, помощника в адаптации людей в том огромном количестве существующих товаров, услуг, которые на них обрушились. Реклама выполняет просветительскую функцию, помогающую индивиду в огромном потоке информации о тех или иных товарах и услугах сориентироваться в правильности своего выбора, а иногда реклама и лишает права выбора, поскольку один из товаров или услуга разрекламированы более удачно, чем другие.

Таким образом, мы понимаем, что успех рекламы – это удачный подбор всех языковых средств, которые доходчиво по смыслу переводят значения узко специальной лексики на язык массового потребителя. Следовательно, в каком-то смысле реклама выполняет и образовательную функцию. Очевиден и тот факт, что основная масса населения узнает о многих терминологических понятиях с помощью средств массовой информации, которые в доступной, популярной форме знакомят и знакомят читателя, зрителя с той или иной дефиницией. Но если в СМИ могут быть использованы как общедоступные термины, общепонятные, так и узкоспециальные (например, юридические термины: *мародер, закон, мера пресечения; но сервитут – (1) ограниченное право пользоваться чужим имуществом; 2) ограничение территориального суверенитета одного государства в пользу другого государства*

[6, с. 562]) и др.), то в рекламном тексте недопустимы узко специальные термины, которые понятны только специалистам. Необходимо отметить, что в такого рода толковании значений отдельных понятий сами журналисты являются посредниками в процессе донесения до основной массы населения содержания определенной части терминологических понятий и вносят элементы индивидуального, то есть своего представления о нем, а иногда очень активно влияют на его формирование и становление. Например, *ширка* (укр.) – *широка коаліція*; *душка* (укр.) – *дуже широка коаліція*; *ВАК* (укр.) – *великий андронний колайдер* и др. Перечисленные примеры говорят о том, что они заимствованы из уже существующих или совпадают в образовании с уже имеющимися словами в терминологической, общепотребительной, а иногда и жаргонной лексике и способствуют появлению в языке, в том числе и рекламы, общепотребительной, межтерминологической омонимии. Значение таких омонимов определяется только в контексте. Следовательно, особую роль в определении значения слова играет текст.

Любой текст представляет собой "объединенную смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой являются связность и цельность" [3, с. 507]. Реклама – это специфический текст, специфическая коммуникация, в которой используются знаки, символы, слова, цвет, звуки, передающие в совокупности необходимую информацию. Рекламный текст – это "законченное произведение словесного творчества, формально-содержательное единство, которое характеризуется идейно-тематической и стилистической завершенностью" (1, с. 19). Рекламный текст имеет не только вербальное наполнение, но и такие важные для медиа продукции, как визуальные, аудио, графические составляющие. Кроме того, рекламный текст, как правило, является эмоционально окрашенным, поскольку его основное назначение – привлечь внимание читателя, то есть потенциального потребителя предлагаемых товаров, услуг. Например: *Большое путешествие продолжается! Спешите! Осталось 8 рейсов! Выбирайте места в самолете!*

Начинается данный текст с заголовка, смысловое наполнение которого должно вызывать желание дочитать рекламу до конца. А.П. Репьев определяет заголовок как рекламу текста [4]. Рекламный текст – это, прежде всего, тщательный отбор лексики, то есть работа со словом. Язык рекламы должен быть доступным, содержательным, ярким, обращающим на себя внимание. Рекламу читают люди с различным уровнем образования, различным социальным статусом, различного возраста. И содержание текста рекламы должно быть понятно каждому из них. Например: *Стиральная машинка по цене электрочайника!*

С точки зрения структуры рекламный текст должен представлять собой максимально простое предложение в сочетании со звуковыми, зрительными компонентами, имеющее конструктивное значение. Анализ рекламного текста показывает, что в нем максимально используются оценочная, эмоционально окрашенная лексика, лексические тропы (метафора, гиперболы, эпитеты, антитеза и др.), речевые каламбуры, игра слов, семантические повторы, которые приносят в содержание рекламы некую интригу. Например: *От судорог – гаечный ключ!; В спорт-комплекс не пускает ... комплекс?; Квасная (вместо классная) закуска!*

Для лексики рекламных текстов характерно использование различных пластов книжных и разговорных слов. Специальная лексика – терминология – используется в своем прямом назначении в крайних случаях и рассчитана на определенную, ограниченную часть потребителя – специалиста. Например: *Исцеляющая графема!* (где *графема* – термин, редко употребляемое слово, обозначающее "минимальную единицу письменной речи, соответствующую фонеме..." [6, с. 163], *А ты тил полипилл?* (полипилл – фармакологический термин, обозначающий название пилюль). Употребление таких терминов требует дополнительной информации и затрат времени для того, чтобы узнать, о чем идет речь, и в определенной степени отталкивают от ознакомления с полным содержанием рекламы. Хотя в последнее время происходит некоторая термино-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

логизация рекламы и специальная лексика воспринимается уже как общеупотребительная и ее значение становится доступным и понятным основной массе населения. Например, *Интернет, монитор, сайт* и др.

С точки зрения частотности употребления тех или иных частей речи, необходимо отметить, что наиболее употребляемыми являются существительные, которые называют объект, прилагательные, подчеркивающие специфику и уникальные качества рекламируемого товара (*Голливудская улыбка! Бархатные ручки!*) и глаголы (*Солим, квасим, маринуем!*). Для вербальных реклам характерна игра слов, использование пословиц, поговорок с определенной интерпретацией. Например: *В кризисный год стабильный доход! Пальцы могут рассказать, каких недугов ожидать! Успех таких реклам может быть гарантирован, поскольку их текст содержит интригу.*

Синтаксическое своеобразие рекламного текста заключается в преобладании эллиптических конструкций, в которых пропуск элементов конструкции легко восстанавливается контекстуально или ситуативно. Например: *www.rakurs.lv.ua Лучший новостной сайт Луганска.* Е.В.Казина выделяет следующие особенности синтаксиса рекламного текста [2, с. 102]:

- отсутствие родительного падежа;
 - преобладание простых и неполных предложений;
 - частое использование неопределенной формы глагола и причастия;
 - повелительное наклонение и вопросительные предложения.
- Краткость и высокая информативность предложений используются для составления рекламного сообщения. Удачными с точки зрения построения рекламного текста являются следующие приемы:

- а) инверсия;
- б) анафора;
- в) градация;
- д) преднамеренное умолчание определенной информации в начале рекламного текста с целью подготовки читателя к дальней-

шему восприяттю інформації: *Придуть к вам деньги или нет: колесо фортуны даст ответ!*

С точки зрення структури и состава наиболее часто употребляемыми в рекламном тексте являются простые двусоставные и односоставные предложения как именные (номинативные), которые общают о предмете рекламы: *Украина приглашает гостей! Nescafe – три в одном!*, так и глагольные: *Не тормози – сникерсни!* Что же касается их модальности, то они могут быть как утвердительными, так и отрицательными. Причем отрицание используется очень редко, так как основная информация в рекламе положительного содержания, то есть утверждающая. Например: *Работаю с чакрами! Лечу без скальпеля!*

Для привлечения внимания потребителя очень часто используются вопросительные предложения, поскольку в такого рода предложениях обращение происходит непосредственно к аудитории. Особенно часто вопросительные предложения используются в заголовках, в которых заключается проблема, а ее решение – предмет рекламы. Например: *Мечтаешь о собственном авто?; Желаете исцелиться? Научись лениться!; Мужчина злой и голодный? Поддай ему салат холодный!*

Также стоит обратить внимание на повелительные конструкции, способствующие эмоциональной окраске всего текста рекламы, делающие его экспрессивно насыщенным: *Приходите! Мы ждем именно Вас! Давайте поможем друг другу!* В то время как конструкции сослагательного содержания придают тексту рекламы неуверенность.

Нежелательными с точки зрення восприяття и запоминання текста рекламы являются причастные и деепричастные обороты. Они делают текст объемным и тяжелым, их лучше заменять отглагольными существительными.

Язык текста рекламы является специфическим, универсальным и с точки зрення лексики, и синтаксиса, и стиля. Соотнести эти тексты с каким-либо конкретным стилем, то есть прикрепить данный вид к тому или иному стилю невозможно, поскольку происходит смешение таковых для достижения максимального резуль-

тата – реализации товара или услуг. Максимально условно можно этот стиль назвать разговорно-книжным.

Подводя итог сказанному, можно отметить, что языковые возможности рекламных текстов разнятся и зависят от того, к какому виду рекламы они принадлежат – звуковой, видео, Интернет, печатной, щитовой и т.д. Объем, вербальные и невербальные средства и возможности таких реклам будут различны. Следовательно, тексты будут отличаться и по структуре, и по степени распространенности и использования различных речевых фигур. И если интернет-рекламу можно представить как гипертекст с более широкими возможностями выбора языковых средств, то щитовую рекламу как минитекст, так как этот вид рекламы отличается пространственным ограничением и требует в минимальной структуре речи передать максимум необходимой информации. Таким образом, рекламный текст – явление универсальное, специфическое, которое нуждается в более глубоком и детальном изучении с точки зрения соотношения содержания и способов организации и передачи его с помощью языковых средств.

Использованная литература:

1. Гольман И.А. Рекламное планирование. Рекламные технологии. Организация рекламной деятельности / И.А. Гольман – М.: Геллапринт, 2005. – 525 с.
2. Казина Е.В. Статус языка рекламы // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе: межвуз. сб. научн. трудов. – Вып. 2. / Отв. ред. А.Г. Пастухов. – Орел: ОГИИК, 2005. – С. 101-107.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Репьев А.П. Язык рекламы, часть I [Электронный ресурс]. Режим доступа к статье: <http://www.repiev.ru/articles/ad_langII.htm>.
5. Рождественский Ю.В. Общая филология / Ю.В. Рождественский. – М.: Фонд "Новое тысячелетие", 1996. – 278 с.
6. Словарь иностранных слов и выражений / Авт.-сост. Е.С. Зенович. – М.: ООО "Издательство Астрель": ООО "Издательство АСТ", 2004. – 778 с.

Р.В. Міняйло

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Луганський державний інститут культури і мистецтв)

В.О. Сабадуха

старший викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
(Луганський державний інститут культури і мистецтв)

**ПРОДУКУВАННЯ ПСЕВДОІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ
ЗАСОБАМИ ЖАРГОНУ ЯК ОЗНАКА ПОЛІТИКІВ
ПОСЕРЕДНЬОГО РІВНЯ РОЗВИТКУ СУТНІСНИХ СИЛ
НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ**

*Чиста мова – чистий соціальний простір.
Думка від авторів*

Дослідження впливу мови на комунікативний простір суспільства започаткувала комунікативна практична філософія (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Кульман та ін.). Відомий філософ М. Мамардашвілі вимагав від еліти суспільства точності мислення і вважав це її моральним та інтелектуальним обов'язком [7, с.131].

Призначення політика в сучасних умовах – це не лише розв'язання безпосередніх проблем життєзабезпечення своєї нації, а забезпечення умов розвитку індивіда й нації в часі та просторі. Специфіка політиків і державних діячів пострадянського простору в тому, що вони водночас є власниками, а подібні політики, за висновком Платона, є ворогами свого народу [8, с. 100, 105].

За своєю суттю такі "політики" неспроможні розв'язувати проблеми, але для того, щоб залишитися при владі, їм конче необхідно продукувати псевдоподії, які за своїм онтологічним змістом не такі вагомі, як події. Звідси випливає те, що жаргон є адекватним мовним відображенням псевдоподії, адже жаргон – це мова спрощеного бачення світу. Тому мета статті – встановити взаємозв'язок між створенням псевдоісторичних подій "елітою" пострадянського простору та їхніми мовленнєви-

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ми засобами, що передбачає вирішення наступних завдань: по-перше, з'ясувати причини, чому політики вдаються до жаргону, по-друге, дослідити вплив жаргону політичних діячів на соціальний простір.

Ключ до розуміння джерел жаргону в новоствореному СРСР дає професор-лінгвіст Т. Ахметова, яка зокрема пише: "В партийных кругах легкий матерок всегда считался хорошим тоном и проявлением демократизма. Льва Троцкого Ленин за глаза называл "б..." и "проституткой", а Молотова величал "каменной ж..ой" [21].

Недаремно Павло Глазовий запитує вустами одного зі своїх персонажів: "Чи не від Леніна пішло / Ганебне лихо це і зло?" [4, с.125]. Дійсно, лексикон В.І.Ульянова (Леніна), який містив у собі слова *г...о, ж..а, б...* і т. д., відбивав справді нову сторінку в історії Російської імперії – початок панування хама. У художньому фільмові по роману М. Булгакова "Собаче серце" асоціальна істота Шаріков співає професорові Преображенському популярну на ті часи частівку: "Ах, яблочко да с голубикою! / Подходи, буржуй – глазик выколю. / Глазик выколю – другой останется. / Чтоб видал, г..но, кому кланяются".

Згадаймо тут також ленінське "Интеллигенция не мозг, а г..но нации", звернення Хрущова до художників-абстракціоністів "п...расы". Коли ж політики публічно не користувалися жаргоном, уже розбещені ними народні маси самі продукували його. Наприклад, нерозбірливе мовлення Л. Брежнєва народ передражнював таким чином: "социалистические страны" – "сосиски ср..ые", "[встреча с] Кармалем Бабраком" – "бабом раком" і т. ін., що є доказом негативного впливу жаргону на свідомість людей. У сучасній Україні – те саме: "Народна партія Литвина – не підсуне вам г..на" [2, с. 144].

"Верные заветам Ильича" народні маси називають мешканців Кавказу "чернож..ыми" (етнохарактеристика), бідних людей – "голож..ыми" (соціохарактеристика). На жаль, жаргон охопив не лише декласовану частину суспільства, яка, торжествуючи, вже дала свій "прогноз" на найближче майбутнє в № 45 (629) газети "Теле-

скоп!": "Говорить будем быстро и матом" (с. 58), але й талановитих діячів мистецтва. Наприклад, Сергій Шнуров співає для культурної столиці Росії – Санкт-Петербургу: "А у нее такая ж..а. Очень я ее люблю!" (ставлення чоловіка до жінки). Інший співак, хоча й не вживає брутальних слів, але із задоволенням послуговується жаргоном, напр.: "Я попала, попала, попала на любовь..." (Верка Сердючка). Тут Андрій Данилко використовує жаргонну модель *попасть на ...* (відоме *попасть на бабки*) вже для сфери особистих, інтимних стосунків людей.

Чому ж ці "освічені" люди з університетськими дипломами дозволяють собі такі вирази? Припускаємо, що вони підсвідомо вважають, що справжньої культури немає. А свій рівень розвитку вони взяли за норму та нав'язують його іншим. Внутрішня потреба вживання жаргону пострадянськими політиками й іншими публічними людьми, на нашу думку, в тому, що вони, свідомо знаючи про те, що не сягають рівня особистості (а для них це є психологічно неприйнятним), інших знижують до свого рівня, і в першу чергу – освічену частину суспільства.

Жаргонізація й вульгаризація лексики на позначення суспільних відносин та особистих стосунків – це вже, на жаль, характерна риса пострадянського суспільства. Порівняймо: головний герой роману "Собор" Олеся Гончара розповідає коханій дівчині, як він чесно "трів чуба" на спортивних змаганнях (діється в 60-х рр. ХХ ст.); нині ж усе частіше чуємо "рвав ж..у". Цю невтішну тенденцію помітив і російський сатирик М. Задорнов: наприклад, санкт-петербуржці кажуть "це такий головний біль", натомість москвичі переважно говорять "це такий геморой". Дійсно, навіть такий частотний вислів, як *шукати пригод на свою голову* заступив *шукати пригод на свою ж..у*. Словник сучасного українського сленгу фіксує такі трансформації мовної картини світу наших сучасників: *прапор тобі в ж..у* (ну й нехай! або побажання "успіху" комусь); *ж..у на вуха натягнути* (погроза побити); *зажмурити ж..у* (померти) [12, с. 127]. Висновок очевидний і безжалний: слова *серце, голова, душа, очі, руки, ноги* і т. ін. як мовні символи відповідних моделей соціальних та особистих взаємин поступово заступає слово

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

ж..а. З наведених прикладів бачимо насмішку не лише над соціальними взаєминами людей, а навіть над сакральними сферами, зокрема смертю.

Історична подія – розв'язання або крок до розв'язання тієї чи іншої проблеми. Політик посереднього рівня розвитку здібностей за своєю суттю не здатний розв'язувати проблеми, а тому він змушений імітувати їхнє вирішення. Освічена меншість спроможна розрізнити реальні історичні події від псевдоподій (політичних ігор). Творці псевдоподій це розуміють, а тому використовують жаргон для того, щоб привернути увагу неосвіченої та невибагливої частини населення до себе. Коли ж жаргоном (особливо кримінальним!) послуговуються політики найвищого рангу ("мочить в сортире", "ваше место возле па..ши" і т. ін.), стає моторошно. Очевидно, відсутність змісту в історичній події змушує учасників та авторів цих подій використовувати жаргон.

Натомість справжні історичні події породжують нові поняття, словосполучення, терміни, символи. Наведемо кілька відомих усім фактів. Культурна революція в СРСР породила такі поняття: *ліхбез, робітфак, читальня, вечірник* (студент вечірнього відділення вишу) і т. ін. Тобто, нові мовленнєві засоби відбивали нові історичні реалії.

Політики, які послуговуються жаргоном, програмують своїх громадян на певні думки, почуття, настрої, тобто жаргонізують менталітет своїх народів, що, з точки зору психології, є моральним злочином. Пор.: *"Мазурик какой-то утаащил самолет"* [20]. *Мазурик* на жаргоні кримінальних злочинців означає "крадій, кишеньковий злодій" або на жаргонізованій розмовній мові "людина, яку не поважає її оточення" [13, с. 209]. Деформовані комунікації "еліти" пострадянського простору породжують деформований соціум, руйнують світ символів буття будь-якого народу й українського зокрема, що врешті-решт веде до втрати нацією своєї історичності [1, с. 582]. Політики чи забули, чи не знають, що вони завжди персоніфікуються з національним духом та менталітетом. Високий державний діяч, звертаючись до підлеглих, каже: "Надо врубать-

ся! А чтобы врубаться, надо быть в тонусе: ездить, проводит мeroпpиятия и быть на контакте с властями региона и округа" [18]. *Врубаться* на загальномолодіжному жаргоні або жаргонізованій розмовній мові означає "розуміти щось" [13, с. 94]. Інший високопосадовець в присутності журналістів та мільйонів телеглядачів, каже: "Перед мордою (курсив наш – Р.М., В.С.) того журналіста постав той рахунок, а потім піди в суд! І учись себе захищати!" [19]. Як бачимо, під час стресових ситуацій пострадянські політики вдаються до жаргону.

З'їзд політичної партії будь-якого рівня за своєю суттю має бути подією, бо повинен знаходити шляхи до розв'язання певних проблем. Чинні особи цих подій разом з представниками ЗМІ розуміють, що кроку до розв'язання проблем не буде, а тому змушені штучними засобами привертати до себе увагу. Ось, наприклад, окремі заголовки в мережі Інтернет: *Янукович сделал "козлов" "му..ками"* [17]; *Мешающих жить козлов Янукович послал на х.* [16]; *"Козел" обошелся Януковичу дешевле, чем "профессор"* [15]. Останній приклад – квінтесенція морального занепаду політиків, а також журналістів та "аналітиків" з "експертами", які "обслуговують" цих політиків. На одній з прес-конференцій експерт В. Ілік "з точки зору брендології" дав "грошовий еквівалент" жаргону й суржику: "слова Януковича "козлы" стоили около 430 млн. гривен – меньше, чем "профессор", потому что часть общества поддерживала их". Слово ж "профессор" експерт оцінив в 1 млрд. гривень [Там само]. Вочевидь бачимо викривлення соціального простору наших співвітчизників, бо в цивілізованому суспільстві жорсткіше ставляться саме до жаргону, а терпиміше – до суржику.

Розповсюдження жаргону на пострадянському просторі свідчить про те, що його еліта живе поза межами культури, отже її діяльність не має історичного характеру. Жаргон – це руйнація соціальних комунікацій, прояв плебейського духу сучасної "еліти", в якому завжди є ненависть до духовного й чинного аристократизму. Жаргон не передбачає поваги до комунікації й недаремно з французької мови він перекладається як "цвірінкання".

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

У свою чергу, журналісти та телевізійники також "прислужилися" у справі переходу від реальності у вигаданий світ із жаргонним присмаком. Чого варті лише вигадані й розтиражовані ними провокативні аббревіатури та "каламбури": *майдауни* (ті, хто стояв на майдані під час відомих подій), *свидомые укры* (свідомі українці), *утивцы* (вояки УПА), *ПСУАР* (Південно-Східна Українська автономна республіка), *БЛЯ* (Блок Януковича), *федерастии* (прихильники федеративного устрою), *голубие* (об'єднання депутатів з білоблакитним кольором партійної символіки). Не пасли задніх і діячі культури. Згадаймо, як нав'язливо, нібито з благими намірами, "зобували" українців: "Ми не бидло, ми не казли..." (гурт "Гринджоли"). З психолінгвістики відомо: багато разів повторювана фраза закріплюється в підсвідомості в її прямому значенні (без частки *не*). Тому й з'являються "продовження-переосмислення" таких пісень: "- Кастрації - ні! / Коаліції - ні! / Сепарації - ні! / Ні - фігні!!!" [11, с. 131]. Останнє цитоване слово відображає ставлення українського народу до "діяльності" політиків. Слово це, звичайно ж, жаргонно-ненормативне.

Політики й так звані мас-медійники створили викривлений соціальний світ, у якому діють *козли*, *морди*, *му.ки*, *майдауни*, *федерастии* тощо. Обороняючись від шаленої навали ненормативної та обсценної лексики й такого ж способу мислення, навіть духовна, справді українська письменницька аристократія змушена користуватися висловами на зразок *дисертація-ногозадирація* (П. Загребельний) [5, с. 160], *журналісти-педерастии* (П. Глазовий: "Журналісти-педерастии / Сходяться докупи / І друкують голі гузна, / Циці, попи й дупи" [4, с. 116]) – тобто намагається бити звироднілу "еліту" їхньою ж зброєю.

Маскуючи свою неспроможність до конструктивних дій, владна верхівка керується принципом "Розділяй і володарюй". Звідси з'являються *бандерівці*, які *виповзли зі схронів* і *бритоголові донбасюки* (територіальна ознака), *кугути* і *блатняки* (соціальна ознака), *теляча мова* і *собача мова* (етнічна ознака). Мусимо зазначити, що жаргон свідомо використовують для розпалювання національної ворожечі як у межах однієї країни, так і у взаємовідносинах між нація-

ми. Навзаєм "пересічні українці" в Інтернеті та на вулиці політиків найвищого рангу називають зневажливо, на кшталт бандитських прізвиськ: *Порох, Тимоха, Червонець, Ющер* тощо.

Популярним став жанр політичного фентезі, де письменники, які мають змогу спілкуватися з владною елітою, подають уявні репліки сучасного політикуму, зазначаючи в анотації, що це "лише правдоподібне описання образу життя і мислення сучасної української "еліти", а "збіг випадковостей, хоча і символічний": " - Микола, привіт! Слухай, я не зрозумів, чому ми до сих пор не на фінансових потоках?" [10, с. 45]. "Олигархи опускають всіх!.. І Юлини – покруче інших!.. " [9, с. 105]. У такій "мовній картині світу" так звані маленькі українці й росіяни і справді постають бидлом, козами, електоратом, нілсом, який опускають, розводять, у якого тириють бабки [Там само, с. 106] ті, хто "сидить на фінансових потоках".

Але ж люди через мову будують свої (людські!) стосунки. Щирість, гуманність, людяність не можна передати жаргоном. "Еліта" ж пострадянського простору опинилася в стані стосунків дикої природи, тваринного світу, де взаємини мавп будувалися через демонстрацію статевих органів як символу сили, вищого "соціального" статусу, де мавпяча "еліта" стверджувалася через приниження інших.

Куди ж приведе необмежене використання жаргону? Можливі наслідки такі. Зовнішні: жаргономовці ніколи не спроможуться гуманізувати соціальні стосунки, а отже, розв'язати проблеми (у тому числі й економічні), які стоять перед нацією. Носії жаргону активно сприяють подальшій деградації нації й культури, втраті національних символів. Внутрішні: подальша власна деградація до рівня залежної людини, раба, який дивиться на світ крізь призму власних і чужих геніталій.

Суспільство, на чолі якого перебуватимуть політики жаргонного рівня, незворотно деградуватиме. Це вже буде найгірший варіант суспільства, бо гармонійні суспільні стосунки не співвідносяться зі спрощеною, "генітально-туалетною" моделлю, яку часто пропонує нам владна верхівка та "четверта влада" - ЗМІ.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

За своїм призначенням політична еліта має підтягувати пасивну більшість через механізми мімізису до рівня активної меншості. Це завдання політичної еліти сформулював А. Тойнбі ще в 30-х рр. ХХ ст. [14, с. 214]. Ще раніше (1926 р.) про це завдання написав український історик В. Липинський: "Скрізь і завжди певна *активна меншість*, яка, завдяки своїй матеріальній і моральній силі, висоується на чолі нації і творить оці - динамічні - матеріальні і духові - громадські вартости, що потім переймаються і присвоюються цілою *пасивною більшістю* нації, об'єднуючи її весь час в один суцільний, свідомий себе національний організм" [6, с. 185-186]. Треба відверто визнати, що сучасна політична еліта не виконує свого призначення.

З погляду комунікативної філософії мовленнєвий акт - це соціально-значуща дія, під впливом якої розвивається світ [3, с. 287]. Остання може бути скерована як на розвиток, так і на руйнацію соціуму. Жаргон не сприяє дискурсові, тобто не сприяє розв'язанню спірних домагань, щоб досягти консенсусу. Нормальний дискурс передбачає "принцип взаємності", тобто передбачає особистісний характер взаємовідносин, повагу до опонента та тієї політичної сили, яка стоїть за ним, волю до взаємності. Партнери нормального дискурсу - це індивіди особистісного рівня розвитку сутнісних сил. Жаргонний "дискурс" передбачає лише волю до влади за будь-якої ціни, він не сприяє розумінню суб'єктів діяльності. Жаргоном наші політики руйнують соціальний простір, що ми пропонуємо розглядати як злочин. Хто відповідатиме за руйнацію соціального простору жаргоном? Але вже сьогодні зрозуміло, що суспільство має якимось чином захищатися від політиків, державних діячів, ЗМІ, які своєю мовою руйнують не лише психіку людей, але й соціально-політичний простір нації. Ми вносимо пропозицію: в законі про ЗМІ необхідно суттєво доопрацювати статтю про заборону використання жаргону. Використання жаргону слід заборонити, а ті, хто полюбляє ним послуговуватися, мають нести юридичну відповідальність. Запропонована пропозиція не має нічого спільного з обмеженням свободи слова.

Як висновок сформулюємо абетку для споживачів продукції ЗМІ:

1. Якщо сучасні політичні події коментують за допомогою жаргону, то це є суттєвою ознакою псевдоісторичної події.

2. Використання політиками та коментаторами ЗМІ жаргону є фундаментальною ознакою їх інтелектуально-психологічної неспроможності, того, що вони не належать до еліти, а тому їм не слід довіряти.

3. Представники політичної еліти, які використовують жаргон, не здатні виконати свого призначення в суспільстві. Вони не виховують свою націю: не підтягують пасивну більшість до рівня активної меншості.

Використана література:

1. Андрющенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. – К.: Генеза, 2006. – 656 с.

2. Всі наші. Кулуарні історії з коментарями. – К.: Буква і Цифра, 2006. – 416 с.

3. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1990. – С. 287-324.

4. Глазовий П.П. Архетипи: [Гумор. Сатира]. – К.: МАУП, 2003. – 234 с.

5. Загребельний П.А. Гола душа: Повість. – Х.: Фоліо, 2003. – 253 с.

6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – 580 с.

7. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

8. Платон. держава. / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2005. – 355 с.

9. Рогоза Ю. Убить Юлю II. Политический роман. – К.: ООО "Медиа-експерт", 2007. – 160 с.

10. Рогоза Ю.М. Убить Юлю. – Х.: Фоліо, 2006. – 95 с.

11. Роздобудько І. Оленіум: Комедія абсурду. – Х.: Фоліо, 2007. – 158 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

12. Словник сучасного українського сленгу / Упоряд. Т.М.Кондратюк. - Х.: Фоліо, 2006. - 350 с.
13. Ставицька Леся. Український жаргон. Словник. - К.: Критика, 2005. - 496 с.
14. Тойнби А. Дж. Постижение истории. - М.: Прогресс. Культура, 1996. - 608 с.
15. http://mediaua.com.ua/detail/27766?show_results=1
16. <http://ostro.org/news/article-21719/>
17. <http://www.invest-ua.com/news.php?lang=rus&nid=3120>
18. <http://www.kp.ru/daily/24168/380695/>
19. <http://www.pravda.com.ua/news/2005/7/25/6832.htm>
20. <http://www.unian.net/rus/news/news-276430.html>
21. <http://www.vokruginfo.ru/news/news3927.html>

Д.В. Борзих

заступник прокурора Ленінського району
(м. Луганськ)

ВЕДУЩАЯ РОЛЬ ПРОКУРАТУРЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЗАКОННЫХ ГАРАНТИЙ РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Создание режима наибольшего благоприятствования развития бизнеса в Украине ни у кого сомнений не вызывает. Немало сломано копий в оживленных дискуссиях о том, что будущее страны неразрывно связано с положительным решением именно этой проблемы. Аргументов против не высказывается. На этом жизнеутверждающем, но больше все же теоретическом фоне несколько диссонируют реальные факты. В числе которых предпоследнее, 57-е место занимаемое Украиной в рейтинге Швейцарского международного института развития менеджмента (IMD) конкурентоспособности стран с рыночной экономикой. Не придают оптимизма и многочисленные демонстрации представителей того самого бизнеса выступающих за незамедлительную отмену дополнительных взносов в пенсионный фонд, других сборов, по существу парализовавших, или загнавших в тень их деятельность. В этом же скорбном перечне и благополучно проваленный в ВР 21.05.09 года столь долгожданный закон "О мини-

мизации последствий финансового кризиса для субъектов предпринимательской деятельности". Им, к слову предусматривался мораторий на проверки бизнеса до 01.01.2011 года, бессрочное лицензирование большинства видов предпринимательства. Приведенные доводы думается вполне достаточны для вывода о наличии непреодолимой пропасти между благими намерениями и реальным положением дел. Разумеется констатация преобладания темных цветов на пути развития бизнеса в стране было бы упрощенчеством. Подвижки, хотя и не значительные все таки имеются. К примеру то же ограничение проверок субъектов предпринимательской деятельности, введение фиксированного налога. Нельзя сбрасывать со счетов, что интересы бизнеса отстаивают на законодательном уровне авторитетные государственные деятели принадлежащие зачастую к различным политическим силам в лице И. Акимовой, К. Ляпиной, И. Богословской, М. Чечетова, В. Литвина, В. Кириленко. Но есть существенный потенциал для наращивания усилий по расчистке бюрократических завалов на пути развития всего бизнеса, а особенно наиболее значимых для Украины – его малой и средней составляющих.

И вот здесь-то свое веское слово не просто может, но и обязана сказать прокуратура. Именно она наделена согласно закона Украины "О прокуратуре" функциями высшего надзора за соблюдением законов всеми органами, предприятиями, учреждениями, организациями, должностными лицами.

Небезынтересно в этом контексте обратиться к зарубежному опыту наших ближайших соседей и сопоставить с отечественными наработками.

В последнее время в РФ именно прокуратура взяла на себя роль гаранта обеспечения законных прав и интересов бизнеса в стране. В этой связи генпрокурором еще 17.08.2005 года издан приказ № 29 "Об организации прокурорского надзора за исполнением законов о защите прав субъектов предпринимательской деятельности." В этом документе конкретно обозначено наличие объективных угроз для развития в первую очередь малого и среднего бизнеса по двум основным направлениям:

- при проведении проверок субъектов предпринимательской деятельности;

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

- поборов и вымогательства со стороны криминального элемента и организованных преступных группировок.

Обозначены и меры прокурорского реагирования: добиваться отмены противоречащих закону нормативных актов исполнительной власти путем принесения протестов или обращения об их отмене в суд. Соответственно, с угрозами собственно криминального характера борьба должна вестись посредством уголовно-процессуального реагирования.

Этот приказ подкреплен законодательно требованием согласования с прокуратурой внеплановых проверок малого и среднего бизнеса контролирующими органами.

Широко практикуются совместные совещания прокурорских работников на уровне районов с представителями малого и среднего бизнеса в РФ, где с учетом местных условий вырабатываются механизмы защиты предпринимателей от вмешательства в их деятельность со стороны чиновников.

Выявляются, анализируются и обобщаются наиболее типичные формы негативного воздействия на бизнес со стороны силовых структур, местных органов исполнительной власти. К ним отнесено: издание незаконных нормативно-правовых актов касающихся практически всех сфер предпринимательской деятельности, введение непредусмотренных законом сборов и обязанностей, напротив введение льгот и привилегий, то есть лоббирование конкретных интересов. Предусмотренные законом меры прокуратуры РФ по охране законных прав и интересов бизнеса одобрены на уровне Президента страны. Его образное выражение о том, что " не нужно кошмарить бизнес" - стало отправной точкой для противодействия лицам, которые по словам генерального прокурора РФ Ю. Чайки "имеют административные рычаги и властные полномочия".

В несколько ином направлении, но традиционно жестко защищают интересы бизнеса в Белоруси. Президент этой страны на совещании с работниками прокуратуры запретил проверку предприятий с прибылью и рентабельностью, иронично заметив, что "...на такие предприятия если ходить только за приобретением опыта".

Конечно, бездумно перенимать чей бы -то ни было опыт не стоит. В Украины имеются присущие ей, специфические особен-

ности развития бизнеса. К примеру российский постулат о согласовании с прокуратурой любых проверок малого и среднего бизнеса чреват появлением возможных злоупотреблений в самой прокуратуре. Здесь следовало бы предусмотреть механизм недопущения подобных проявлений за счет усиления функций внутриведомственного контроля, усилением службы собственной безопасности. Аналогично, вряд ли дадут положительные результаты в Украине белорусские начинания: проверка предприятий по признаку их рентабельности.

Тем не менее недопустимой близорукостью было бы вообще игнорирование международных наработок в деле противодействия прокуратуры административным барьерам и коррупции на пути развития малого и среднего бизнеса в Украине.

Уместно привести здесь позабытые, но весьма актуальные ныне строки известного поэта:

"Смотрите на мир без очков и шор,
Глазами жадными цапайте, что на нашей,
Земле хорошо и что хорошо на Западе".

На сегодняшний день с сожалением можно резюмировать, что роль прокуратуры Украины в обеспечении охраны законных интересов отечественного бизнеса, образно говоря не главная, а больше эпизодическая. Прокурорское реагирование на нарушения прав бизнесменов при проверках чиновников носит точечный характер, в основном в форме проверок жалоб и заявлений.

Представляется, что приоритетной задачей дня является создание прокурорского учета всех проводимых контролирующими органами проверок в отношении малого и среднего бизнеса, нормативных актов по отношению к нему, принимаемых на уровне местного самоуправления. Анализ их результатов, наряду с проверкой жалоб позволит выявить наиболее типичные ущемления прав бизнеса, своевременно реагировать на них, как в каждом отдельном случае, так и в целом, в соответствии с правами предусмотренными законом Украины "О прокуратуре", активно участвовать в нормотворческой деятельности направленной на всемерное развитие бизнеса в Украине. Нуждается в переосмыслении в этой части и отчетность прокуратуры. Введение графы о выявленных нарушениях в

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

отношении законной деятельности бизнесменов, реализованных мерах реагирования укрепило бы доверие к органам прокуратуры со стороны этой категории граждан. Реализация приведенных предложений позволит на наш взгляд системно выявлять факты нарушений и коррупции в отношении бизнесменов, как граждан Украины, так и иностранцев со стороны органов исполнительной власти, контролирующих проверяющих структур.

Н.В. Аляб'єва

викладач кафедри цивільного права і процесу
*(Донецький юридичний інститут Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО
ЗАХИСТУ ПРАВ КОРИСТУВАЧІВ ІНТЕРНЕТУ**

Формування в Україні демократичної, соціальної та правової держави передбачає інтеграцію України у світову та європейську спільноту. Складовою частиною євроінтеграції України є приведення українського законодавства у відповідність до законодавства держав Європейського Союзу. Для цього був прийнятий Закон України "Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"¹, в якому підкреслено, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Відповідно до розділу 1 названого Закону, метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. *Acquis communautaire* (acquis) – правова система Європейського Союзу, яка вклю-

¹ Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-ГУ// Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 29. - Ст. 367.

чає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ (розділ II Закону України "Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"). Адаптація законодавства - процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire* (розділ II названого Закону).

Одним із напрямів адаптації законодавства України до законодавства ЄС є адаптація у сфері електронних відносин, спрямована на прийняття схожих нормативно-правових актів. Нинішня позиція ЄС відносно правового регулювання у сфері електронних відносин включає до себе досягнення деяких результатів - це головним чином розвиток єдиних законів у незалежних країнах з дуже відмінними правовими системами і традиціями. Для того щоб зрозуміти усю важкість питання, необхідно пам'ятати, що метою ЄС є не утворення єдиного законотворчого порядку, а допомога у торгівлі, розвитку інвестиційної діяльності та свободи пересування громадян.

Питання адаптації законодавства у сфері електронних правовідносин досліджувались у роботах науковців В.В. Бонтлаба "Цивільно-правова характеристика договору про реєстрацію доменних імен"¹, В.Б. Наумова "Право й Інтернет"², Д.В. Бойко "Правова природа доменних імен Інтернет"³, О.В. Кохановської "Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві"⁴, О.М. Пастухова "Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет"⁵, В.П. Талимончика "Міжнародно-правове регулювання

¹ Бонтлаб В. Цивільно-правова характеристика договору про реєстрацію доменних імен // Право України. - 2005. - № 8. - С. 30.

² Наумов В.Б. Право и Интернет: Очерки теории и практики. - М.: Книжный дом "Университет", 2002. - 432 с.

³ Бойко Д.В. Правова природа доменних імен Інтернет. Дисс. ... канд. юрид. наук. - Х., 2005. - 212 с.

⁴ Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: Монографія. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. - 463 с.

⁵ Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: Автореф. ... канд. юрид. наук. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - К., 2002. - 18 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

відносин інформаційного обміну в Інтернет¹ та ін. Однак у їхніх роботах недостатньо досліджувався європейський досвід цивільно-правового захисту прав користувачів Інтернету.

Мета цієї статті полягає в узагальненні нормативного матеріалу, судової практики щодо європейського досвіду цивільно-правового захисту прав користувачів Інтернету.

Укладення договорів в Інтернеті має транснаціональний характер, а тому підпадає під сферу правового регулювання міжнародного приватного права. Основною проблемою є визначення місцезнаходження суб'єкта правовідносин, тому виникає необхідність для регулювання цивільних правовідносин використовувати колізійні норми міжнародного приватного права. Отже, потреба у застосуванні колізійного методу може виникати як у випадку неідентичності законодавства різних правових систем з одного і того самого питання, так і у випадку їх абсолютної схожості².

Необхідно погодитись із позицією Г.С. Фединяк і Л.С. Фединяк, що існування різних правових систем, між нормами правових джерел яких необхідно зробити вибір, породжує потребу в застосуванні колізійного методу³. Так, відповідно до ст. 43 Закону України "Про міжнародне приватне право"⁴ сторони договору згідно зі статтями 5 та 10 зазначеного Закону можуть обирати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено Законами України. Посилання на ст. 5 та 10 є надзвичайно істотними, оскільки на узгодження зі ст. 7 Конвенції про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів⁵ (Гаага, 22 грудня 1986 р.) українським законодавством допускається підпо-

¹ Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена в Интернет. Дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1999. – 430 с.

² Договірне право України. Загальна частина: Навчальний посібник / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.: За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 511.

³ Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник. – 2-е вид., доп. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 43.

⁴ Про міжнародне приватне право: Закон України від 12.08.2005 р. № 2709 – IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 23. – Ст. 422.

⁵ Конвенція про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів-Гаага, 22 грудня 1986 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

рядкування окремих частин договору різним правовим системам та зміна обраного права на будь-якому етапі виконання договору. Отже, треба відзначити проблеми, що виникають при укладенні договору за допомогою мережі Інтернет:

а) важкість визначення місця укладення договору (бо offerent може розмістити offerту не тільки на сервері, який знаходиться на території держави, громадянином якої він є, але і на сервері, як знаходиться у будь-якій точці земної кулі, що підключена до Інтернету. Акцептант може відправити акцепт з портативного комп'ютера, находячись у дорозі). Мірою того, як Інтернет буде все більше використовуватися як метод продажу і доставки інформації, який не знає паперу та державних кордонів, питання правової охорони сторін, які укладають договори в мережі Інтернет, набуватимуть вусе більшої важливості;

б) доведеність факту укладення договору, збереженість даних, що містяться у договорі (не допустимо, щоб факт укладення договору заперечувався правозастосовними органами тільки на тій підставі, що він є комп'ютерний запис даних. При визначенні наявності договору крім інших можуть застосовуватись наступні фактори: важкість обладнання, що використовується кожною стороною; характер їх комерційної діяльності; частота укладених між даними сторонами комерційних правочинів; вид та обсяг правочинів; умови до підпису у конкретній правовій системі; здатність систем зв'язку та ін.);

в) конфіденціальні дані, що містяться у договорі (організація, що є власницею інформаційної мережі, повинна встановлювати стандарти безпеки, котрих сторони мають дотримувати, інакше можна говорити про презумпцію збереженості цілісності й конфіденційності даних)¹.

Що стосується правової охорони сторін правочинів, вчинених в мережі Інтернет, у сфері електронних відносин діє Закон "Про електронний цифровий підпис"². Зокрема, цим Законом визначається правовий статус електронного цифрового підпису та врегульовані відно-

¹ Заключение договоров путем электронного обмена данными [Електронний ресурс] / Анянко А.- Режим доступу: www.russianlaw.net/law/doc/a123.htm.

² Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 36. - Ст. 276.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

сини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису. З'ясувати, що договір дійсно підписала та особа, яка представляється у мережі Інтернет, можливо лише за допомогою електронно-цифрового підпису. Згідно з указаним Законом (ст. 1) електронно-цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис використовується фізичними та юридичними особами – суб'єктами електронного документообігу для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі. Використання електронного цифрового підпису не змінює порядку підписання договорів та інших документів, установленого законом для вчинення правочинів у письмовій формі (ст. 4 Закону "Про електронний цифровий підпис").

Необхідно звернути увагу на цивільно-правове регулювання відносин щодо захисту авторських та інших виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності, які розміщені в Інтернеті, а також ті, що пов'язані з функціонуванням у мережі засобів масової інформації. Авторське право є одним із найважливіших видів охорони інтелектуальної власності в Інтернеті через, як мінімум, дві причини¹. По-перше, більшість матеріалів, що передаються Інтернетом (тексти, зображення, звукові сигнали) є творами в юридичному сенсі і, таким чином, є предметом авторського права. По-друге, оскільки сама природа електронних телекомунікацій вимагає багатократного копіювання даних в процесі передачі їх каналами зв'язку й ознайомлення з ними необмеженого кола споживачів, природно, постають питання стосовно дотримання при такому копіюванні авторських прав².

Будь-яка поведінка користувачів в Інтернеті зачіпає права авторів та їх правонаступників. Інакше кажучи, неможливо нічого зробити в Інтернеті, що б постійно не порушувало чийсь авторські права. Перегляд Web-сторінок, збереження їх змісту в пам'яті комп'ю-

¹ Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет. Автореф. ... канд. юрид. наук. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - К., 2002. - С. 7.

² Там само.

тера, переадресація, повідомлення електронної пошти – всі ці дії включають відтворення об'єктів авторсько-правової охорони. Для того щоб отримати захист за законами про авторське право, літературні та художні твори повинні відповідати певним критеріям. По-перше, вони мають бути оригінальними в юридичному сенсі, а по-друге, вони мають бути виражені у тій чи іншій об'єктивній формі¹. Згідно з положеннями Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів², інформація передається Інтернетом переважно у вигляді творів, які підлягають охороні авторським правом будь-якої з країн Бернського Союзу нарівні з творами, закріпленими в більш традиційних формах, за умови відповідності встановленим законодавством країни критеріям охорони. При цьому виконання яких-небудь формальностей і факт опублікування твору значення не має.

На думку О.В. Кохановської, Інтернет не може розглядатися як засіб масової інформації³. Інтернет має залишатися вільним простором, не обтяженим занадто формалізованим регулюванням. Винятки з цього правила, обмеження слід встановлювати виключно законом. Крім того, засобами масової інформації слід визнавати лише електронні періодичні видання, які пройшли відповідну реєстрацію, як і звичайні періодичні видання. Це має бути свідомий вибір засновників електронного засобу масової інформації – працювати у правовому полі, пропонувати достовірну інформацію, нести відповідальність за інформацію, що надається, чи бути виданням, яке є так званою бульварною пресою в негативному розумінні цього слова, якому не довіряють і на яке офіційно немає сенсу посилалися. Інші заходи, у тому числі заборона таких сайтів, не будуть ефективними. Треба погодитися з думкою О.В. Кохановської, що,

¹ Пастухов О.М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет. Автореф. ... канд. юрид. наук. - К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. - К., 2002. - С. 8.

² Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 р. № 2407/ приєднання Закон № 189/95-ВР від 31.05.1995 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

³ Кохановська О. Спеціальні цивільно-правові способи захисту інформаційних прав: теоретичні та практичні аспекти // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 4. - С. 8.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

досліджуючи феномен інформації (у тому числі електронної), її не можна заборонити, закрити, знищити.

Також існує позиція російського науковця В.П. Талімончика, який стверджує, що проблеми нейтралізації негативних наслідків використання Інтернету повинні регулюватися переважно правовими засобами, як на міжнародному, так і на національному рівнях¹. Проте для цього слід визначитись у напрямку функції правового регулювання Інтернету: охоронну чи регулятивну функцію. Видається, що перша функція є більш перспективною. Охоронна функція забезпечує непорушність прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин (охороняє їх), а в разі порушення забезпечує засобами, способами й формами захисту й тим стабілізує суспільні відносини, надає впевненості в існуванні певних відносин. Основний напрям охорони – захист майнових інтересів учасників цивільного обігу через забезпечення стабільності майнового становища добросовісних учасників цивільних правовідносин². Систематизація охорони прав сторін – учасників цивільних правовідносин, укладених за допомогою мережі Інтернет є проблемою для України, особливо в теперішніх умовах ринкових перетворень у країні, коли інформація стає все вагомішим фактором виробництва та все ціннішим об'єктом цивільного обігу.

Оператор зв'язку або компетентний державний орган може призупинити передачу або одержання інформації з певного мережного інформаційного ресурсу, що містить інформацію, поширення якої є неправомірним. Наприклад, у Німеччині та Франції, за даними французького професора А. Люка, уже є судова практика із заборони доступу до певних сайтів окремим особам з території цих країн³. Так, рішенням суду м. Мюнхена запропоновано операторові зв'язку, що надає доступ до Інтернету, забезпечити неможливість

¹ Талімончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена в Интернет. Дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1999. – С. 75.

² Цивільне право України: курс лекцій: У 6-ти томах. Т. I. / За ред. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора. – Х.: Еспада, 2008. – С. 31.

³ Люка А. Тезисы доклада на конференции "Авторские и смежные права в Интернете" (Материалы международной конференции, 24 - 25 января 2001 года. Роспатент, Москва) // Патенты и лицензии. – М., 2001. – № 5. – С. 24.

одержання порнографічного матеріалу з мережі Інтернет його клієнтами. У Франції суд увів заборону на доступ із французької території до сайту, що пропонує до продажу нацистську символіку¹.

Про можливість вирішення проблеми захисту інформаційних ресурсів свідчить такий приклад. У листопаді 1999 року компанія Amazon.com вирішила відмовити громадянам ФРН у прийнятті електронних замовлень на книгу Гітлера "Майн Кампф" та інші видання расистського тлумачення, пояснивши це тим, що в Німеччині продаж схожих книг заборонений законом. Судовий позов за фактом продажу забороненої літератури навіть не було пред'явлено до цієї Інтернет-компанії. Її керівництво вважало досить невідповідним дочекатися, коли з'явиться прецедент та їм доведеться оплатити судові витрати. Таке рішення керівництво найбільшого мережевого книжкового магазину прийняло після того, як Центр Симона Візенталя пред'явив судовий позов їхньому головному конкуренту - компанії www.Barnes&noble.com. Практикою "швидкого реагування" Amazon.com вигідно різниться від своїх колег - Barnes&noble.com та Borders Group. Ці компанії не одразу зняли "Майн Кампф" зі списку продажів, посилаючись на те, що питання розглядається їхніми адвокатами (у випадку Barnes&noble.com), або мотивуючи затримку рішення відсутністю технічної можливості заборонити замовляти ці книги покупцям з Німеччини без того, щоб не постраждали покупці інших країн (Borders Group)².

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступний висновок. Деякі питання цивільно-правового захисту прав користувачів Інтернету знайшли відображення в окремих Конвенціях (Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів³, Гаазька конвенція про право, що застосовується до договорів міжнародної

¹ Люка А. Тезисы доклада на конференции "Авторские и смежные права в Интернете" (Материалы международной конференции, 24 - 25 января 2001 года. Роспатент, Москва) // Патенты и лицензии. - М., 2001. - № 5. - С. 25.

² Соколова А.Н., Герашенко Н.И. Электронная коммерция: мировой и российский опыт. - М.: Открытые системы, 2000. - С. 116 - 117.

³ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 р. №2407/ приєднання Закон №189/95-ВР від 31.05.1995 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

купівлі-продажу товарів¹ та в інших), що мають загальний характер і також в судовій практиці окремих держав. У світовому суспільстві назріла загальна необхідність прийняття актів міжнародних організацій (Конвенцій, Протоколів, Декларацій тощо), які б мали спеціальний характер і регулювали безпосередньо цивільні правовідносини, що виникають у мережі Інтернет. Неврегульовані в таких актах положення доцільно передбачити в міжнародних багатосторонніх договорах інформаційного захисту прав користувачів Інтернету. Необхідно створення міжнародних договорів, що визначають статус міжнародного інформаційного простору. Це сприятиме розвитку національного законодавства в цій сфері, яке буде засновано на уніфікованих законодавчих нормах. У майбутньому держави неминуче придуть до оформлення національного інформаційного законодавства і, можливо, до уніфікації законодавчих норм різних країн світу у відношенні використання мережі Інтернет.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що положення цієї статті можуть бути використані в ході викладення курсу "Цивільне та сімейне право", зокрема теми "Загальні положення договірних зобов'язань", "Міжнародне приватне право", зокрема теми "Договірні зобов'язання в міжнародному приватному праві", студентам юридичних спеціальностей, а також у подальшій науково-дослідній роботі.

¹ Конвенція про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів. Гаага, 22 грудня 1986 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

ЗМІСТ

Розділ 2

ЛЕГІТИМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ТА ДЕРЖАВНИХ ФЕНОМЕНІВ, ЯКІ СТВОРЕНІ ПОДІЯМИ (продовження)

Любашниц В.Я. Теоретико-методологические основания институциональной трансформации государственной власти в России: проблемы теории.....	3
Мордовцев А.Ю. Институт национального лидера в современной России: политико-правовые и доктринальные аспекты.....	27
Мамычев А.Ю. Глобализация государства и права: миф или реальность?.....	41
Дмитренко О.В. Інституціональні форми розвитку української державності. Авторитет та легітимність державної влади (загальнотеоретичні аспекти).....	52
Камінська Н.В. Значення децентралізації для регіонального розвитку в Україні.....	59
Стовба А.В. Независимость судебной власти в условиях политического кризиса.....	69
Матвеев С.В. Легітимність державної влади.....	76
Кафанова О.В. Органи державного обвинувачення у зарубіжних країнах.....	82

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Карпунова Н.Г. Політична культура юриста: філософсько-правовий аспект.....	91
Ковалева Е.В. Развитие профессиональной социализации личности курсантов высших учебных заведений системы МВД Украины.....	99
Коваль В.С. Взаимоотношения главы государства, парламента и правительства в новых странах Европы и Азии	110
Назимко Є.С. Короткий аналіз історії розвитку депеналізації в Україні (період з 882 р. до 1764 р.).....	119
Коваленко Г.В. Роналд Дворкін про моральне прочитання конституції США	128

Розділ 3

*РЕАЛЬНИЙ І ВІРТУАЛЬНИЙ ВИМІР
ПОДІЙ У ДОБУ ІНФОРМАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ*

Даренський В.Ю. Симулякри подієвості як феномен сучасної цивілізації	137
Москалюк Б.А. От типа человека-разумного к человеку-медиа: плюсы и минусы процесса	157
Фролова Е. Культурно-информационные процессы современности - философское осмысление	164
Кобринський Д.Ю. Гуманітарна експертиза права: можливості та перспективи.....	175
Єршоміна О.А. Віртуальність як одна із сучасних форм естетичної регуляції.....	190
Матвєєва С.А. Віртуальне співтовариство "інформаційної цивілізації"	198
Фатеева Н.В. Рекламный текст как феномен современных языка и культуры.....	207

Міняйло Р.В., Сабадуха В.О. Продукування псевдоісторичних подій засобами жаргону як ознака політиків посереднього рівня розвитку сутнісних сил на пострадянському просторі.....	215
Борзих Д.В. Ведущая роль прокуратуры в обеспечении законных гарантий развития бизнеса в Украине.....	224
Аляб'єва Н.В. Європейський досвід цивільно-правового захисту прав користувачів Інтернету.....	228

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПОДІЇ СУЧАСНОСТІ:
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ
ТА ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ**

Спеціальний випуск № 2

У двох частинах

Частина 2

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *канд. філос. наук, доц. О.М. Єременко*
Технічні редактори *М.О. Михайлюк, О.В. Буцко*
Комп'ютерна верстка *О.Є. Масалова*

Пішисано до друку 18.01.2010.
Папір офсетний. Формат 60x84¹/₁₆. Друк RISO.
Гарнітура. Book Antiqua. Ум. друк. арк. 15,0.
Ум. фарбо-відб. 15,0. Обл.-вид. арк. 13,95.
Тираж 300 прим. Зам. № 3

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка